ORSZÁGOS IDEGENNYELVŰ KÖNYVTÁR
2571
BUDAPEST

HAEMUS

1997/3

Bolgár-magyar társadalmi és kulturális folyóirat

SZTEFAN DESZPODOV

Prosztmodernizmus és más hülyeségek

Hol volt, hol nem volt, fönn a magas hegyek között volt egy falu, lakói – egyszerű népek. Oly együgyűek voltak, hogy még hírét sem hallották Baudrillardnak, Roland Barthesnek, Foucaultról már nem is beszélve, viszont boldogságban éltek, mit se törődtek a dib-dáb hívságokkal. E békés életnek szempillantás alatt vége szakadt, amint posztmodernista siserehad zúdult be hozzájuk. Kiparancsolták az összes férfit, asszonyt s gyereket a falu piacterére, s elszónokolták, hogy attól kezdve nincs le-föl mászkálás ormokon s bérceken, járjanak csak a vízszint szerint (ha buzog bennük a tehetnék, hát szökkentgessenek olykor). Azt is kijelentették, hogy amin eddig az eszük járt, amit gondoltak, az merő dőreség, lévén, hogy az igazság éppen ellenkezőleg áll. Azonkívül az észbeli igazi férfi mivolt nem az, hogy asszonyod megkettyented, hanem hogy tiszteld az intézményeket. S ehhez hasonlókat bölcselkedtek sorra.
Míg a falubeliek csak ámultak és bámultak, a posztmodernek behalámolták mind az ételt, lenyeldekelték mind a bort, s ki merre látott. idegen honba messze utazott.

SZVETLOZAR IGOV

Kísértet járja be Bulgáriát – a posztmodernizmus kísértete.

Itt a mi balkáni határainkon belül mindig így volt – megjelennek sorra „poszt"-jai a korábban nálunk nem is létezőnek. A szellem mai bolgár dzsungelében menynyi-mennyi vad nem jár Európából indulván gyalog Ázsia felé a jó öreg Freud agg unokáitól Derrida meg se született gyermekeiig, kik – hogy rongyos török daróclebernyegük rejtsék képzelt belga köpenyegük felöltvén – Ganjo bá dédlemenőivel keveredtek. A posztmodernizmus talán épp ez a látvány, mely vélhetően sehol másutt így nem lehetséges – hogy békés s nem anynyira békés együttélésben szemléljél élőben olyan dolgokat, melyeket máshol a szellem múzeumában tesznek ki közszemlére. Swift, Gogol tollára illő kép. És Sztefan Deszpodov, a zseniális kifejező invencióval rendelkező rajzművész pontos, mesteri tollára, ki finom humorral és elegáns iróniával teli írásaiban parodikus meghasonlottsággal veszi szemügyre saját műveit ugyanúgy, mint azok modelljeit. A szatírában pedig az alkotott figurák annyival elevenebbek, minél halottabbak a modellek. Ha Sztefan Deszpodov ironikus-parodikus szavait s grafikus alakjait egyáltalán szatírának nevezhetjük. Bármi névvel illetjük is a tolla alól kikerült remekeket, azok mindenekelőtt bámulatosan eredeti művészetet jelentenek.
Hogy a bolgár posztmodernizmus szellemi kalandja megvalósul-e, tudhatatlan. Paródiaképe azonban Sztefan Deszpodov művészi tükrében itt van előttünk.

Tartalom

Edvin Szugarev: Kis kérdések . . . 3
Marin Georgiev: Lázadás és alázat . . . 4
Ivan Radoev: Példázat a szabadságról . . . 6
„Nehéz demokráciát létrehozni ott,
ahol a rab úr akar lenni."(Beszélgetés) . . . 8
Ani Ilkov: Kentaur . . . 13
Ivan Kulekov: A nagy bolgár pusztaság . . . 14
Rasko Szugarev: Istennel vacsoráztam . . . 18
Bojan Biolcsev: Levelek a Mennyországból . . . 21
Vladimir Levcsev: Zöld hálózat . . . 23
Alek Popov: A függetlenség napja . . . 25
Rumen Leonidov: Analízis . . . 31
Nem kellettünk senkinek, magunknak sem.
Interjúk bolgár írókkal . . . 32
Konsztantin Pavlov: Kutyahű cipő . . . 35
Szondi György: Ezt sem tudom . . . 36
Petar Szotirov: Mi történik ma a bolgár nyelvvel . . . 43

Az illusztrációk Sztefan Deszpodov munkái

A Magyarországi Bolgárok Egyesületének kiadványa
Felelős kiadó: Irinkov Georgi
Megjelenik negyedévenként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai
Kisebbségekért Közalapítvány támogatásával

A szerkesztőbizottság elnöke: Doncsev Toso
Szerkesztőbizottság:
Kjoszeva Szvetla felelős szerkesztő
Penkova Roszica, Petkova Adriana, Petrov Petar, Szimeonova Rajna, Szivriev Szava,
Szondi György
Tyutyunkov Mónika szerkesztőségi titkár
Lapterv: Kállói Judit
A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Vágóhíd u. 62., tel.: 216-1621
Egy szám ára: 120Ft. Előfizetés egy évre: 400Ft
ISSN 1216-2590

17 (sunday)

EDVIN SZUGAREV

Kis kérdések

Midőn az anyagot formálta,
Isten
érezte-e a magány félelmét?

Midőn az Édenből kiűzte,
Isten
érezte-e a hemzsegés iszonyatát?

Végül, mindezek után
Istent
vegyes érzelmek töltötték-e el?

Szondi György fordítása

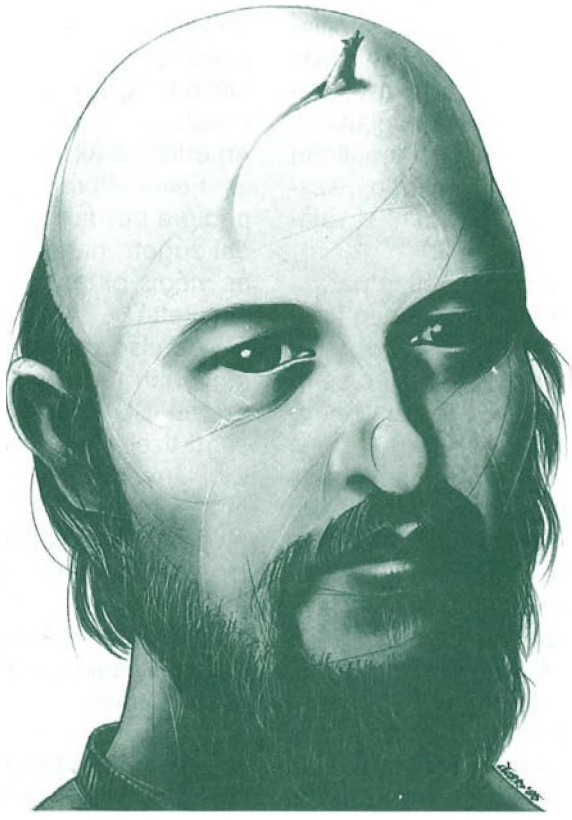

MARIN GEORGIEV

Lázadás és alázat

Először talán az alázatról – az egyéniről és a kollektívről, egy egész népéről. Jogfosztással idomítva, mindenfelől szorongatva, észre sem veszi, hogy alázatát a hatalom iránti toleranciának kezdi tartani. Hány évig, nem, hány évtizedig nevelték bennünk a rabot, a rendeletek, a parancsok és bürokratikus túlkapások szorgos szolgáját, hogy belénk ojtsák a törekvést; a törekvést, amely a parancsok végrehajtásának élvezetévé, örömévé válik. Ma is képtelen vagyok magyarázatot adni arra, hogy a kiképzés alatt két diáktársammal, hátunkon csévékkel telefonösszeköttetést létesítve a parancsnoki állás és az üteg között, hogyan voltunk képesek olyan gyorsan végrehajtani „kötelességünket". Megállhattunk volna, leheveredhettünk volna, békeidő volt, senki sem lőtt volna főbe minket, ráadásul az alakulatok között sem volt semmilyen összhang. Nyakig sárosan, sáros kézzel és arccal, beleveszve az ismeretlen hegyek rengetegébe, kúsztunk a lejtőkön, másztunk a sárban a páfrányok között, hogy eljussunk a célponthoz, amit senki sem ismert, talán nem is létezett. Csak az irányt adták meg, azt fitettük, mint a kutyák. És minél nagyobbak voltak gyötrelmeink, annál jobban nőtt megalázó örömünk, hogy *végrehajtjuk* a feladatot, hogy íme, még egy kevés és elérjük a célt. Előre élveztük annak a pillanatnak a boldogságát, amikor összevágjuk sáros bakancsunk sarkát és jelentjük: „A feladatot végrehajtottuk!" Egy engedelmes sorkatona foglalta el bennünk a korábbi büszke, önérzetes és önállóan gondolkodó személyiség helyét. Titokban, számunkra is észrevétlenül kicseréltek bennünket valamilyen *másik* emberre.

Hát persze! Az elképesztően értelmetlen parancsok segítségével a szervezett középszerűség totálisan kihasználta az egyetlen lehetőséget, hogy *valamivé legyen*. Előző életében *semmi* volt, és *semmivé* lesz a laktanya után is, csupán *itt* vehetett elégtételt, csak itt tehetett szert olyan értékre, amilyennel nem rendelkezett és nem is fog. Nem véletlen, hogy a legnagyobb diktátorok a legátlagosabbak. Nem véletlen, hogy legvadabbul egy kákabélű, nyápic (ha ráfújsz, elesik) sofőr hajszolt, ugyanolyan közkatona, mint én, de öreg katona, akit Szúnyognak gúnyoltak. Az egyik esti ellenőrzés előtt elkapott és rámparancsolt, hogy zsebkendőmmel és kulacsommal mossam fel az egész helyiséget. Ő és a hozzá hasonlóak oltották belém második, de már elsődlegessé lett alázatos lényemet, amely pillanatok alatt megbénít. Mostam a padlót, nem is annyira majdnem üres kulacsom vizével, mint inkább a félelem és az alázat verejtékével; a verejtékkel, amely a homlokomról végigcsorgott az orromon és a padlóra csepegett elfojtott könnyeim helyett. A víz hiába locsogott a kulacsban, nem tudta magára terelni a figyelmemet. Egy jogfosztott, gerincetört állat voltam. És minél jobban mostam kétrét görnyedve, annál inkább kiegyenesítette gerincemet a lázadás – utolsó lehetőségem, hogy védekezzem, hogy életben maradjak, mintha élethalálharcról lett volna szó. Egyszer csak azon kaptam rajta magam, hogy kiegyenesedtem, s váratlan erővel, káromkodva sarokba szorítottam a kis nyápicot. Bizonyára iszonyúan néztem ki abban a pillanatban, ölni is képes lettem volna, igazságosztóan és könyörtelenül, mint a bosszú. Meghunyászkodott, összehúzta magát, és elsurrant köztem és a fal között, eliszkolt, én meg csak nyomtam a falat, míg bele nem fájdult a kezem.

Jobban megijedtem bátorságomtól, mint a következményektől, lázadásom jobban nyomasztott engem, mint őt. Eluralta testem és lelkem, és én remegtem, de már attól, ami rám várt. Nem csalódtam, nem is késlekedett.

Az esti őrségváltáskor a sorok között közrefogott két öreg katona. Az ének fülsiketítő dallamában elhalt és elmerült, nem juthatott el a törzsőrmester füléig könyörtelen, felbőszült parancsuk, csupán én hallottam: – Nyuszikám, fel a lábakat! Magasra! Ameddig csak lehet!

Felemeltem, ameddig csak bírtam, a fülemben pedig a bordáim közé mért ütésekkel együtt nem a dal zúgott, hanem: „Még! Még!" Már nem lehetett, és *mégis* bírtam. A kettéhasadásig. És nem hasadtam ketté.

Az első ökölcsapást az arcomba szintén a laktanyában kaptam – a legangyalarcúbb, szőke, kék szemű, SS-legényhez hasonlító, technikusi végzettségű tizedestől. Annyira nőies volt, hogy mindenki Diáklánynak gúnyolta. Ma sem tudom, miért ütött meg. Talán azért, hogy legyűrje komplexusát, és olyan legyen, mint a többiek.

Türelmetlenül vártam az eskütételt, hogy eljöjjön anyám és apám, és nyakukba borulva kisírjam magam, mint gyermekkoromban. És amikor megjöttek, nyeltem csak egyet, és azt mondtam, hogy minden rendben van.

Nem sok választja el az alázatot a lázadástól. Az erőszak határtalan és mértéktelen. A zsarnok elnyom, mint ahogy a marokszedő lenyomja

térdével a kévét (fáj, kiáltaná, ha tudna), gyűri, taposa – újra meg újra – a búzaszálakból csavart kötél sziszegve szakad. Kezdetben lassan, majd hirtelen felegyenesedik, ugyanazzal az erővel, amellyel a kévét nyomta. Az elnyomó eltűnik.

Csak meg kell próbálni.

És én megpróbáltam. Az alacsony, kreol bőrű, fekete szemű és izmos vállához képest aránytalanul kicsi gombostűfejű Petkov tizedessel. Megpróbáltam, ott, a telefonközpont mögött. Váratlanul jelent meg. Nem tisztelegtem neki, zsebemben kotorásztam (azt gondoltam, hogy rejtekhelyen vagyok, és gépiesen megengedtem valamit előző civil életem szabadságából). Varrd be a zsebeidet! Varrjam be? Feléje csaptam a gázálarccal. Elfutott, elpárolgott, épp olyan váratlanul, ahogy jött. Hát ez aztán könnyen ment!

Könnyen, ha van hozzá bátorságod. De van-e hozzá bátorságunk mindig? Ki az a láthatatlan idomár, aki szolgákká változtat bennünket? A legfőbb hatalom? (Vagy ezek itt lent?)

1980 telén a Parlament erkélyéről (még nem voltam tagja a Bolgár Írók Szövetségének, és nem volt jogom helyet foglalni a nagyteremben) láttam *őt* is. Első pillantásra meg sem ismertem. Ráadásul nem is profilból láttam: kissé balra fordulva, csupán arcélét láttam. Kopaszságát gondosan fésült ritka haja takarta; jobb keze fehér és kifinomult volt, évek óta semmire sem használta, kissé ernyedten hevert az ölében, tenyere hüvelykujja mozdulataira ritmikusan összezárult – talán öregkori vagy veleszületett izomrángása lehetett. Mindenkit felismertem az elnökségben, de ez az ember ki lehet? Mintha megérezte volna tekintetemet, kissé felém fordult – és megpillantottam a jól ismert görbe orrot. De hiszen – ez *Ő*!

1989 tavaszán már jogom volt helyet foglalni a teremben.

Mint minden kongresszuson, most is *elsőként* jelent meg *Ő*, a politikai bizottság néhány tagjától követve. A Parlament megtelt a *közte* és a többiek közötti feszültséggel. Kitört a háború Todor Zsivkov és az értelmiség között.

Jött lefele a futószőnyegen a magas ülőhelyektől az évtizedekkel korábban csupán számára kijelölt központi hely felé. De ezúttal senki sem adott jelt díszkíséretéből az üdvözlő tapsolásra. Mintha fürkészve tekintett volna ide-oda, előre-hátra. Mindenütt ugyanaz – *csend*. Rituálisan megállt. Csend. Egy lélegzetet sem lehetett hallani, nagyobb csend nem is lehetett volna. És leült a csendben.

És elképzelhetetlen, hogy közöttünk egyetlen híve se lett volna, nem, több tucatnyi is volt. De senki, még közülük se, egyetlenegy se merte összecsapni tenyerét! Hogyan történt? Ki tartotta vissza őket? Csak csend volt, pillantásokkal teli, senki senkinek nem súgott oda semmit, senki senkit sem érintett meg, nem lökött meg, senki sem mozdult. Még csak nem is tekintettek egymásra.

Az államfő megjelenésekor tanúsított néma ellenállás ezen egyetlen példája életemben mindmáig megmagyarázhatatlan maradt. Csupán egyféleképpen magyarázható: a többség lázadása, amely pszichikai energiájával még a talpnyalókat is lefegyverezte.

Ha a lázadás ilyen néma lehet, bizonyára győzelem is lehetséges egyetlen puskalövés nélkül.

Juhász Péter fordítása

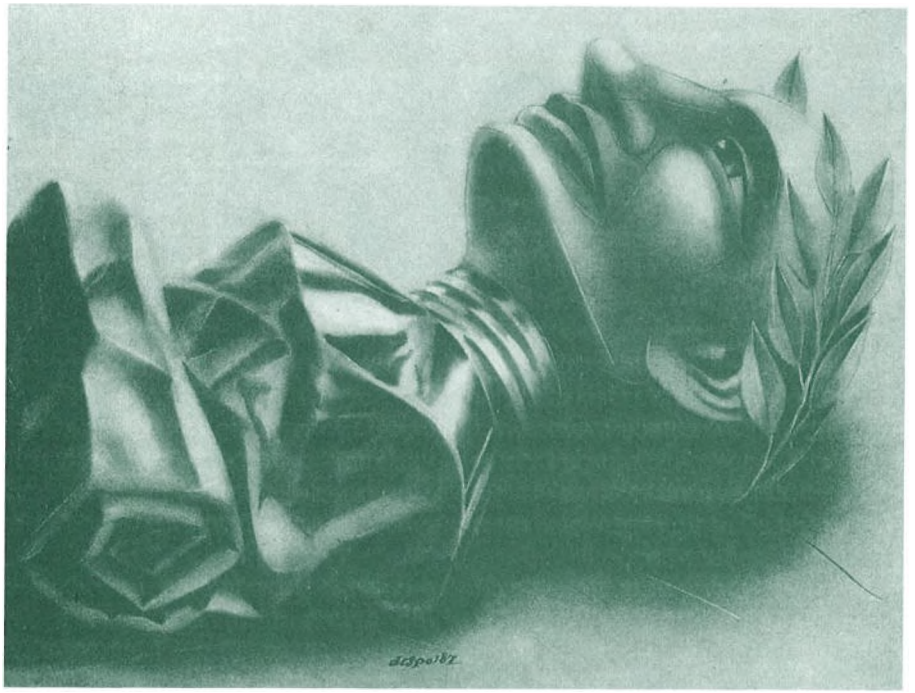

IVAN RADOEV

Példázat a szabadságról

Legkisebb szavam az éjjel
nem tért meg a fejembe.
– Hol voltál?
– Ott!

– Mi csináltak ott?
– Felhőket gyűjtöttek egy esőhöz.
– Mi volt a felhőkben?

– Sok villám!
– És te mit csináltál?

– Féltem és örültem.

Szondi György fordítása

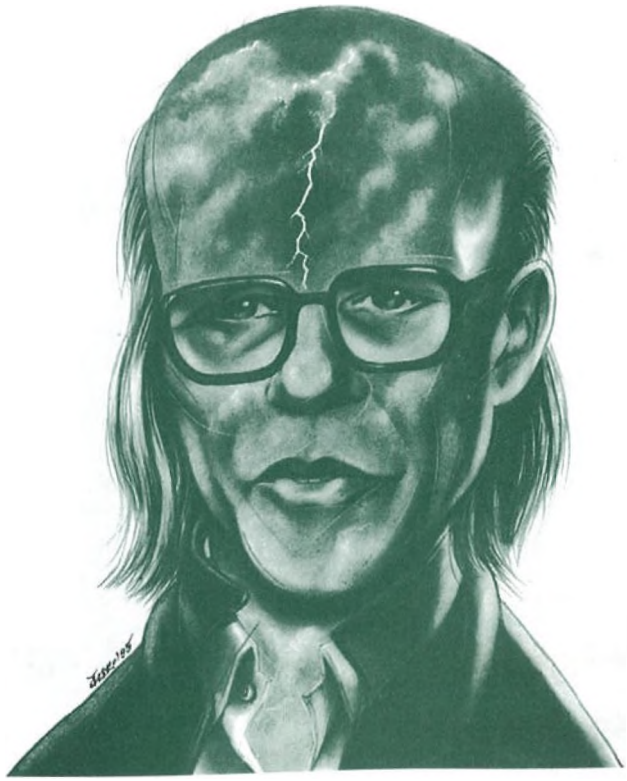

„Nehéz demokráciát létrehozni ott, ahol a rab úr akar lenni”

1997. június 4-én a szófiai Viktória Kávéházban a Literaturen forum *című újság beszélgetést rendezett, amelyen a legfontosabb téma az volt, mi történt és mi nem történt Bulgáriában az elmúlt hét évben. A találkozó a magyarországi bolgárok delegációjának tagjai és a bolgár értelmiség képviselői, köztük Georgi Fotev professzor, a Szociológiai Intézet igazgatója, Georgi Misev, író, Nikola Georgiev professzor, nyelvész, Ivajlo Znepolszki professzor, volt kultuszminiszter, Mihail Nedelcsev a* Demokraticseszki pregled *című folyóirat szerkesztője és Vlado Daverov író vettek részt. A beszélgetést, melynek rövidített változatát közöljük, Marin Georgiev, a „Literaturen forum” című újság igazgatója vezette.*

Vlado Daverov: Bulgáriában az utóbbi időben érdekes dolgok történnek. De mintha az elmúlt hét évben semmi sem történt volna. Nekem személy szerint az a véleményem, hogy ennek az országnak nagy szüksége volt erre a hét évre, mert Magyarországgal ellentétben nagyon mélyre süppedt a mocsárba, és szükséges volt egy megtisztulási folyamat. Bulgáriának hiányoznak az elmúlt ötven év magyar politikai eseményei, és ez látszik rajta, pont úgy mint egy emberen, akinek hiányoznak bizonyos évek. Ez meglátszott a *dicső* szocializmusból az általánosan demokráciának nevezett új társadalmi megegyezésbe való átmeneten is. Naivul azt hittük, hogy csak a játékszabályokat kell kidolgozni, és minden magától fog menni. Kiderült, hogy ez nem igaz. Kiderült, hogy az ember, a szubjektív tényező nagyon fontos. Kiderült, hogy a bolgár emberek nincsenek felkészülve, fogalmuk sincs arról, mi a piacgazdaság, mi a piac, mi a kapitalizmus, mert afelé haladunk, sőt arról sem, mi a demokrácia. A polgári társadalom távol áll a bolgár embertől, nem azért, mert a játékszabályok nincsenek megalkotva, hanem azért, mert nincs polgári öntudata, és nem tudja, milyen tartalommal töltse meg a polgár szót. Nagyon nehéz megtanítani a bolgár embert arra, hogy a demokrácia sokkal több kötelességet, mint jogot tételez fel, hogy a demokrácia vastörvény. Ahogy nagy klasszikusunk, Ljuben Karavelov mondta, nehéz demokráciát létrehozni ott, ahol a rab úr akar lenni. Így nem lehet polgári társadalmat létrehozni. És a szabadságot az átlagos bolgár ember éppen így értelmezi, vagyis hogy az úr székébe ül. Mint egy helycserét képzeli el. És ez a hozzáállás igen balul ütött ki, nagyon rossz tréfát űzött velünk. Mi, Magyarországtól eltérően, soha nem tartoztunk valamelyik nagy európai politikai formációhoz. Tudom, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia fájdalmas téma Magyarország számára, de az mégiscsak Európa. Azok az országok, amelyek részei voltak e birodalomnak, most elsőként kerülnek be a NATO-ba. Ez nem véletlen. Sajnos minket még mindig az orosz nagyközösséghez sorolnak, Európa ázsiai közösségéhez. Oroszország birtoklási vágya Bulgária iránt, és az, hogy hazánkban bizonyos politikai struktúrák úgy érzik, Bulgária Oroszországhoz tartozik, hatással van a mi utunkra, a törekvésünkre, hogy a mocsárból kikerüljünk, hogy a társadalmi megegyezés ázsiai modelljétől elszakadjunk. De ezt nehéz kiirtani. Az az igazság, hogy a mai orosz politikai gondolkodásnak ugyanolyan birodalmi igényei vannak Bulgáriával szemben, amilyet például Magyarországgal szemben sohasem engedhetne meg magának.

Irodalmunkban új hősök jelentek meg, behatoltak az életünkbe is: megjelentek a gengszterek, megjelentek a nagyfőnökök, mindegyikük, kivétel nélkül a kommunisták közül való, vörös. Az irodalomban új nyelv jelent meg az elkerülhetetlen neologizmusokkal együtt. Az emberek közötti viszony eldurvult, az erkölcsi értékek kiveszőben vannak. Bulgáriában az olvasó embernek nagyon nehéz az irodalmi folyamatokban eligazodnia. A *Literaturen forum,* amelyet Marin Georgievnek sikerült megőriznie, nehezen jut el mindenhova Bulgáriába, és nincs más központi újság, amely figyelmünket a fontos dolgokra irányítaná és az elért eredményekről beszámolna. A kiadás sokkal könnyebbé vált, a terjesztés nehezebbé, ahogy a világon mindenütt. Bármennyire is furcsa, újra beszélnek a szólásszabadságról, mert ez a szabadság a terjesztés szabadsága nélkül semmit sem ér. Egymás után jönnek a problémák. Kiderült, hogy Bulgáriában a terjesztést cenzúrázzák, ami most ugyanolyan fontos és fájó, mint amilyen régen a gondolat, a közlés cenzúrázása volt. Bulgáriában ma rengeteg megoldatlan és nagyon kevés megoldott kérdés van. Egy nagyon mély politikai válságra sikerült jó politikai megoldást találni, és nekünk nem marad más, csak az, hogy reménykedjünk: a következő négy-öt évben közelebb kerülünk ahhoz, amit Magyarországon és a többi közép-európai országban már elértek.

Georgi Fotev: Amikor azt mondjuk, hét év, csak az első pillanatban tűnik úgy, hogy egy dologról beszélünk, mert ez az idő más és más asztronómiai,

szociális és életrajzi szempontból. Végeredményben mindannyian idősebbek lettünk hét évvel. Itt egyszerre sokféle idő fonódik össze. Ezt tekintetbe kell venni ahhoz, hogy lássuk, mi történt és mi nem. Szeretnék hangsúlyozni valamit, ami lehet, hogy nyilvánvalónak tűnik, de ki kell emelnem: korszakváltást éltünk meg. Akik a demokrácia és a szabadság után sóvárogtak, várták, hogy a totalitárius kommunista rendszer össze fog omlani, én nem hittem, hogy ez ilyen látványosan, ilyen villámgyorsan fog bekövetkezni. Ez olyan eredmény, amely csak első pillantásra tűnik természetesnek. De ez nem a teljes igazság. A rendszer összeomlása Bulgáriában a lakosság egy bukásra ítélt rendszer iránti csöndes, de nagyfokú és tömeges ellenállása miatt következett be. Az első nagy eredmény éppen az, hogy elindultunk a demokrácia útján. Még nagyobb eredmény, hogy megteremtettük a többpártrendszert. Ez már a mindennapjaink részévé vált, amivel már nem foglalkozunk, de szerintem nem lebecsülendő vívmány. Létrejött a parlamentáris rendszer, és még ha elégedetlenek is vagyunk működésével az utóbbi esztendőkben, a hatalomváltás e parlamentarizmus keretein belül történik. A következő nagy eredmény a szabadság. Innentől kezdve viszont, ahogy Vlado Daverov nagyon meggyőzően mondta, ez a szabadság igencsak korlátozott, ha a valóságot tekintjük. Úgy vélem, a legfőbb gond az, hogy a negatív szabadsággal élünk. Sok mindenben részünk volt, ennek a tapasztalatnak a tanulságaként azt mondanám, hogy a szabadság mindig probléma. Át kellene hogy hasson minket ez a gondolat, nemcsak az értelmiséget, hanem az egész társadalmat, hogy a szabadságot állandó problémának, állandó harcnak és keresésnek tekintsük. Természetesen ami a gazdasági átmenetet és a gazdasági reformok hiányát illeti, ez sok más következményt vont maga után. Teljesen egyetértek azzal, hogy végig kellett szenvednünk ezt a hét évet, és meg kellett tennünk azt, amit más országok, például Magyarország, sokkal korábban megtettek. Sokat gondolkoztam azon, minek köszönhető, hogy Bulgária olyan ország volt, ahol ez alatt a 45 év alatt semmi sem történt, miért volt az egyik legkevésbé érdekes ország. Úgy gondolom, messze vagyunk az igazságtól, ha ennek okait a bolgár nép mentalitásában keressük. Bulgáriában a diktatúra más volt, mint a többi országban. Sehol nem volt ennyire tömeges, kegyetlen és könyörtelen a megtorlás. Sehol nem volt olyan machiavellisztikus rezsim, amilyen Todor Zsivkov 30 éves uralma volt. Egyetlen szocialista országban sem alkalmazták azt a barbár szabályt, hogy hetedíziglen is üldözzék a leszármazottakat. Emiatt nem tudott nagy disszidensmozgalom kibontakozni. Jogom van-e a gyerekeim és az egész családom szabadságát kockáztatni? Ez, amit nálunk alkalmaztak, a megtorlás egyik legalattomosabb fajtája. Ezzel a módszerrel a kommunista párt egymilliós taglétszámra tett szert.

Mégis úgy tűnik, hogy Bulgária a Balkán-félsziget legeurópaibb országa. Nem valamiféle hazaszeretet vagy sok komplexussal küszködő nép és ember önérzete mondatja ezt velem, hanem úgy vélem, nehéz még egy országot találni, amelynek népe annyira nyitott lenne a világ felé, annyira ne lenne egyoldalú. Annyi keserűséget éltünk meg az átmenet során, amely oly keservesen ment végbe, sőt néhány tekintetben még végbe se ment, legalább ebben a körben mi vegyünk észre néhány dolgot. Azt, hogy nem volt vérontás Bulgáriában, pedig könnyen lehetett volna. Reménykedjünk, hogy az emberek mozgósítása és a történtekből levont tanulság a következő években megteremti annak a lehetőségét, hogy behozzuk a lemaradást.

Ivajlo Znepolszki: Azok közé az emberek közé tartozom, akik ismerik a magyarországi bolgár közösséget. 1994-ben Budapesten jártam, voltam a Bolgár Művelődési Otthonban, részt vettem a közösség néhány rendezvényén. Mindez kulturális élmény maradt számomra. Épp ezért úgy gondolom, hogy magyarországi honfitársaink látogatása nagyon érdekes kérdést vet fel, amelyről mi itt alig beszélünk, de a mai világban nagyon fontos. Ez a multikulturalizmus és a diaszpóra problémája. A bolgárok is, mint minden más nép, szét vannak szóródva az egész világon. Komoly traktátusokkal találkoztunk a román vagy a görög kulturális diaszpóráról, amelyek a nemzet egyfajta folytatását jelentik és erős a kapcsolatuk az anyaországgal. Az alapkultúra ellenpontjaként, sőt korrekciójaként, néha opponenseként, nagy kihívásként olyan biológiai mezőt alkotnak, amely gazdagítja a báziskultúrát. Nekünk is vannak érdekes személyiségeink külföldön, de ezen kulturális pólusok között nagyon nehezen jön létre párbeszéd, azonkívül a diaszpóra szétesőben van. A bolgár ember külföldön az individualista életmódot választja, egyedül akar megbirkózni a problémákkal, és menekül a közösségből, amely nem teremt számára olyan pszichikai környezetet, amelyben normálisan fejlődhet. Éppen ezért tett rám nagyon mély benyomást az, amit Magyarországon láttam, és tesz rám most itt kiváló küldöttségük. Magyarországon egy konszolidált bolgár közösség van, amelynek jó a bázisa, a közösségi élete lehetővé teszi, hogy ezt a biztos alapot fenntartsák, jól használják ki, és hogy a kulturális kezdeményezés folyamatos legyen. Miként jött létre mindez?

A bolgár kulturális diaszpóra egy része agrokultúraként indult. Ausztriába, Csehországba és messzebbre is így mentek el emberek, de ott nem őrződött meg a bolgár diaszpóra. Tehát itt van egy másik összetevő is, amely számomra érdekesebb. Ez a magyar kulturális közeg, Magyarország azon beállítottsága, hogy elfogadja a más kultúrát és kapcsolatba lépjen vele. Azért-e, mert a magyar kultúra

túlságosan zárt, és ez kiélezi a kisebbségek kulturális elkülönülését, vagy azért, mert ez a kultúra kíváncsi a másra, a különbözőre – ez a nagy kérdés, amire még nem adtuk meg a választ. Hogy egy közösség fennmaradjon, valamilyen párbeszédet kell folytatnia az őt körülvevő kultúrával. Számomra az az érdekes, milyen ez a párbeszéd, mennyiben van vagy nincs kapcsolata a bolgár báziskultúrával. A bolgár irodalom klasszikusai, a bolgár Újjászületés kiemelkedő alakjai iránti érdeklődés azt mutatja, hogy ez a kapcsolat valószínűleg egy mitologikus szinten létezik, hogy az azt követő évtizedek nem ápolták túlságosan. Úgy tűnik, a mítosz él, s a legmélyebben gyökeresedett meg, a saját autonómia, a bolgár ember emancipációjának mítosza, a kulturális térben való önkifejezés mítosza. Számomra ezek a központi problémák a mai találkozón. Ebben a magyarországi bolgár közösségben egy olyan jelenséggel találkozunk, amit nem annyira megmagyaráznunk kell, mint megértenünk, hogy elmélyítsük ezt a kapcsolatot és hogy szolidárisak legyünk velük.

Nikola Georgiev: Bolgár testvéreim, Isten hozta önöket bolgár földön! Engedjék meg, hogy megemlítsem egy problémánkat, ami az önök számára is az. Ahogy a magyarországi bolgárokra is kétségkívül e kettősség jellemző, és egyensúlyt próbálnak teremteni a magyar és a bolgár tudat és lét között, ahogy ők is foglalkoznak önmeghatározásukkal a magyarok között, ugyanolyan fájó ma Bulgáriában a bolgár ember identitásának a kérdése a világban. Ahogy a magyarországi bolgár érzi magát a magyar közegben, ugyanúgy érzi magát a bolgár ember ma a világban. Bulgáriában már másfél évszázados az a komplexus, hogy európaiak vagyunk-e vagy sem, Európa része vagyunk-e vagy nem. Ebből a komplexusból sok mű, sok tréfa, sok szállóige született, legtöbbjük Aleko Konsztantinovtól. A nagy kérdés számunkra az, lehetünk-e egyidejűleg bolgárok, európaiak és világpolgárok. Számomra ez a fájó pont. Ezen a télen Bulgáriában lázongások voltak, tüntetések, diákmegmozdulások, amiben erőm szerint részt vettem én is. Külföldieknek, nyugati rádió- és tévéadóknak is kellett interjút adnom. A fő kérdés, amit a külföldiek feltettek nekem, és a fő válasz, amit sugalltak, az volt: nem a nélkülözés-e tiltakozásunk legfőbb mozgatórugója? Helyesen vagy sem azt válaszoltam: nem. Nem az anyagi gondok, nem a nyomorúság, még csak nem is az éhezés. A legfőbb mozgatórugó, amely miatt megmozdult az ifjúság és az idősebbek is, a kíméletlenül cinikus rendszertől való erkölcsi undor volt. Úgyhogy a legfontosabb kérdés ebben a pillanatban nem a gazdasági probléma, még ha a propaganda azt is állítja. Az erkölcsi problémáink a legfontosabbak, amelyek, természetesen, ugyanígy függőben maradnak. Bulgáriában az a rossz és az a baj, hogy hivatalos propagandájában minden párt túl sokat beszél Európáról, az Európával való egyesülésről, a NATO-ba és a különböző európai szövetségekbe való belépésről. Ritkán teszik fel a kérdést, hogy képesek vagyunk-e minderre, és hogy érdemes-e feláldozni egy öntörvényű nemzeti kultúrát valamiféle europaizálódás nevében, ami tulajdonképpen amerikanizálódást jelent. A magyar és a bolgár társadalomban is mindenféle ellenállás nélkül folyik az amerikanizálódás. Pontosabban van ellenállás, de Bulgáriában ez annyira dogmatikus, annyira konzervatív, annyira balkáni, annyira izoláló, hogy elriaszt minden intelligens embert, aki kicsit is elgondolkozik azon, hogy mi a bolgár valóság és mi lesz vele. A *haladjunk Európa felé* – propagandaáradat erősödése ellenhatást vált ki, és a Bulgáriában ma hatalmon levők ezt nem tudják megérteni. Az állandó nyomás, hogy lépjünk be a NATO-ba, nos a bolgárok számára ez sem különösebben kellemes. Nálunk kitartóan ismétlik, hogy egy ilyen fontos lépésnek, mint egy katonai tömbbe való belépés, a lakosság véleményének megkérdezése nélkül nem történhet meg. 40–50 évig voltunk a Varsói Szerződés tagállama. A két tömb között nagy különbség van, de sok hasonlóság is. Ezek ma a bolgár társadalmat megosztó tényezők. Fotev professzor úr a bolgár társadalom sajátosságairól beszélt. A kommunista rendszer bukása nem adott elég tanulságot. Egy praveci ravasz parasztember ravasz rendszere túlságosan tetszett túl sok rétegnek. Miközben szidták és kinevették, alkalmazkodtak hozzá. Legnagyobb sajnálatomra Bulgáriában ma is van egy bizonyos nosztalgia az előző rendszer iránt. Az új bolgár propaganda ezt nem látta be. Bánt a mai bolgár propaganda alacsony kulturális színvonala. Ez a propaganda nemcsak hogy nem jut el sok helyre, de egyre inkább azt gondolom, jobb, hogy nem jut el.

Georgi Misev: Már lassan közhellyé vált a mondás, hogy mocsárban vagyunk, hogy Bulgária e pillanatban mocsárban van. Sajnos ez igaz. Bármennyire is paradox módon hangzik, mi magunk tettük ezt vele, úgy tűnik, a bolgár ember régi vágya, hogy országát a mocsárba süllyessze. Gondoljanak csak Elin Pelin *Andresko* című művére. Ez egy klasszikus elbeszélés, amely száz éve íródott. Kit hagy Andresko a mocsárban? A hatalom képviselőjét, azt az embert, aki tulajdonképpen semmi rosszat nem tett. Elment beszedni az adót. Minden normális állam szed adót. Sajnos ilyen a bolgár ember viszonya saját államához. Évtizedek óta Andresko oldalán állunk, neki tapsolunk, és tulajdonképpen az állam ellen vagyunk. Sajnos még Elin Pelin, a nagy író is így gondolkozott, és ha figyelmesen elolvassák az elbeszélést, láthatják, hogy maga is Andresko pozícióját képviseli, az adószedő ellen van, akit erősen negatív jellemvonásokkal ábrázol, sőt farkasbundába öltözteti, hogy az állam farkasjellemét kiemelje. A bolgár ember nem hord farkasbundát, de az irodalomban létezik. A bolgár embert évtizedek óta az

állam ellen neveljük. Ők olyanok, mi azonban mások vagyunk. De mi az állam? Nem olyan Andreskokból áll-e, amilyenek mi, egyszerű emberek vagyunk? Mit ajánl nekünk végső soron ez az elbeszélés? Egy palliatív megoldást: kifogni a szekeret a mocsár közepén, az államot a mocsárban hagyni, és elmenni figyelmeztetni a szomszédot, hogy másnap jön az adószedő. Ez megoldás a problémára? Száz éve nyomaszt minket ez a kérdés. Mi nem keressük a problémáink kardinális megoldását, nem keressük az igazi kiutat az állam számára, népünk számára, nem törekszünk arra, hogy erős államunk legyen. Ez egy ördögi kör, amelyből nem lehet kitörni, és az utóbbi években is ebben forgunk tovább. Egy jottányit sem jutottunk előbbre. Az állam továbbra is a gyűlölt adószedő, továbbra is ellenségesen viselkedik Andreskoval szemben, erejét meghaladó adókat vet ki rá, Andresko pedig továbbra is becsapja és kijátssza őt. Folytatódik az, ami Todor Zsivkov idején volt: azzal áltatjuk őket, hogy fizetünk nekik, ők pedig azzal áltatnak minket, hogy dolgoznak. És eljutunk a legfontosabbhoz, ami mintha a bolgár embernek hiányozna és ami szerintem ennek az állapotnak az oka, bármennyire metafizikusan hangzik is – most nem térek ki a politikai és erkölcsi kérdésekre – a bolgár ember elképzeléshiányban szenved. Ortega y Gasset azt mondja, hogy az állam a nép fantáziájától függ. Ezt teljesen ráillik Bulgáriára. Amilyen a képzelőerőnk, olyan az államunk. Mára semmi sem maradt Sztambolov és a többi „államépítő" elképzeléseiből, akik az első alkotmányt megalkották és fejlődésünknek nagy lökést adtak. Mi az erőszakos halált halt költők országa vagyunk, pedig ők a leggazdagabb képzelőerővel rendelkező emberek.

Szeretném e vitatható tézisem fő gondolatával befejezni mondanivalómat: mindent el kell követnünk azért, hogy serkentsük a mai nemzedék képzelőerejét, ha azt akarjuk, hogy legyen államunk. Különben ott fogunk állni, ahol Andresko abbahagyta és ahol ebben a pillanatban is vagyunk.

Mihail Nedelcsev: Ha ennek az önsajnálatnak a szellemében folytatjuk tovább, nem valószínű, hogy honfitársaink számára túl érdekesek leszünk. Ahhoz pedig, hogy legyen nemzeti közösség, egymás mellett kell állnunk, szimpatikusnak kell lennünk egymás számára, és kedvelnünk kell egymást. A bolgárok fő problémája mind Bulgáriában, mind külföldön az, hogy nem szeretik egymást. Én úgy gondolom, különösen most, mikor magyarországi honfitársaimat látom, hogy nincs okuk rá, hogy ne kedveljék egymást. Őseim Tirnovo környékéről származnak, van egy mitologikus kötődésem az idegenbe való munkára szegődéshez, az ilyen utazáshoz, és úgy vélem, az egész bolgár újjászületési mozgalmat különös térbeli lüktetésként is lehetne jellemezni.

Megalakítottuk az Állampolgárok Egyesületét, amely nem kormányszervezet, eszmei célokért küzd, és az egyik ilyen célja, hogy helyreállítsa a bolgár nemzeti közösséget. Miért élünk ilyen szétszóródva? Hallottuk, hogy nem szeretjük az államunkat. Ugyanakkor kettős viszonyunk van az állammal szemben: nem szeretjük, ezért nem vagyunk hajlandóak érte dolgozni, de úgy gondoljuk, hogy az államnak állandóan értünk kell dolgoznia. A bolgár ember partizán módjára fogja fel politikai győzelmét: ahogy a mieink hatalomra kerülnek, ott kell lenni velük azonnal, meg kell „lovagolni" az államot, és el kell úzni a többieket. Az Állampolgárok Egyesülete nem politikai okok miatt nem kormányszervezet, hanem alapeszméje, filozófiája miatt – nem kormányszervezet, mert arra törekszik, hogy átvegye az államtól a nem specifikusan őt illető funkciókat.

Amikor a világot járjuk és honfitársainkkal találkozunk, mindig két oldalról kell néznünk a dolgokat: ne csak elvárjuk tőlük, hogy kapcsolatot tartsanak fenn velünk, hogy bekapcsolódjanak életünkbe, és esetleg segítsék Bulgáriát, de azt is vegyük figyelembe, mennyire vonzó a bolgár ember és a bolgár társadalom ma külföldön élő honfitársaink számára.

Ez alatt a hét év alatt négyszer kezdtük újra – ez a „sosem-sikerül" Bulgária szindrómája. Elkezdjük, megnyerjük a választásokat, megalakítjuk a kormányt stb., és néhány hónap múlva készek vagyunk rá, hogy feladjuk a megújítandó Bulgária globális tervét. És azt mondjuk: ezúttal sem sikerült, kezdjük újra. Ráadásul azokat, akik elkezdték, az embereket és az eszméket, a tetteket, a törvényeket, mindent, meg se történtnek nyilvánítjuk. Állandóan a nulláról kezdjük. A különböző politikai erők által tudatosan használt propaganda-stratégia ez, amelynek az a vezérmotívuma, hogy mindenki gazember. Átmeneti időszakunk egyik legfőbb hibája, hogy senki nem akar emlékezni, nem akarja tudatosítani magában azt, ami történt, nem akarja megfogalmazni a történelmet minden butaságával és esztelenségével együtt. Ehelyett állandóan felejtésre buzdítanak, azt sugallják, hogy voltaképp semmi se történt, és azzal biztatnak, hogy most a dolgok majd rendbe jönnek, mert most végre a mieink nyertek.

Folyóiratom és az Állampolgárok Egyesülete nevében ajánlom fel magyarországi honfitársaimnak: a legnagyobb örömmel együttműködnénk velük. Remélem, hogy a *Demokraticseszki pregled* című folyóirat felkelti érdeklődésüket, ez a folyóirat ugyanis dokumentumokat közöl és elemzéseket ad a folyamatokról, és megpróbál liberális értelmet vinni ezekbe a folyamatokba, amelyek kaotikusnak, illogikusnak tűnnek, de megvan a maguk logikája. És leginkább ez a logika van az egész depresszió és a negatív szociális és pszichológiai jelenségek mögött, amelyeket ha csak konstatálnánk, nem tudnánk megszabadulni tőlük.

Genát Andrea fordítása

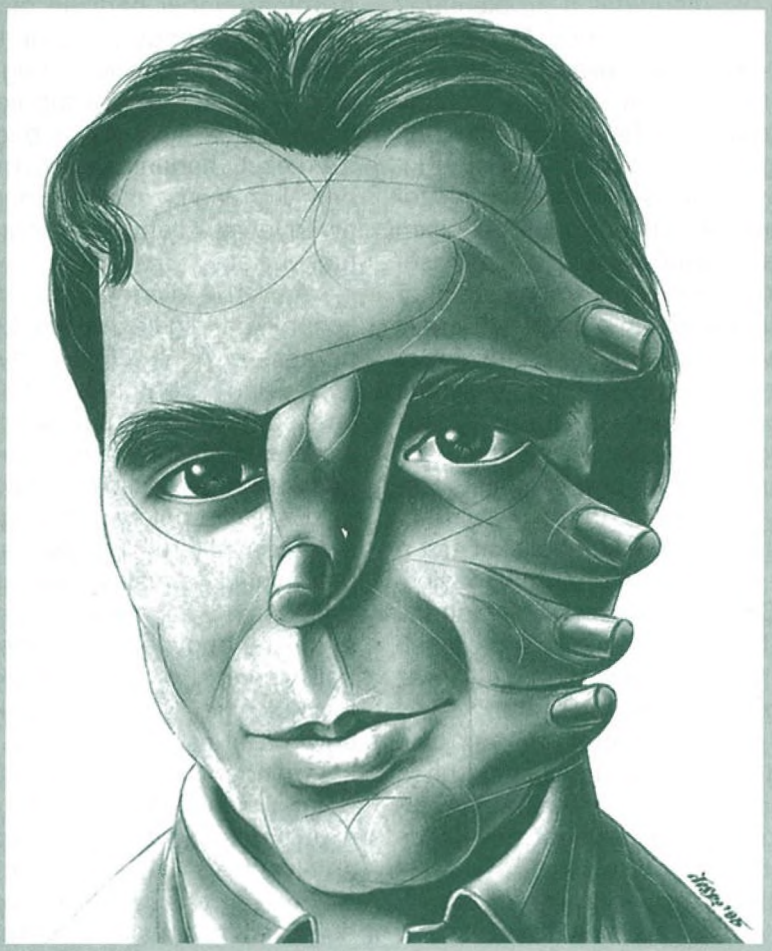

ANI ILKOV

Kentaur

Mily csüggedt minden utca, azúr,
jegenye, gerle, annyi madár.
Ily borostás hetyke, boldog kentaur
a városban csak én maradtam ma már.

A két zsebben – öt selyemcukor,
a szájon – félhang, dalló,
ing, blúz, két cipő –
ló,
nemlétező
ló...

A kentaur isten! Ártó isten alkalmasint.
(A jó isten ugye hozzátok hasonló emberek mása?)
A kentaur ló. Fehér ló tán, kacsint –
semmisek és betegek látomása.

A kentaur a szükségletek szárnyaszegett
elérésének fejedelme – rímek mentén
mitikus hős, nember mén nélkül, paripa pőrén,
mely hogy elérd – bonyolult szerfelett.

A kentaur a végén szétfröccsen
a sok verstől, a sok borotválkozástól,
poézisbe és nőbe habarodástól,
aluljárók unalmas használatától.

Zúg a feje, felröppen még:
– Ó, csudarepülőgép! Fortélyos alkotmány!
Önkezemmel teremtettelek tán? –
fajansz sólyom, reaktiv váza,
ki az égi mezőkre szöktél...

Emlékül én
a hexameter patáit levágtam.
S visszhanggal töltötték meg fülem!

Szondi György fordítása

IVAN KULEKOV

A nagy bolgár pusztaság
(részletek)

Búcsú

Amikor az, amit hazának nevezünk, az otthonnak nevezett hely vastag falain túl szólít minket, nincs sok időnk csomagolni.

Na már most, vannak emberek, akiknek az otthonuk nincsen elválasztva a hazájuktól, vagyis számukra haza és otthon egy és ugyanaz. Ezekkel az alakokkal akkor kezdődnek a bajok, amikor azt akarják mondani, hogy valamely hely számukra második otthonná vált. Ej, öregem, hogyan érezhetsz valamit második otthonodnak, ha azt sem tudod, melyik az első? (Vicces, mi? Főleg ez az „öregem". Ismerek egy humorista nagyágyút, aki, ha csak annyit mond: „öregem", az emberek meghalnak a röhögéstől. Ezt zárójelben.) Egy barátom, foglalkozását tekintve költő és olyan mértékig hazafi, hogy fogadást nyert azzal az állítással, miszerint a Vitosánál nincsen magasabb, megpróbálta elmagyarázni egy másik hazafinak, aki foglalkozása szerint rendőr, hogy pontosan a Timok és a Fekete-tenger között lakik egyrészről, másrészről pedig a Duna és a Rezovszka folyó között, mire a rendőr annyit mondott, ó, világos, Razvigor 1. (Zárójelet nyitok. A Razvigor u. 1-ben található a bolgár bűnügyi főigazgatóság; igazi hazafinak pedig az számít, aki lakott ott vagy elintézte másoknak, hogy ott lakhassanak. Zárójel bezárva.)

Nehogy azt gondolják, ha az otthonom vastagfalú, nem vagyok hazafi, hanem csak valami pirospozsgás angolbarát. Az én házam sosem volt az én váram, ezt bármely bolgár tolvaj alátámaszthatja! Amióta a záramat is ellopták, a kulcsot sem hagyom a lábtörlő alatt. (Később megtudtam, hogy ugyanezen okból kifolyólag a haza sem hagyja már a kulcsát a lábtörlők alatt, de erről – ha majd rákerül a sor; többet nem sértem meg elbeszélésem arányosságát. És a zárójeleknek is véget vetek! Zárjanak ki a Bolgár Írók Szövetségéből, ha nyitok még egy zárójelet!)

Legszívesebben azt mondanám: „Az meg egy olyan írószövetség!...", de nagyon nagy hibát követnék el, hiszen már nem is egyről van szó, szétesett néhány szövetségre, és én nem tudom, melyiknek vagyok tagja. De ha már ilyen hazafias témához nyúltam, biztos a hazafiasabbikban vagyok...

Ha így van, felkiáltok: a hazafias téma! Ebből él a bolgár író, ebből bizony!

De térjünk vissza a témához. Szóval annyira vágytam már rá, hogy elinduljak szép hazámba, amerre a szemem lát, hogy alig bírtam magammal. Nem volt kedvem csomagolni. Kilenc évvel ezelőtt voltam a tengerparton nyaralni, a bőröndöm azóta is kicsomagolatlanul hevert az ágy alatt, ott volt zoknim és alsógatyám meg fogkrémem – csak felkapom, és már futhatok is, de megijedtem, hogy esetleg meg találnám sérteni a hazát így bőrönddel a kezemben, azt hihetné, én is el akarom hagyni. Vagy nehogy azt higgye, már egy gatyányira sem számíthatok rá.

Ezért csak az igazolványt és pénzt készítettem ki. Bármilyen hatalmas is volt, az én hazám mégsem Amerika, hogy csak úgy pénz és igazolvány nélkül járjak-keljek benne. Gyorsan felöltöztem, megpusziltam a gyereket, megszeretgettem az asszonyt, elmagyaráztam neki, mit hol keressen: drót a pincében, fogó a kisszekrény alatt az erkélyen, a tízdollárost pedig valamelyik Dosztojevszkijben találja – vagy a Karamazov testvérekben, vagy a Félkegyelműben.

És – viszontlátásra, szülőházam, szervusz, szülőhazám!

Könnybe lábadt a szemem...

Nem, majd máskor folytatom...

Kozmosz

A kakasok és a villamosok még nem ébresztették fel a napot, amikor becsaptam az ajtót magam mögött, s a cipőm tele lett homokkal. Azonnal felkiáltottam: ó, a modern Bulgária építői, megígérték, hogy kilenc kútról hordják a homokot, és meg is tartották szavukat! Le a kalappal előttük!

Rájöttem, hogy éjjel ezek az építők olyannyira megváltoztattak mindent hazámban, hogy lehetőség adtak: bárki nyomot hagyhat maga után. Egyszeriben megtaláltam életem értelmét. Tettem egy lépést – milyen apró lépés egy embernek, mekkora nagy az emberiségnek. Felettem a csillagok úgy ragyogtak, mint a homokszemek, egy kutya ugatott a holdról, tagadhatatlanul értelmes lény, valószínűleg farkaskutya. A 24-es lakásban lakó pincsi azonnal kapcsolatba lépett vele. A pincsi után a 31-es lakásból általában Boncsó kócos feje is megjelenik. Ezt az éjszakát ő a 42-esben töltötte.

– Hé, barmok! – ugatott fel Boncsó. – Pakoljátok el azt a pincsit, vagy kitekerem a nyakát, mint egy csirkének! ... Barmok! ... Egyszer sem hagyják békén az embert! ...Barmok!

A szomszédos blokkból felhangzott a megszokott lövés, és Boncsó többet nem szólalt meg.

Úrbéli csend támadt, amelyben csak a fogaim között csikorgó homok hangja hallatszott – hát ezt érezhette minden halandó, ki először lépett valahová az emberi fejlődés végtelen spirálján! Könnybe lábadt a szemem. Nem, nem homokkal lett tele, felkelt a nap, és én megláttam magam előtt ... Úristen, ez kétségtelenül ő volt – a nagy bolgár pusztaság!

Nincsen olyan utazó, aki ilyen élmény után képes lenne elbeszélését folytatni.

Megígérem, majd máskor megpróbálom.

Vazov sírja előtt

Tulajdonképpen innen kellett volna kezdenem. 1891-ben írta Ivan Vazov *A nagy rilai pusztaság* című híres útirajzot, 106 évvel később én pedig elloptam a címet, és bármilyen mentséget is igyekszem kitalálni: hogy a klasszikus tapasztalatából merítek, hogy híve vagyok az irodalmi hagyományok folytatásának, hogy ő is Ivan és én is stb., szóval legalább egy bocsánatkéréssel tartoztam a költőnek.

Talán a hirtelen éghajlati változásokból kifolyólag, de egész Bulgária merő homok lett, csupán Vazov sírköve állt, akár a vártán, ellenállva a változó időknek, magasztosabban, mint bármikor, egyetlen biztos pontként: hol is volt Bulgária.

Nem tudom, más bolgárok hogy érzik magukat Vazov színe előtt, én magamat bűnösnek éreztem. Mindenért, de leginkább azért, hogy ma sem voltam bolgár. Bocsáss meg, Vazov bátyám, mondtam neki, de nem volt pénzem... Milyen bolgár lettem volna, ha azt mondom neki, van pénzem, de tényleg elfogyott, pénz nélkül pedig az ember még bolgár sem lehet...

Mondtam neki, hogy végigmentem a sétálóutcán, és amikor megláttam a kirakatban azokat az amerikai kocsikat, azokat a japán tévéket, azokat a francia parfümöket – vagyis mindent, amit évek óta szeretnék Bulgáriában látni – a szívem hevesen verni kezdett, és kis híja volt, hogy magam is verni kezdjem a mellem. Akkor azonban utánaszámoltam – nem lettem volna igazi bolgár, ha nem számolnék folyton –, s rájöttem, hogy nincs miért a mellem vernem, se verekednem.

Nézd, mondtam magamban, ezt a homokkupacot, ez a Vitosa, a Vitosánál nincs magasabb, de amikor végiggondoltam a dolgot, úgy döntöttem, hogy a Vitosáért sem verekszem.

És az Iszkarért sem fogok verekedni!

És Makedóniáért sem fogok verekedni!

És Bulgáriáért sem fogok verekedni!

Bocsáss meg, nemzetünk nagy költője, de ez a helyzet a te századod végén!

Mellesleg, Vazov bátyám, nemrég találkoztam egy cigánnyal. Ő is csak bámulta a kirakatokat, neki sem volt egy árva fityingje sem, mint nekem. Kérdezem, miféle, mire ő – cigány vagyok. És nevet. Hát te meg miféle vagy, kérdi a cigány. Hát én, mondom, semmilyen se vagyok... Titokban irigyeltem őt. Nem lennék bolgár, ha titokban nem irigyelném még a cigányokat is, de ebben az esetben volt miért – kiderült, hogy pénz nélkül is lehet az ember cigány...

De hogyan is lehetnék bolgár, te bolgárok kiválósága, amikor Bulgáriában nincsenek is bolgárok. Kommunisták, liberálisok, monarchisták, demokraták – igen, de bolgárok nem. Ortodoxok, katolikusok, evangé-

listák, buddhisták, muzulmánok igen, de bolgárok nem. Munkások, parasztok, újgazdagok, értelmiségiek igen, de bolgárok nem. A politikusaink szerint pedig Bulgáriában csak választópolgárok élnek, és semmi egyéb.

Vazov bátyám, ma sem voltam bolgár, de holnap, megígérem, az leszek.

Ha megint legyőzzük a németeket 2:1-re.

Hát egyelőre – ez van.

Micsoda, hogy Szahara?

A haza... Buck, íme ez a haza... Nézd... Tudom, hogy csőröd nő, és szeretsz kopoltyúiddal valami szerkezeten lélegezni, hogy vidáman csóválhasd a farkad, de nézd, nem látszik a vége... Ej, kényes jószág vagy te, Buck, kalapács és orrszarvú véletlen találkozásának gyümölcse egy olyan pillanatban, amikor éppen lehagyni készültünk Amerikát, de te tudod, hogy ezt a pillanatot hibaként könyveltük el... Buck, ez a hatalmas pusztaság a haza... Ez a hatalmas haza egy pusztaság... Csóváld vidáman a farkad, na! ... Buck! ... Olvasd a történelmünket! ... Egész történetünk a történelmünkben van, már megbocsáss a tautológiáért... Mikor volt az első kapavágás, mikor adtak el bennünket, mikor romboltak le minket... És mindezt anélkül, hogy egyetlen idegen katona is a földünkre lépett volna... Buck, a boldog emberekkel teleragasztott fal fölött, az a mi zászlónk... Hagyd most ezt a pörölycápát, csak gondolj bele, mi lesz szerelmetek gyümölcse... Figyelj, most mondok neked valami értelemeset is: valaha az emberek itt csorgókutakat építettek... Ej, Buck, úgy tűnik, anyádra ütöttél, és semmilyen értelmet sem keresel... Az ördögbe is, hova rohansz? Állj meg, Buck, ez csak délibáb! ... Buck, nekünk tilos a délibáb felé kúszni... Mi veszélyt jelentünk a délibábra... Úristen! ... Te már nagy vagy, és tudnod kell az igazat... Mi mutánsok vagyunk, Buck..., de nem mi..., nem mi tehetünk a... Buck, gyermekem!...

Bocsássanak meg a könnyeimért, de valahogyan el kell kezdeni a pusztaság öntözését...

Majd máskor...

Az oázisok

A többi között (a többi = homok) a mi sivatagunkban sok oázisnak is örvendhetünk.

Úgy jelennek meg, mint hajók a horizonton – először csak egy parabolaantenna látható, azután a fehér kémény, végül a hatalmas kerítés. Miután sokan még nem láttak oázist közelről, ezért részletesebb magyarázatokat kell adnom. Tehát a kerítés rendeltetése az, hogy ne engedje be a homokot az oázisba, de nem akadályozza meg a boldog tulajdonosokat, hogy kimenjenek az oázisból a szabadba.

A zene jellegéből ítélve, amely hőségként rezseg a pálmák felett, megtudhatjuk, hogyan hódították el az adott földdarabot a sivatagtól. Ha azt halljuk: „Veszna, Veszna, moram da te ljubim dan i nocs..." akkor a harc eszköze az olaj volt, de ha felismerjük Pjotr Iljics Csajkovszkijtól a Hattyúk tavát, akkor itt biztosan az államvédelmi hatóság tevékenykedett, és egy vérrel kiharcolt szabadságszigetről van szó, a győzedelmes kommunizmus egy véres szigetéről.

Minderről azonban igen hamar megfeledkeztem, ugyanis teljesen elvarázsoltak az oázis felett feszülő szivárvány égi színei. Gyermekként úgy tudtam, ha egy fiú átmegy a szivárvány alatt, leánnyá változik. Vajon mi lehet azokkal, akik eleve a szivárvány alatt élnek?...

Úszó testek csobbanását hallottam, „a leányok sellőkké változnak", mondtam magamban, és egy rést kerestem a kerítésen. Meggyőződtem róla, hogy csak félig van igazam – szemem előtt néhány gyönyörű teremtés siklott el – sellők ugyan, de csak deréktól fölfelé...

– Te meg ki vagy? – szorított hirtelen a falhoz egy hatalmas sárkány. – Egyfejű volt ugyan, de az az egy hárommal is felért.

– Férfi... Bolgár... Remete...

– Engedd be! – hallatszott a kaputelefonból, és a következő pillanatban bejutottam a mennyországba. Zöld mezők, évszázados erdők és csodálatos virágok között egy olyan ház fehérlett, amely mellett a Fehér Ház csupán kemencésnek tűnik. (Kemencés – nagyanyám nyári konyhája, amelyet ő is, mint a falumbeliek

a benne lévő kemence miatt neveztek így. Nagyanyám ott fogadja a vendégeket – mind valamiért jön, ki lisztért, ki meg olajért.) Annyira meghatódtam, hogy megcsókoltam a földet, vigyázzba álltam, és elkezdtem énekelni a himnuszt, méghozzá: „Édes hazám, te földi mennyország vagy".

– Szépséged, határtalan nagy gyönyörűséged – folytatta az előttem álló úr.

Ő is hazafinak bizonyult. És csak ezért küszködött, szenvedett a sivatag közepén. Különben régen elment volna Kaliforniába, ahová elküldte már a gyermekeit. De ő nem tud úgy élni, mint egy amerikai, vagyont felhalmozni, mert mi a vagyon – halott anyag... Olyan anyag pedig, mint az övé, Kaliforniában akár a pelyva... A haza viszont olyan dolgokat ad, amelyekről Kaliforniában csak álmodni lehet... És elkezdett nekem valamilyen hatalomról beszélni, de hogy milyenről, nem sikerült megértenem.

Olyan dolgokról pedig, amelyeket nem értek, mesélni sem tudok most.

Menyhárt Krisztina fordítása

Egy kollektív gyilkosság krónikája

1995. március 16. Elment ő is. Képtelen halál. Erre csak a káosz (ideje) képes. Beszédes. Néma. 53 éves volt. Elmondja kiszolgáltatottan, de annak lelki elszántságával s lidérces balsorsán bölcsen „derülve", ki életét is (részben) így élte – elmondja kálváriáját röviden maga. Csakhogy utána ő is a halálba rokkant. Rasko Szugarev, a ritkán hátráló ember, ki szelíd bohémsággal, ugyanakkor különös erővel tiszta ember. És alkotó. Igazolom, ha ez jelent valamit. Igazi értékén életében – nem kirívó sors a sorban – alig ismerték el. A sokszor abszurdba hajló groteszk delejesség, stíluskísérletek, játékosság, témaszínesség, erőteljes szóindáztató nyelvhasználat volt rá jellemző. Írásai azonban az utóbbi jó tíz évben egyre komorabbak lettek, vesztek a hitek.

„... Elvonultak a hadak. Mellemen kendő lobban – veres, a búzasokaság pedig pipacsokkal torlódott – pirosak azok is az utolsó harcosok vérétől.

A régi halálhelyekhez újak és újak kerültek. Bulgária földalatti férfiak – mind megboldogultak – hazájává válik lassan. Ennyi való szentséggel a föld alatt egyetlen velünk szomszédos népről sem tudok. Ennyi sok magonccal – suháng suháng mellett, szakasztott állami faiskola hazánk. Valahogy büszke érzés, de szorongató is ennyi szent dolog között élni. Láthatatlan tekintettel rónak. Jelenlétük élni kötelez. A jó Isten tudja miért, de hogy legyél. Azt mondanám: az okulás feltételei közötti létezés. Ugyanakkor az üde harcosok iránti szüntelen köszönet feltételei között is, miközben feledésbe merült, vagy épp ellenkezőleg, tudatosult, hogy az igen hálás ember a sírig rab marad."

Ezek az író utolsó mondatai, melyeket papírra vetett ama márciusban még.

Szondi György

RASKO SZUGAREV

Istennel vacsoráztam

Mark Twain szavaival élve: a halálhíremről szóló pletykák meglehetősen túlzóak. Elmesélem önöknek történetem komikus változatát, amely valójában nagyon is ostoba.

Két éve egy novemberi napon aggasztóan kezdtem köhögni. Jómagam is orvos lévén, megállapítottam, hogy légcsőhurutom van. Azt gondoltam magamban: elmúlik, kutya bajom sem lesz – vagy kutyául végzem. Akkoriban napi három doboz cigarettát szívtam. Decemberben megtartották a konzíliumot Plovdivban. Amikor megláttam a röntgenfelvételt, elsápadtam. A bal tüdőmön folt volt, akkora, mint egy óra számlapja. Akkoriban olyan erősnek éreztem magam, hogy féltem lefeküdni egy nővel.

Antibiotikumokkal
kezdtek kezelni,

de nem javultam semmit, mint ahogy az a rákos megbetegedéseknél lenni szokott. Szövetmintát vettek. Az megerősítette a tüdőrák diagnózisát. Elkezdték a kemoterápiát. A negyedik napon csoda történt. A tüdőm kitisztult, a folt feloszlott.

Kételkedni kezdtem. Kaptam már el gyalázatos lapostetveket, és három nap alatt megszabadultam tőlük. Rühes is voltam már, és két nap alatt kilábaltam belőle. De hogy négy nap kemoterápia után kitisztuljanak a hörgők, az már gyanús volt nekem. Azt válaszolták, hogy egyszerűen csak jól kezeltek.

Azt is mondták, hogy még nyolc hetem van hátra.

Halálom megjósolt napja
egybeesett a születésnapommal.

Nehéz elviselni a gondolatot, hogy búcsút kell venned az élettől, de végül is beletörődik az ember. Egyszerűen azt mondtam: ha tényleg nincs semmi bajom, hát adja Isten. Ha mégis, egyszerűen egy hosszú álom vár rám. És én szeretek aludni. Mindig is élveztem az életet. És amikor meghallottam halálos ítéletemet, még jobban megszerettem. A legkisebb hibát sem tudtam felfedezni benne. Amikor az ember búcsúzik az élettől, nagylelkű lesz.

A lelkem azonban belebetegedett. Reggelente felkeltem, megittam a kávémat, és leültem az írógéphez dolgozni. Akkor éppen tavasz volt. Plovdivban voltam. És olyan szép lányok sétálgattak a városban! Erotikus vágyak gyötörtek, bár haldokoltam. A pálinkáról sem tudtam lemondani. A negyedik pohár után már nem is gondoltam a halálra.

Azt mondták, meg kell híznom.
Száznégy kilós lettem.

Megkérdeztem kezelőorvosaimat, hogyan hízhatok, ha rákos vagyok. Azt felelték: „Jól kezelünk." Elhatároztam, hogy scannerrel ellenőriztetem magam. Megállapították, hogy a fejemben nincs áttétel, annak ellenére, hogy a rák előrehaladott állapotban van. A plovdivi orvosok látni sem akarták ezeket a leleteket, mert nem támasztotta alá a diagnózisukat. Ugyanakkor azonban az ő echográfjaik sem mutattak ki szövődményt. Mondtam is orvos barátaimnak: "Mutassátok meg nekem végre azt a rákot!" Odahívtak a monitorhoz, rámutattak a képernyőre, és azt mondták: „Nézd, hogy terjed!" Ha tízen is azt mondják, hogy őrült vagy, beleőrülsz.

Amikor hazamentem, biciklizni akartam. Megtiltották. „Nem lehet, mert beteg vagy, és megmozgatod a metasztázisokat". El

sem tudtam képzelni, hogyan mozoghatnának ezek az áttételek, de nem avatkoztam bele a dolgukba.

Sugárterápiára fogtak,

ami egy kisebb Csernobillé változtatja az embert. Több mint két hónapig tartott. A tüdőm kitisztult. Minden szervemet alávetették a kezelésnek, hogy biztosan kizárják a tévedés lehetőségét is.

Hat hónap múlva a kezelés lehetőségei kimerültek, noha még egyszer alávetettek a kegyetlen kemoterápiának. Ahogy kiírtak, elhatároztam, hogy Csirkov professzortól kérek tanácsot. Ő azt mondta, meg kell műtsenek. Néhány nap múlva felfeküdtem a műtőasztalra, jóllehet újabb vizsgálatokat nem végeztek rajtam. Megműtöttek, és

eltávolították a bal tüdőmet.

Mindnyájan biztosak voltak abban, hogy helyesen jártak el.

Négy-öt nap múlva felkeresett egy docens, és azt mondta: „Örülök, hogy én közölhetek önnel egy ilyen fontos hírt, mert ehhez hasonló egy orvos életében vagy megtörténik, vagy sem. Miután elemeztettük a tüdejét, megállapítottuk, hogy önnek sohasem volt rákja!"

Igen, de a tüdőm már nincs meg,

a kemoterápia pedig tönkretette a májamat
és a vesémet is.

Felajánlották, hogy még Amerikába is telefonálhatnék eldicsekedni, ha vannak ott barátaim. Azt feleltem, hogy Amerikában csak Bill Clintont ismerem, de az időeltérésre való tekintettel lemondok a hívásról.

Ettől kezdve fütyültem mindenre. Sokat vesztettem, de rákos nem vagyok.

Faggatni kezdtek, ennyiben hagyom-e a dolgot, nem kezdeményezek-e bírósági felelősségre vonást. Akkor szerencsétlenségemre még vérmérgezést is kaptam. Úgyhogy semmi kedvem nem volt ilyen dolgokkal foglalkozni. A legkellemetlenebb az volt, hogy plovdivi kezelőorvosaim egymásra hárították a felelősséget, és egymást hibáztatták.

Már fölfogtam, hogy élni fogok, de a sebeim nem gyógyultak be maradéktalanul, elgennyesedtek és elfertőződtek.

Kivették
három bordámat.

Egyik kórházból a másikba mentem. Egy barátom végül azt mondta: „A katonaorvosok jól értenek a sebek felnyitásához, nyilván rendesen be is tudják varrni." Metaforikusán hangzott, mégis elmentem a katonai kórházba. Ma már sajnálom, hogy nem itt kezdtem... Bár most már késő, a gennyelvezetésen és a történtek elemzésén kívül nem sokat lehet tenni. Itt minden kétségem elmúlt afelől, hogy rákos voltam.

Nagyon elkeseredtem. Eddig egyre csak az járt a fejemben, lehet, hogy mégiscsak beteg voltam.

És túléltem,
mert az Istennel vacsoráztam.

Ha most mégis komplikációim vannak, az csupán azért van, mert a vacsora alatt nem viselkedtem illedelmesen. És ezért megbüntetett.

Számtalanszor feltettem magamnak a kérdést: megtörténhetett volna-e mindez négy-öt évvel ezelőtt. Szerintem aligha. Sajnos a rendszer, amelyben éltünk, félelmet szült. A félelem az orvosokat is arra kényszerítette, hogy törődjenek a munkájukkal. Amikor kissé fellélegezhettek, egyesek félvállról vették a betegeket, és elvesztették felelősségtudatukat. A felelősségtudat és a félelem eltűnésével pedig mintha a szaktudás is kiveszett volna belőlük.

Ekkortájt mellesleg cégek legkülönbözőbb hivatalos és nem hivatalos képviselői kerestek fel, és orvosságaikat ajánlgatták potom száz-

negyvenezer leváért. Megállapítottam például, hogy Plovdivban kétszer annyiba kerülnek, mint Szófiában.

Egyébként az orvosok a szocializmusban is lejáratták magukat, és ma is, csak másképp. Végső soron az én esetemet úgy összegezték, hogy

a beteg és az egészséges sejtek
nagyon hasonlítanak egymásra, és
így történhetett meg a tévedés.

Mivel a beteg és az egészséges emberek éppoly kevéssé különböznek egymástól, mint az élők és a holtak, szeretném figyelmeztetni hozzátartozóimat. Amikor halálom után virágot hoznak nekem a temetőbe, nehogy a szomszédos urnához tegyék, amelyben más halott nyugszik. Mivel, ugye, hasonlítunk egymásra?

Úgy vélem, az én esetem az általános nemzeti hanyatlás eredménye, a züllésé, amelybe Bulgária elmerül. Ez a szürrealista történet abszurdnak tűnik. Még ha a Nemzetközi Vöröskereszt ki is küldene Nyugatra kórházba, restellném elmesélni ezt az esetet. Nem állítom, hogy így járnak el minden pácienssel. Az iszonyú az,

ha a kivétel
nem erősíti a szabályt.

Személy szerint én úgy vélem, hogy egy orvos nem ítélhető el. Az orvosnak szabadon kell cselekednie. Mindenki tévedhet. Mégis, mindennek megvan a határa. Nyugodtan tévedhetsz két vagy öt héten át, de harmincöt hétig már nem. Ha nem operáltatom meg magam, addig folytatták volna a kemoterápiát, míg nyomorékká nem tesznek. Ez előre megfontolt gondatlanságból elkövetett emberölés.

Most már nem marad más számomra, mint hogy úriemberekhez méltó egyezséget kössek valamelyik orvossal. Ültessen be a testembe egy vizakopoltyút. Így az év felét az Arianna-tóban tölthetem. Szárazföldi viziemlős leszek. A gazdasági hatása rendkívüli lesz, mert tömegek fognak odacsődülni, bámészkodni. A polgármesteri hivatal, a tó és jómagam is százalékot fogunk kapni. Két órán át kopoltyúval lélegzem majd, utána kimegyek a szárazra, megrázom magam, és felhajtok két féldecit.

N. Juhász Anna fordítása

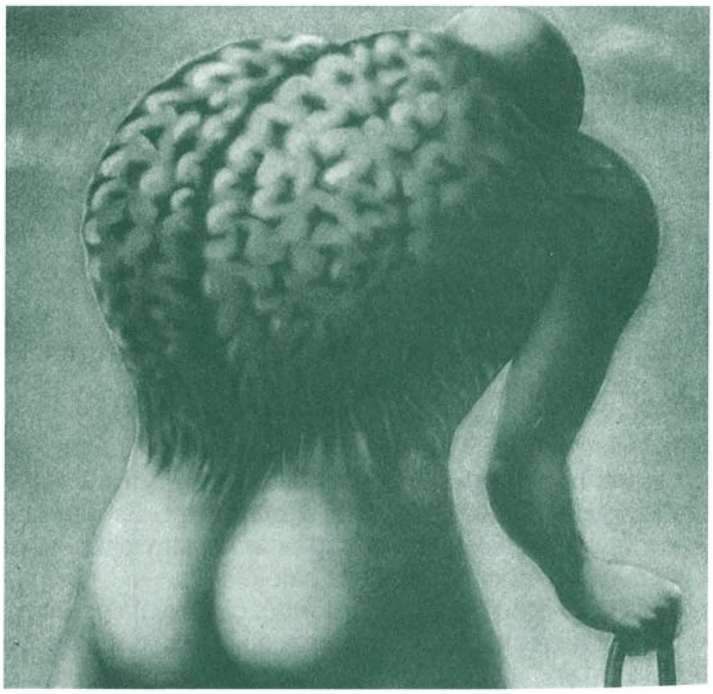

BOJAN BIOLCSEV

Levelek a Mennyországból

Bojan Biolcsev levele Bojan Biolcsevhez

(egyesek magukban beszélnek, én meg magamnak írok)

Nem szeretek levelet írni.

Hazudnék, ha azt mondanám, hogy legalább kapni szeretek.

De amíg mindenkinek jogában áll nem írni levelet, ha úgy akarja, kapni azonban egészen más, az nem tőled függ. Ha egyszer úgy döntöttél, hogy legyen levélszekrényed, hogy neved és címed legyen, kiteszed magad a kockázatnak, hogy bárkitől kaphatsz levelet.

Akárkitől.

Szóval, egy szép nap békésen üldögéltem itthon. (Én mindig békésen üldögélek itthon.) Csengettek. Ajtót nyitottam. Nem volt ott senki. De ismét csengettek, amiből nyomban kiderült, hogy az utcáról csenget valaki. Felvettem a kaputelefont, és megkérdeztem, ki az. Semmi válasz. De a csengő csak nem hallgatott el. Mintha rövidzárlatot kapott volna.

Idegesen lerohantam a lépcsőn, hogy ellássam a baját annak a ronda pimasznak.

Egyáltalán nem volt ronda. Fiatal és szép volt, finom arcvonásokkal, értelmes, jóindulatú tekintettel és bársonyos hanggal.

– Levelet hoztam önnek – mondta.

– Miért nem dobta be a levélszekrénybe?

– Mert ajánlott.

– Dobja csak be nyugodtan a levélládába – mondtam. – Minek ennyit csengetni egy ajánlott levél miatt?

– Én nem tudhatom, hogy mennyit kell csengetni egy ajánlott levél miatt. Mellesleg az összes levél, amit ezentúl hozok önnek, ajánlott lesz.

Azzal kezembe nyomta a levelet, ragyogóan rámmosolyodott, búcsút intett, és mit sem törődve vele, hogy én még azt sem értettem, miért kaptam most levelet, nemhogy azt, miért kapok majd ezután is, szépen megfordult és elindult.

De nem akárhogyan ám! Könnyedén, légiesen, mint valami drága parfüm illata. Természetesen abban a pillanatban, ahogy megláttam a hátát, két szárnyat is megpillantottam – két nagy, finom fehér tollakkal borított szárnyat. Az ifjú egy erőteljes szárnycsapással elvált a földtől, felemelkedett a levegőbe, és a füstös utcába keservesen bevergődő napsugarak fényében tündökölve felszállt. Az ég felé.

– Hogy mik nem röpködnek már itt! – dünnyögte mellettem egy öregasszony. Úgy esett, hogy az utcán mindenki, feltételezem, személyes okokból, a földet nézte. Így az anyókán kívül senki sem látta a szépséges ifjút, a jóságos postást, aki ilyen hirtelen szállt el, talán mert névtelen akart maradni. Szegény anyóka nem festett valami jól, biztosan hamarosan viszontlátja az ifjút. Odafenn. Az öregek sehogy sem szeretnek kapcsolatba kerülni az angyalokkal.

Az utca elcsendesedett, az áporodott, mocskos levegő még ragacsosabban sanyargatta a napsugarakat, és csak fent, ahol az ifjú eltűnt, ott maradt egy halványan tündöklő sáv.

A járókelők felemelték a tekintetüket. És azonnal nyilvánvalóvá vált, hogy eszük ágában sincs az égen keresni valamit, amit még a földön sem sikerül megpillantaniuk. Egyébként sem úgy néztek ki, mintha bármit is láttak volna a poros kövezeten.

Magamra maradtam a borítékkal a kezemben.

Hát így kezdődött minden.

Sok mindent nem értettem, egyvalami azonban több, mint világos volt számomra. Az, amit kaptam, semmi esetre sem volt pénzesutalvány – az egyetlen dolog, amellyel esetleg megörvendeztetett volna a posta.

Szent Cirill és Metód levele

A levelet a Hétszentek templom sekrestyése hozta. Mint a harangtorony embere, alacsony termete ellenére igyekezett magasról szemlélni a világot. Ezért állandóan szökdécselt, hogy legalább néhány pillanatig fenn legyen. Más szóval, menekült a méreteitől.

Stílusa is fennkölt volt.

– Tisztelt uram – mondta –, nem győzök álmélkodni, hogy a szent testvérek miért éppen önnek küldtek levelet, mint ahogy az sem fér a fejembe, miért pont engem választottak közvetítőnek az égiek és a földiek, a fentiek és a lentiek között. Akárhogy van is, én most a szent testvérek nevében átadom önnek ezt a levelet.

„Kedves kolléga – írták a testvérek –, mint filológushoz fordulunk Önhöz. A megpróbáltatások kitartóvá tettek bennünket. És mégis, egy ideje betelt a pohár. Amikor elvettétek nevünk mellől a kiérdemelt „szent" jelzőt, átküldtek minket a matematikus

érdekek klubjába, mivel a kérdéses „szent" jelzőt tanítványainktól is megvonták, és valamelyik kishivatalnok azt hitte, hogy mi heten a számtan területén szereztük érdemeinket. Aztán, amikor kiderült, hogy nem odavalók vagyunk, az érdekmentes emberek klubjába irányítottak minket, ahol hosszú ideig kénytelenek voltunk mint Ciri és Meti tevékenykedni. De folyton el akartak bennünket szakítani egymástól, éppúgy, mint lenn, a Földön. Azt mondták, hogy mivel Cirill megalkotta a cirill ábécét, ahhoz, hogy visszaküldjenek bennünket a szentekhez, be kell bizonyítanunk, hogy Metód a metód ábécét állította össze. Magyarázhattuk mi, hogy Cirill nem a cirill, hanem a glagolita írást alkotta meg! A hivatalnokok azt hitték, ugratjuk őket. Csak az egyikük szánt meg bennünket, és azt javasolta, Metód hazudja azt, hogy Glagolnak hívják, hogy kiállíthassák az iratokat, miszerint a cirill és a glagolita ábécét Cirill és Glagol szerkesztették.

Hosszú kálvária után sikerült végre bejutnunk az illetékes felelőshöz. Megértő embernek bizonyult. Azt mondta, nagyon egyszerűen ellenőrizni tudja ott lenn a Földön, írtunk-e ábécét vagy sem.

Íme, ezért bátorkodjuk zavarni. Rettentően hálásak vagyunk Önnek. Tudom, hogy ezt csak filológusok tehetik meg, ezért az Ön személyén keresztül szeretném kifejezni tiszteletünket mindannyiuk előtt. A szófiai utcákon végzett spontán ellenőrzések során a bizottság arra a következtetésre jutott, hogy mi, fivérek, a latin ábécét állítottuk össze.

Csodálatos dolog: magas életszínvonal, fényűzés, és beiratkozhatunk a személyes éredekek klubjába.

Csak így tovább!

Őszentjeik Cirill és Metód

P. S. Üdvözlégy és Isten veled!

N. Juhász Anna fordítása

VLADIMIR LEVCSEV

Zöld hálózat

Azt ígérted, ötkor felhívsz.
Öt óra van.
Ég az egész ég napszállta után.
Öt óra.
Sorsdöntő felhők vonulnak
át szobámon –
hosszú sötét árnyak kúsznak a padlón...
Várom a hangod,
mint Mózes várta, hogy megszólaljon Isten
a Sinai hegyen.

Már hat óra van.
Szívem a várakozásban
megduzzadt, fehér lett,
s ragyog a homályban hűvös
bakelitja...
Csöng. Csöng!

– Szervusz, fiam...– túlvilági hang
a szívneszek között.
– Jó estét, nagyapa... Hogy vagy?
– Bevettem a gyógyszerem,
s már le kell feküdnöm.

Hét óra.
Várom még mindig, hogy megszólaljon szívemben
az örök szerelem hangja. Aritmiák,
távoli zenék csöngenek...
a börtön, gyermekosztály,
a mészárszék... Téves!
Én hívok:
foglalt... Petrov őrmester... szabad....
tudom. Lehallgatják szívem
a szívtelen sebészek!
Várok.

Már nyolc.
Sötét a szívem.
Régi barátom hívom:
– Leisszuk magunkat, jössz?
A szív infarktus előtti zümmögésében
valami gép felel:
– Nem megy. Foglalt vagyok. Majd máskor.

Kilenc.
Úgy csöng, hogy szétrobban mindjárt.
Nem veszem föl.
Tudom – világhálózatba
van kötve a szívem –
a Pók hálójába...

Millió és millió kiszívott
fehér és fekete szív között
álmodtam én
e fekete Pókról...

Sőt láttam is erős szövevényét
az antennáknak –
szőrös árnyékukat a füvön
elterülve, a laktanyaudvaron...

Tíz óra.
Kikapcsolom szívem.
Félek tőle.

Tizenegy.
De mire lehet jó egy
hálózatból kikapcsolt szív?

Nulla óra.
Jegenyékkel, gesztenyékkel, fűzzel
májusi temetőről
álmodom –
sóhajtanak – a széltelefonon egymáshoz
valamit továbbadnak.
A torkomat szorító
hatalmas hallgatást
adják tovább.

S ha bekapcsolom szívem
a zöld hálózatba,
hallani fogom hangodat, hiszem,
Szerelem.

Szondi György fordítása

ALEK POPOV

A függetlenség napja

Először is szeretném felhívni a tisztelt bizottság figyelmét, hogy ezen az összejövetelen egyáltalán nem hivatalos minőségemben veszek részt. Előre szeretném leszögezni, hogy kategorikusan ellenzek minden olyan kísérletet, mely az általam felsorakoztatott tényeknek jogi illetve dokumentumértéket igyekszik tulajdonítani. Nyíltan kijelentem, hogy kizárólag hazafias megfontolásból állok Önök elé, mert úgy gondolom, hogy a közvélemény igazságtalan a népemmel szemben, és rossz fényt vet az előttünk álló történelmi eseményekre. Mi, bolgárok már több, mint húsz éve várunk erre a kivételes pillanatra. És most, amikor izgalomtól remegve lépem át Közös Európa Házunk küszöbét, mi sem lehet bántóbb, mint a célozgatások és a pletykák, amelyek kísérőnkké szegődtek ezen a hosszú és fárasztó úton. Másfelől pedig vitathatatlan, hogy az Önök feltételezéseinek természete végtelenül kétségbeejtő, és én, amennyire erőmből telik, megpróbálom más megvilágításban bemutatni a valóságot.

Hogy volt-e Bulgáriában éhínség? Megértem zavarukat, és feltételezem, hogy hitelt adnak az Önökhöz eljutott ellentmondásos jelentéseknek. Ha nyomon követjük, mit közvetített a média, mely az akkori kormány ellenőrzése alatt állt, az a benyomásunk támad, hogy a dolgok állása kielégítő. Természetesen akadnak nehézségeink az ellátás terén, de ezek jelentéktelenek és leküzdésük folyamatban van. A független sajtó ennek éppen az ellenkezőjét állítja. Ott a dolgokat a legsötétebb színben ábrázolják. Most nem vállalkoznék összegzésre, akkoriban csak tizenegy éves voltam. Azt tudom elmesélni, hogyan éltük ezt meg mi, azaz a mi családunk. Mert az éhezés láthatatlan korlátokat állít fel az emberek között. A családok visszahúzódnak csigaházaikba, nem kommunikálnak, elidegenednek egymástól. Mindenki gyanakszik a másikra, titkos élelmiszertartalékokat feltételez, melyekkel a szomszéd suttyomban tömi magát lakása félreeső zugában, és kárörvend mások balszerencséjén. Idővel még a család tagjai is kezdik rosszallóan méregetni egymást.

Visszagondolva azokra a tanulságos és szenvedéssel teli napokra, tisztán emlékszem, hogyan kezdett eltünedezni az áru a boltokból: eleinte egyesével, majd hirtelen minden, mintha vihar sodorta volna el a polcokról. A szüleim hosszas zarándoklatokra indultak a város különböző pontjaira, abban a reményben, hogy felfedeznek valahol egy ottfelejtett konzervet vagy egy zacskó makarónit, de leggyakrabban üres kézzel tértek haza. Zavartan mosolyogtak és leemelték a polcról a következő télire eltett üveget. Nem maradt valami sok.

Abban az időben főleg konzerv paprikát, paprikakrémet és savanyúságot ettünk, amitől csikart a gyomrunk, és akkorára fúvódott a hasunk, mint egy léggömb. Nem tudnám megmondani, milyen volt a helyzet más családoknál. Lehet, hogy előrelátóbbak voltak nálunk, és többet raktak el télire. De ha az osztálytársaim sápadt, beesett ábrázatára pillantottam, nem az jutott eszembe, mintha az ő étrendjük nagyon különbözne.

Egyszer apám hazahozott egy kutyát. A maradék fizetéséből vette két cigánygyerektől a megállóban. Nem volt kegyetlen ember, a kutyát mégis egész délután kint hagyta a balkonon, ahol az majd' éhenveszett a fagyban. Apám a konyhában ült, és az üvegajtón át bámulta. Fiatal volt, még a negyvenet sem töltötte be, elgyötört arca megnyúlt; fekete, egyenes haja a szemébe hullott. Azt hiszem, abban bízott, hogy a kutya magától kimúlik. Akkor kopott papucsában odacsoszogott hozzá a nagyapám.

– Mikor vacsorázunk? – kérdezte, és gúnyosan apámra meredt.

Apám összeszorította az ajkát, de nem szólt semmit. Az utóbbi időben a nagyapám gyakran bosszantotta és folyton kötekedett vele, mintha személyesen ő tehetne a gyalázatról, és soha nem mulasztotta el megemlíteni, hogy az ő idejében senki sem éhezett. (Tudod te, mennyibe került egy darab kebabcse?!) Nagyapám hetvennyolc éves volt akkor, ősz volt és olyan esetlen, mintha egy vödör nehéz, ragacsos sárból öntötték volna ki. Néha az az érzésem támadt, mintha őt másmilyen anyagból gyúrták volna, mintha szívósabb lenne nálunk, alkalmasabb a túlélésre. Sőt, meg voltam győződve, hogy túlél bennünket, és egy szép napon viháncol majd az éhezéstől összeaszott tetemünk fölött. Igen, ő szemmel láthatóan más energiatartalékokkal rendelkezett, amelyekből számunkra teljességgel elérhetetlen életerőt merített...

A kutya szűkölt és toporgott a balkonon, nyilván megérezte sanyarú végzetét. Anyám kitessékelt a konyhából, és bezárta mögöttem az ajtót. Semmit sem hallottam. Vacsorára savanyú káposztát ettünk hússal. Finom volt.

A következő héten apám varjút hozott. Saját kezűleg gyártott csúzlijával lőtte a mezőn a lakótelep mögött.

– Jó nagy, mi? – terítette ki büszkén az asztalra.
– Jó nagy... – morgott megvetően a nagyapám. – Az én időmben micsoda varjak voltak!
Egymásra meredtek. Szemükben ösztönös gyűlölet villant.
– Az az idő elmúlt! – sziszegte apám bosszúsan.
– Ugyan! – kopogtatta meg az asztal sarkát formátlan ujjával nagyapám. – Már hogy múlt volna el!

Durva, gurgulázó nevetésben tört ki, mintha egy jó poént sütött volna el, és kiment a konyhából. Anyám felsóhajtott, és nekilátott feldolgozni a varjút. Nemsokára eltűnt a környékről minden élőlény: kutyák, macskák, galambok, varjak... Még a verebek is. Apám hasztalan járta az utcákat, kerteket, harciasan szorongatva csúzliját. Végül a családi üdvöskék is sorra kerültek: a szomszédék pincsije, a beles dakszli a második emeletről, Mary, a folyton nyáladzó szetter... A házunkban legalább tíz ilyen lakott! Hangjuk fokozatosan elcsitult – egyik a másik után, a lépcsőházat pedig nyomasztó némaság lepte el. Gyakran láttam a gazdikat komor arccal sétálni, csak úgy megszokásból. Zsebükből kilógott az elárvult póráz.

Február elején azt rebesgették, hogy humanitárius segélyt kapunk külföldről. Emlékszem, minden este ott gubbasztottunk a tévé előtt, bámultuk a dögös bemondónőt, és vártuk a nagy bejelentést. Elképzeltük, amint a kamionok megállnak a házunk előtt, s az ENSZ katonák mosolyogva osztogatják nekünk az ennivalót. Puhányságunk s a nemzeti önérzet hiánya felbőszítette a nagyapámat. Szerinte bőségesen elegendő ennivaló volt az országban, csak a spekulánsok eltüntették. Nagyjából ugyanezt állította a csábos bemondónő is. Nagyapám diadalittasan helyeselt. Természetesen ilyen sok dugi kaja jelenléténél elhalványult a reményünk, hogy kívülről kapjunk segítséget, sőt nemsokára már nem is hitegettük magunkat ezzel a vonzó, de annál valószínűtlenebb alternatívával. Talán így is volt ez rendjén. Végül is voltak még nálunk is szegényebb népek, melyek még csak nem is álmodhattak ilyen rejtett tartalékokról. Néha szorgos hangyáknak képzeltem el a spekulánsokat, melyek föl-alá mászkálnak a fényűző, felhőtlen napokban, összegyűjtenek minden elhullajtott morzsát, és mélyen elrejtik titkos zugaikba. De ezúttal szemlátomást túllőttek a célon. Az ennivalót olyan mélyre rejtették, hogy ők maguk sem tudták előbányászni.

Minden este összegyűltünk szánalmas téli maradékaink körül, és lassan, nagyon lassan rágtunk, amint azt az Egészségügyi Minisztérium szakértői javasolták. Anyám és apám bűntudatosan hallgattak. Nagyapám ontotta a szarkasztikus megjegyzéseket. Kisebbfajta ünnep volt ez neki. Eljött az ő ideje. Imádott abban a nyomorúságban a régi szép időkről mesélni; visszatért emlékeihez, és egyre szélesebbre tárta a múlt kapuját. Hangja enyhén sípolóba váltott, amikor sorolni kezdte az ételek végtelen lajstromát, amelyekről mi még csak nem is álmodhattunk. Kenyérhegyek, hófehér sajtkockák, vaj, tojás, kolbász (te jó ég!), nem is beszélve a minden sarkon ott illatozó, tenyérnyi rostonsültekről. Valóságos tehetsége volt ahhoz, hogy ezt ecsetelje. Hatásszüneteket tartott, mint egy gyakorlott pszichológus, hogy még jobban el tudjuk képzelni az ételt, hogy belélegezhessük az aromáját...

Szélesre tárva hagyta azt a bizonyos ajtót, s mire szánkat elöntötte a nyál, már irigyen be is csapta az orrunk előtt. Felállt az asztaltól, és megvetően fújtatva bevonult a szobájába.

Egyedüli megmentőinknek, leghűségesebb társunknak a konzerveket tekintettük. Nem hittem el, hogy valaha is kifogyhatunk belőlük. Nagyokat fingottunk tőlük, de legalább megtöltötték a hasunkat. Akartam, hogy legyen még konzervünk. De egy este anyám mégis bejelentette:

– Ez az utolsó.

Azonnal fölfaltuk. Három napra rá nemzeti ünnep volt. Arra számítottunk, hogy ez alkalomból a kormány némi élelmet oszt szét. Mondjon bárki bármit, nagy esemény ez népünk életében! 1878. március 3-án szabadultunk meg a törököktől. A török rabság öt évszázadon át tartott. Ez idő alatt megfosztottak minden jogunktól. Most azonban más a helyzet. Akarom mondani, önmagunk urai lettünk. Önálló bel- és külpolitikát folytatunk. Bulgária szuverén ország.

Az ünnep előestjén a kormány szóvivője virított a képernyőn, és rövid üdvözlő beszédet olvasott fel. Beszélt népünk hányattatott sorsáról és a történelem során tanúsított legendás kitartásáról. Felszólított, hogy bírjuk ki még az aratásig. A szakértők azt ígérték, bőséges termés várható.

Addig még három hónap volt hátra...

Aznap éjjel le sem hunytam a szemem. Próbáltam feldolgozni azt a rideg tényt, hogy nincs több ennivaló, és egy darabig nem is lesz. A tartalékaink is kifogytak. Vége. A gyomrom bánatosan csikart. Forgolódtam a sötétben és sóhajtoztam, miért is nem születtem ötven évvel korábban, a nagyapám bőséges és igazságos századában. A szüleim sem nyughattak. Hangjuk áthallatszott a falon. Nem tudtam elképzelni, miről beszélnek, de eléggé izgatottnak tűntek. Veszekedni kezdtek, majd elcsendesedtek. Éreztem, hogy ébren vannak. Úgy vettem ki, hogy valamelyikük sír. Nem akartam hallani, de a hang vékony sugárként szűrődött át a falon és csiklandozta a fülemet. Egyszerre rájöttem: nem sírást hallok. Nevetés volt! Vékony, hisztérikus kacaj, mely kíméletlenül hatolt a tudatomba. Elfogott a pánik; remegni kezdtem, és betakartam a fejem. A nevetés még sokáig hallatszott.

Reggelre mindannyian egy kicsit megváltoztunk, kivéve a nagyapámat. Ő nem! Rendíthetetlenül ült a szobájában, és hallgatta az indulókat az állami adón. Emlékszem, amikor apám bement hozzá

lassú, határozott léptekkel. Nagyon sápadtnak látszott. Ajka ólomszínű volt, mintha fémforgácsot reggelizett volna. Szeme eszelős szikrákat hányt. Anyám bőszen sündörgött a konyhában.

Megmagyarázhatatlan eufória lett úrrá rajta: rakosgatta az edényeket, felmosta a padlót, sikálta a kályhát... Időről időre levert egyet s mást. A tárgyak nagy robajjal törtek szét a padlón – ripityára.

Kilopóztam a folyosóra, hogy halljam, mit beszélnek egymással apám és nagyapám.

– ... ez képmutatás – szállt felém apám hangja. – Engem ez nem érdekel. Akarom, hogy bocsáss meg nekem. Meg kell bocsátanod!

– Valamikor – szólt nagyapám rekedten – az ünnepeken felzászlózták a várost. Minden erkélyen ott lobogott a zászló, emlékszel? Ma már senkinek sem jutnak eszébe ezek a dolgok. Ezért tartunk ott, ahol tartunk. Ezért!

– Elég legyen! – szakította félbe apám és gorombán kikapcsolta a rádiót. – Azért jöttem, hogy bocsánatot kérjek...

– Na nézd már, eszébe jutott! – morogta nagyapám. ...

– Nemsokára éhen halunk – szólt apám kimérten.

– Na és? Mintha én tehetnék róla! – fortyant fel nagyapám. – Tán miattam jutottunk ide?

– Nagyon sokszor beszéltünk már erről – mondta apám kissé fásultan. – Mindenkinek megvan a véleménye a kérdésről. De most... nem azért jöttem, hogy vitázzunk. Csak bocsánatot akartam kérni. Biztos van miért. Mindig van miért... Mindenkinek vannak hibái. Neked is. De én már nem haragszom. Semmiért. Sajnálom, hogy így történt.

– Vedd már észre, milyen idétlen vagy! – szisszegte az öreg.

– Akárhogy is... – szólt apám fátyolos hangon. – Jobb lenne, ha kibékülnénk.

– Ne siess ennyire! – szakította félbe nagyapám. – Én nem készülök meghalni. Az a legkönnyebb. Harcolnunk kell!

– Semmit sem tehetünk!

– De igen! – hevült fel nagyapám. – A spekulánsokat fel kell akasztani, a földet pedig szét kell osztani!

– Tartok tőle, hogy ez lehetetlen...

– Nem, te még nem ismersz engem! – makacskodott az öreg.

– Általad magad! – szakította félbe apám. – Más idők járnak...

– Azért jöttél, hogy felbosszants, mi? – támadt rá indulatosan nagyapám. – Hogy kigúnyold az eszméimet! Tudom, mit forgatsz a fejedben. Ki akarsz nyírni, hogy elvehesd a szobámat!

– Miket hordasz itt össze?! – fakadt ki apám. – Mit érdekel engem ez a tetves odú?! Mi itt éhen halunk. Meghalunk, értsd meg!

– Teljességgel megérdemelten, ha engem kérdezel – vágott vissza nagyapám. – Ki tette tönkre a mezőgazdaságot?...

– Hogy ki tette tönkre?!

– Az ilyenek, mint te!

Hosszas szünet következett. Hallottam, amint apám idegesen járkál a szobában. Attól féltem, hogy hirtelen kinyitja az ajtót és meglát. A konyhából hisztérikus zörejeket hallottam. Továbbra is hallgatóztam.

– Jól van – egyezett bele apám. – Semmi jelentősége. Vállalom a szemrehányásaidat, annak ellenére, hogy nekem személy szerint nincs semmi, de az égvilágon semmi közöm a mezőgazdasághoz. De lehet, hogy éppen az én közönyöm bizonyult végzetesnek a mezőgazdaság számára ebben a sorsdöntő pillanatban. Ki tudja. Tessék, elismerem a bűnömet. Megbocsátasz?

– Nem! – mondta nagyapám mély megelégedéssel. – Bármit megbocsátottam volna, fiam, kivéve ezt a könnyelműséget, ahogy te a bolgár faluhoz viszonyulsz. Te beleszartál egy egész nép álmába. Ilyen bűnért nincs bocsánat.

Apámnak földbe gyökerezett a lába. Hangja megremegett.

– Így akarsz eltávozni? Ennyi haraggal a szívedben?

– Micsoda?! Én nem megyek sehová! – pattant fel nagyapám, mint akit darázs csípett meg; az öreg karosszék rugója fájdalmasan megreccsent. – Mit tervelsz ellenem, te szörnyeteg? Mondjad, de rögtön!

– Egyszerűen elfáradtunk idegileg. Akarom mondani, nagyon éhesek vagyunk...

– Én is éhes vagyok. Na és?

– Ennyi az egész! – vágta rá apám.

Hallottam, hogy az ajtó felé indul. Félreugrottam, és igyekeztem elbújni a szobámban. A pokrócok alá rejtőztem, ahol jó meleg volt, de egy előérzet nem hagyott nyugodni.

„ Vajon mit találtak ki?" – kérdeztem magamban rémülten. A gyomrom görcsbe rándult az aggodalomtól, és jókora adag savat fröcskölt fel a számba. A padlóra köptem. Az ajtó alatti keskeny résre meredtem. Úgy éreztem, hatalmas tócsa képződik ott... Vér! Csend volt és homály. Dermedt felhők gomolyogtak az ablak mögött, és jégpáncélként fedték be a várost. Fölemelkedtem, és óvatosan ismét kilopóztam az előszobába. A szüleim a konyhában veszekedtek. – Nem akar megbocsátani... – hallottam apám törődött hangját. – Azt mondta, bármi mást megbocsátott volna, csak ezt nem.

– Akkor kapja be! – szólt anyám.

– Azt akartam, hogy civilizáltabban... – morogta.

– Nem lehet civilizáltabban! Lehetetlen! – szakította félbe anyám. – Ha húsról van szó...

– Muszáj így beszélned? – rivallt rá apám.

– Ilyesmiben fölösleges a sok szöveg! – vágta rá anyám. – Egy-kettő!

Az én gyengéd anyukám! Most is emlékszem: úgy nézett ki, mint egy boszorkány – lógó mellű, vézna asszony volt, hatalmas fogai készen álltak, hogy bármit széttrancsírozzanak, ami az útjukba kerül. Később, a gazdasági fellendülés idején meghízott és megszépült, még a fogait is megcsináltatta; bizonyára arra a téli éhínségre emlékeztették. Az árnyéka azonban ugyanolyan görnyedt és ijesztő maradt. Ez néha megrémiszti az embereket, de az az igazság, hogy kevés bolgár mentes ettől a fogyatékosságtól. A szakértők még mindig vizsgálják a jelenséget, különösebb eredmény nélkül.

Az evőeszközök vad csörömpölésére rezzentem fel. Valaki a fiókokban matatott, és válogatás nélkül a földre borogatta tartalmukat.

– ... ez nem jó – szállt felém apám hangja. – Túl tompa.

– Menj már ezzel a dugóhúzóval! – kiáltott apám, és elhajította valamerre.

Folytatódott az ideges kutakodás... Anyám megint megszólalt:

– Fogd a fejszét...

– Elég legyen! – ordított apám. – Ne szólj bele! Én döntök. Enyém az öreg. Megértetted?

– Meghalunk éhen amíg itt tökölődsz!

Pontosan így mondta, nem fantáziálok! Szavai a mellkasomba vágódtak és kitaszítottak a beszélgetésből, amelyet titokban hallgattam. Úgy éreztem magam, mint akinek lereszelték a belsőségeit. A falnak dőltem. „Meg fogják tenni!" – mondogattam magamban. Nem értettem mindent, amit beszéltek, de éreztem, hogy hergelik magukat, s egyre gonoszabbak és kegyetlenebbek lesznek. Tennem kellett valamit, hogy megakadályozzam ezt a szörnyűséget. Berohantam a nagyapám szobájába...

Mereven ült karosszékében, tátott szájjal és elrévedő tekintettel. Ábrázatáról lerítt, egészen másutt jár lélekben. Mintha a visszaköltözött volna a múltba, az ezernyi ínyencség világába. A rádióból továbbra is harsogtak az indulók.

– Nagyapa! Nagyapa! – suttogtam rémülten és megrángattam a karját. – Menekülnöd kell!

– Mi az!? – riadt fel. – Kis úttörőm!

Utáltam, ha így szólít, de ebben a pillanatban teljesen mindegy volt.

– Menekülj, nagyapa! Menekülj! – ismételtem türelmetlenül.

Ujjait görcsösen mélyesztette a vállamba. Fülledt rothadásszag csapott meg. A szavak úgy röppentek ki a szájából, mint a döglegyek.

– Miket hordasz itt össze, legényke?

Nyilván úgy döntött, kipróbálja rajtam becézgetései teljes arzenálját, mint az úttörő, fiúka, legényke, fiacskám és így tovább.

– Azt akarják... azt mondták... meg akarnak enni – mondtam, zihálva a rémülettől.

Az öreg bélése úgy kotyogott, mint egy vécétartály. Nyálfröcsögéssel dúsított metsző nevetése megcsapta a homlokomat.

– Ha-ha! Megesztek, mi? Ezt sikerült kieszelnetek, semmirekellők?!

– Nem! Nem! – hüppögtem görcsösen. – Soha nem teszem meg, esküszöm!

A konyhából elnyújtott üvöltés hallatszott. Nagyapám tudomást se vett róla. Térdére ültetett és átfonta csontos kezét a derekamon. Ostoba érzés fogott el: már nem voltam gyerek, és a lábam a padlót érte. Száraz, érdes keze ólomsúllyal nehezedett a fejemre.

– Akarod, hogy meséljek neked, fiam? – súgta a fülembe.

– Nincs rá idő! – rázkódtam össze félelmemben.

– Miénk az idő, kicsim... – vigyorgott.

És akkor valami ördögi dolog történt. Nagyapám lehunyta a szemét. Ráncai megmerevedtek. Éreztem, ahogy széles tenyerével lefelé szorít, mintha embriókorom zárt gömbjébe akarna visszagyömöszölni. Anélkül hogy sietett volna, gyakorlott hordárként megfeszítette a hátát és megemelt. Erőtlen szuszogás töltötte meg a levegőt, mintha egy óriási, láthatatlan sziklának feszült volna. Egyszeriben hideg lett. A szobát vékony, áttetsző porréteg lepte el, mely elhomályosította a fényt és eltompította a zajt. Beleborzongtam a felismerésbe: a nagyapám megállította az időt!

Anélkül, hogy kinyitná a szemét, szenvtelen hangon belekezdett:

– Egyszer volt, hol nem volt...

Szempillái alatt vörös fénysugár kúszott.

– ... ez a király nagyon gonosz és ostoba volt – folytatta zavartalanul. – De még nála is gonoszabb és ostobább volt ifjú felesége. Azt eszelték ki, hogy elpusztítják az összes öregembert a királyságban...

Félbe akartam szakítani, hogy megmondjam, hallottam már ezt a mesét. Legalább háromszázszor! A kedvenc mesém volt, tulajdonképpen az egyetlen, amelyet valamikor mesélt nekem. De az idő megállt. A szívem gyenge volt, akár egy kismadáré, a szavak pedig döglötten lebegtek a számban.

– ...semmirekellők voltak, sokat ettek és szörnyen bűzlöttek. Ahogy mondták, úgy is tettek. Hírnököket menesztettek, hogy hírül adják: aki a hét végéig nem vezeti idős szüleit a királyi udvarba, lefejezik – csámcsogta nagyapám kifejezéstelen arccal.

Újra végig kellett hallgatnom az ósdi történetet a rendes fiúról, aki elrejtette az apját a padláson és gondoskodott róla, iksz évig szolgált neki. És hogy az országban hallatlan éhínség tört ki, mert a fiatalok tehetetlenek voltak és tönkretették a mezőgazdaságot. És hogy csak az öreg, egyedül ő tudta, mit kell tenniük, hogy életben maradjanak. Hogy a fiú elment az ostoba királyhoz és kikent-kifent feleségéhez, akik már a saját szarukatették. Ha-ha! És azt

mondta, meg tudja menteni az országot, ha megígérik, hogy könyörülnek az apján. És mit volt mit tenni – megígérték neki.

Akkor az öreg kiment a főtérre, elővett egy listát, és felolvasta a gazdagok a nevét, akik több tonna búzát rejtegettek a kamrájukban. A nép meg csak erre várt: elkergette a gazdákat, és elvette tőlük a búzát. Ezután felakasztották a fasiszta királyt és a szaros feleségét a vár előtt, az öreget pedig az ország élére állították. Élt még vagy ezer évet, és bölcsen kormányozta népét nemzedékről nemzedékre...

Feltűnt, hogy akárhányszor idáig eljutott, észrevétlenül növelte az évek számát. Emlékszem, eleinte az öreg csak száz évig kormányzott, amilyen a hagyományos mandátum a mesékben. Az idő múlásával azonban ez a periódus egyre hosszabbra nyúlt, mígnem egy egész évezredet fogott át. Kétezer, háromezer év! De már ez sem volt elég! Most azt vettem ki nagyapám szavaiból, hogy az öreg most is él és virul, máig is erős kézzel kormányozza népét... Aki meg nem hiszi, menjen el abba a messzi országba, és győződjön meg róla személyesen. Ott mindenki boldog és elégedett, mindenütt az öreg arcképe díszeleg, a föld pedig természetesen közös. És az embereknek még csak eszükbe se jut panaszkodni.

Ekkor berontott apám félmeztelenül. Girhes teste fénylett az izzadtságtól. Erei úgy dagadtak ki a bőre alól, mint a piros-kék villanyvezetékek. Gőzölgő csészét egyensúlyozott egy kistányéron .

Nagyapám alig hallhatóan sóhajtott; törzse recsegve kiegyenesedett, mint egy öreg, rozsdás rugó. Az idő megint legurult az élet lejtőjén.

– Itt a teád... – mondta apám keserű grimasszal, fejét elfordította az ablak felé.

A tányér remegett kezében. A folyadék hektikusan rezgett.

– Apa, ne! – tört fel a torkomból.

Apám hevesen megfordult.

– Mit keresel te itt?! Azonnal tűnj innen! Söprés, hallottad?! Azonnal!

Az öreg ujjai ösztönösen összerándultak; magához szorított száraz karjaiba, rámfonódott, mint egy húsevő növény, és még erősebben összepréselt. Lélegzete elakadt.

– Ereszd el! – szólt rá apám mogorván.

– Miért? – csikorogta nagyapám. – Hát nem teázunk?

A csésze félelmetesen rázkódott. Néhány csepp a tányérba ömlött.

– Nagyon ravasz, már nem azért... – jegyezte meg nagyapám a dühtől remegve. – Te beszari! Minden simán és tisztán megy, úgy gondolod, mi? Meg se érzel semmit! Ezt felejtsd el! Neked is érezned kell a vért és a fájdalmat, amíg eljutsz a lábosig! Megígérem, hogy át fogod élni az egész borzalmat velem együtt... Nem úszod meg!

Agyamat erős fény borította el. Éreztem, hogy elveszítem az eszméletemet. Nem bántam. A kép összegyűrődött a szemem előtt és lassan elsötétült. Egy pillanat alatt megszűnt minden kapcsolatom a valósággal. Majd újra apám hangját hallottam. Úgy feszült, mint egy kötél, melyen egy egész hegy lóg.

– És hogyan? Pontosan hogyan fogtok megfőzni? – kérdezte gonoszan nagyapám.

– Ne beszélj így a gyerek előtt! – csattant fel apám.

– Miért, elveszem az étvágyát?

– Csönd!

És akkor felnéztem rá: alig egy lépésnyire állt tőlem. A csészét szorító keze szinte érintette az arcomat. Ujjpercei belefehéredtek az erőlködésbe. Elfogott a vágy, hogy megragadjam az átkozott poharat és egy szuszra felhajtsam. De nagyapám erősen szorított száraz ölelésében. Borostája horzsolta a halántékomat.

– Azt akarom, hogy megígérj valamit, fiam! – gügyögte álságosan.

Apám fagyosan bólintott.

– Ígérd meg, hogy nem eszed meg az öreg golyóimat. Legalább azokat tartsd tiszteletben!

Láttam, ahogy megrezzen a pohár. Azt hittem, az arcába löttyinti. Akkor még nem volt egészen világos, mit akar mondani a nagyapám, de most kezdem felfogni. Kegyetlen szavak voltak! Apám szemmel láthatóan nem volt erre fölkészülve.

Anélkül, hogy elengedne, nagyapám előrehajolt és harákolva beleköpött a pohárba.

– Te idd meg!

A fejemet ismét kezdte elönteni a fényesség, de már volt némi rutinom, és nem adtam fel olyan könnyen. Apám óvatosan fölemelte a poharat, és belebámult a felszínén lebegő közegbe.

Megpróbáltam kitépni magam, de a nagyapám durván magához rántott. A vállam szánalmasan reccsent.

– Ide hallgass, fiam – mondta, mit sem törődve erőtlen ellenállásommal. – Díjazom az igyekezetedet, egy férfinak el kell látnia a családját. De elkövetsz egy kapitális hibát; egy óriási hibát! Nem tudom, ki ültette a bogarat a füledbe, vagyis sejtem... No mindegy. Az a fontos, hogy most megértsd. Én az apád vagyok. A létrehozód. Egyszeri és megismételhetetlen. Legyünk észnél. Nézd ezt a gyereket. Én is éhes vagyok, ne hidd, hogy nem. Tudod, hány rohadt petesejt van a feleséged hasában? ... És hány ebihal ficánkol a golyóidban?! Sejted, ugye? Még ezer gyereket csinálhatsz. De apát hogy csinálsz? Hogy teremted meg az apát?

– És? Mit javasolsz? – hadarta apám kábultan.

Sosem felejtem el a pillantását. Nem bocsátom meg neki! Apám gondolkodóba esett! Tisztán láttam; az arcára volt írva... Mintha csak érezni akarta volna az összes meg nem született gyereket, melyek a golyóiban mocorogtak.

Nagyapám megsimogatta a fejemet.

– Nézd csak, milyen zsenge és zamatos. – csámcsogta hangosan. – Te meg az én öreg csontjaimat akarod rágni. Minek törnéd össze rajtam a fogadat, fiam... Csináltok egy másik fiúcskát. Miből áll! Hisz fiatalok vagytok még. Csináltok kettőt!

Keze lassan a nyakam felé kúszott. Megdermedtem. Apám mozdulatlanul állt, alig egy lépésre tőlem.

– Ő a mi kis megmentőnk – suttogta nagyapám. – Az aratásig, mi? Én is megtehetem... Mit szólsz? Megtegyem? Gyorsan meglesz. Csillapodj már, fiam!

Keze álnokul babrálta a torkomat. Levegőt vettem, és utolsó erőmből belevájtam a fogam kemény, ráncos karjába. Felkiáltott, és ösztönösen eltolt magától. A szám megtelt vérrel. Sós volt és sűrű, mint a gyanta. Szabad voltam! A földre ugrottam, és az ajtó felé rohantam.

Összeütköztem anyámmal, aki éppen akkor jött be. Pontosabban valósággal berepült, félmeztelenül, kibontott hajjal, arca pedig egészen zöld volt, mint egy trák istennőé. Csupasz talpa rémisztően csattogott. Egyik kezében hosszú, kétágú villát tartott, a másikban nehéz, öntöttvas serpenyőt lóbált. Megállt a szoba közepén; lángoló, elborult tekintettel kettőjükre meredt. Nem tudnám leírni a hangot, mely ekkor tört fel a torkából: a vékony vonítás és a beteg állat nyerítése közé helyezném. Ezután vadul verni kezdte a villával a serpenyőt. Rémülten tapadtam a falhoz. Apám összerezzent, és csapkodni kezdett a karjával, mintha egy pókhálót szaggatott volna szét maga körül.

– Mit művelsz? – kiáltott apám magán kívül.

Anyám nem szólt semmit. Rámutatott a villával az öregre, és félelmetesen rámordult. Nagyapám riadtan pislogott. Fölényessége egyszeriben szertefoszlott.

Rámeredő tekinteteink metszéspontjában egy kiürült roncs állt, melyből a férgek már kirágták az élet utolsó atomjait. A szívem cseppről cseppre ismét megtelt sajnálattal az öregember iránt, csúf árulása ellenére.

– Ez van, öreg... – sóhajtott apám. – Nem akarok neked fájdalmat okozni. Higgy nekem! Nem akarom, hogy szenvedj... Nesze, idd ki a poharat. Semmit sem fogsz érezni. Egyszerűen elalszol...

Anyám a serpenyőre ütött a villával. Állkapcsa harciasan előreállt.

– Rrrrrrrrrr!...

Apám mintha zavarba jött volna, és gyorsan kitaszigált bennünket a szobából. Megfordult, és jelentőségteljesen átkiáltott a válla fölött:

– Tíz perc!

„Megesszük nagyapát!" , futott át az agyamon, amíg az előszobában ácsorogtunk és vártunk. Megesszük nagyapát! Megesszük... Természetesen én egy falatot sem eszem ebből az átkozott ételből! Ebben nem kételkedem. És mégis, nem lehet, hogy rákényszerítenek, hogy megtegyem? Hát nem az én átkozott életben maradásomért történik minden? Van hozzá jogom, hogy nemet mondjak? Nem fogok végül kapitulálni a sűrű leves láttán? Eszembe jutott nagyapámnak az a fantasztikus képessége, hogy meg tudja állítani az időt. Akartam, hogy ismét megfeszítse a hátát, és elrekessze azt a vezetéket, amelyen az átkozott percek behatolnak a mi világunkba. De nagyapát már elhagyta ez a képesség. Megkopott, összetört az évek nyomásától, melyek dühösen döngették a kaput, és lassan rést ütöttek rajta, s ő már képtelen volt az útjukat állni. Hallottam süket dörömbölésüket. És láttam, amint az idő szétfolyik fölötte, és betakarja zavaros vizeivel, akár egy magányos fatörzset a múlt völgyében.

Mintha nevetést hallottam volna az ajtó előtt. Anyám és apám lesben álltak, szorongatták idétlen fegyvereiket. Nem akartam nézni, mi történik ezután, de éreztem, most nem léphetek le. Leguggoltam a fal mellé, és elfordítottam a fejem. Elfojtott puffanást hallottam, éreztem egyenesen a padlón keresztül. Az egész ház megingott. A falon vékony repedés futott végig. Talán csak hallucináció volt... Az ütés mintha mélyen a föld felszíne alól visszhangzott volna, rétegeket zúzott össze; robaja visszaszállt, mint egy hatalmas morajlás, majd elhalt az izzó földrétegek tombolásában. A hang a talpamon keresztül nyomult belém és elöntötte az egész testemet, miközben rezgésbe hozta minden apró porcikámat. Úgy éreztem, darabokra hullok. Láttam, amint a szüleim berontanak a szobába. Hideg levegő csapott meg. Az ablak tárva-nyitva, a szoba üres.

(Folytatás a következő számban)

Kerényi Szabina fordítása

Analízis

Felfalja az élet a lelket,
a halál – a tetemet...
A két éhes szomj közül melyik vagyok én,
melyik büféhez tartozom – a hideghez
vagy
a meleghez?
A paradicsomból kiűzött kígyók szörnyű gyermeke
vagy
a buja Bika
szégyenlős szörnyszülötte vagyok?
Valaki meztelen a borzadó szenvedélyek közé
bocsátott,
s leszegett szarvval, nyálcsatakos patával
hátam mögött süvölt az Állat.
Remegő félelem s remegő szenvedély
ringó ritmusában nőies combokkal
s kacagással csábit az Antiállat,
gyere! s ne mozdulj! vezetnek a sötétség orrlyukán át
a szellem, a lélek gyehennájához,
az anyag kovácsműhelyébe visznek vissza engem.
S mintha neandervölgyi lennék megint, dinoszaurusz,
valami vadonoid, s mintha én lennék s nem én,
s az én énem egy másik én, s egy másik Is...
Istenem, adjál vissza a fény méhébe!
Tégy vakká a sötétre,
bűnnel téríts észre!
Gondolatanalízisre
kivett aggyal
lehetetlen élni.

Szondi György fordítása

Nem kellettünk senkinek, magunknak sem

1. Az emberi sejtek hét év alatt fokozatosan kicserélődnek. A hét kabalisztikus szám. Mit hozott Ön szerint az utóbbi hét év, mi változott a bolgár ember életében?
2. Milyen -áciában, -izmusban élünk? Változtak-e ezen -áciák, -izmusok 1989. november tizedike után?
3. Kérem, belátása szerint tegyen pluszokat és mínuszokat. És hangsúlyokat?
4. Mi a különbség a nevetve és a nem mertem között?

Kezéhez jutott mindőjüknek ez a négy kérdés, amelyre még 1996. novemberében kértem választ a folyóirat számára. Olyan bolgár írókhoz fordultam, akiknek műveiből a magyar olvasó kötetnyit vagy többet ismerhet. Hárman tiszteltek meg bennünket eddig válaszaikkal. A szövegvégi dátumok kinél-kinél fontosak, hisz időközben (például) kormányváltás (is) történt Bulgáriában.

(A negyedik kérdés alapja szóhatár összevonás; magyarul ez a komoly játék a teljesség visszaadása nélkül fogalmazható csak meg.)

Sztaniszlav Sztratiev

1. Minden megváltozott. Darabokban a világ, amelyben fél évszázadot élt. Az értékrend, az erkölcs, az ideológia, az államiság, a nemzet pszichológiai és anyagi állapota. Térdig gázolunk a cserépdarabokban, új világnak körvonala sem látszik. Tény a demokrácia néhány jellemzője – a szólásszabadság, a többpártrendszer, a piacgazdaság vagy az átmenet hozzá, a magánbiznisz, nyitottság a világra, szabad választások, az államigazgatás parlamentáris formái. Természetesen mindez tipikusan bolgár módon. Ami annyit tesz – semmi sem végig, csak középig s a felismerhetetlenségig kiforgatva. Ez a hét év szabadságot és szegénységet, új távlatokat és csalódást, a múlt újragondolását és gyűlöletet, megosztottságot és zavart, végtelen lehetőségeket és mindenféle lehetőség hiányát hozta. A szellem összezsugorodott, mint a sagrén bőr, megbújt a társadalom valamely zugában, a pénz az egyetlen érték s mindennek a kritériuma. A nemzet meghasonlott, a csőd szélén áll. Munkanélküliség, soha nem látott korrupció, a bűnözés elképzelhetetlen mértéke, félelem, létbizonytalanság, az államiság szétesése, a személyes, karrierleső és pártérdekeknek a nemzet érdekei fölé helyezése, a lehetetlenség, hogy bármit is tegyünk a megosztottságon s egymás vádolásán kívül, mind mélyebbre és mélyebbre süllyedés.

2. Az izmus a banditizmus. Banditizmusban élünk. Az ország tudatos szétrablásában – minden szinten s minden területen. Tudatosan irányított, szervezett, szított, büntetlen banditizmus ez – mint a rablás és a hatalom legalkalmasabb közege és eszköze.

3. A féktelen bűnözés s a káosz óráról órára pusztítja, öli a bolgárok erkölcsét és önérzetét, degradálja, csüggedt, arctalan és rémült tömeggé teszi őket. A szegénységet, az anyagi összeomlást túl lehet élni, vagy végső soron el lehet viselni, azt azonban, ami a nemzet erkölcsével, az emberek gondolkodásával, a hit, a remény eltűnésével, a politikai pártokból és a parlamentből való kiábrándulással, háromszázezer ember elmenekülésével történik – legtöbbjük pedig, kik az országot elhagyják, fiatal és intelligens szakemberek – mindez jóvátehetetlen. Ha és amikor végre elkezdjük a demokratikus társadalmat építeni, s nem csupán beszélünk róla – az előbbiek komisz következményeit viselni kell. Az ész, a képesség, a vállalkozó szellem helyére a nyers erő, a bűnözés s a partizán módi, az „aki kapja marja" lépett. A korrupció és a bugrisság, mely nem ismer gátakat. Ez a modell még sokáig fennmarad, szétmar bennünket, s útját állja, hogy egészséges, demokratikus társadalommá váljunk. Nagyon félek, hogy általa megvalósul a már annyit keresett perpetuum mobile, s nem lesz vége sosem.

4. A szabadság a különbség. A szabad ember, az, aki magában hordozza a szabadságot, aki harcol érte, aki semmi elől meg nem hátrál, az mer mindent, s tekint a világra nevetéstől ragyogó szemmel. A nem szabad, a rab szüntelenül nem mer.

1996.december 11.

Valeri Petrov

1. Ha a részletekkel is foglalkozom, ez azt jelentené, hogy belekotnyeleskedek a kabalába, amelyről beszél. Két szóval: életünkben minden megváltozott. Jóra vagy rosszra fordult, csakhogy ez a két dolog másmás síkon van, s egy mérlegre tenni őket nem lehet. A jó számomra mindenekelőtt a gondolat és a szó szabadságát jelenti, ami most bekövetkezett. Jóllehet viszonylagos ez a szabadság, jelentős vívmány és érték mindenkinek. Kivált az író ember számára. A rossz, sajnos, a gazdaság s az állami lét teljes összeomlása, a nép rettenetes elszegényedése, az utóbbi időben galoppba csapó infláció, a korrupció és a bűnözés, mely eluralkodik országunkban – e jelenségek Bulgáriában eddig ismeretlenek voltak. Mintha megváltozott volna az embertípus is, azé az emberé, amelyik életünk képét ma meghatározza. Mintha nem hét esztendő alatt, de sokkal gyorsabban kicserélődtek volna agysejtjei – gátlástalan lett, kapzsi, kegyetlen és durva. A kapitalizmust mint kifejezést eufemisztikusan helyettesítő piacgazdaság nálunk, sajnos, ahelyett, hogy előbbre lendített volna bennünket, a legrosszabb arcát mutatta. Hiszek benne, hogy – miként a mesékben történik – a sötét víz lefolyik, de úgy tűnik, azzal nem fogok megbékélni, hogy a vagyoni helyzet az emberi értékrend fő szempontja legyen.

2. Feltehetően a demokráciára s a szocializmusra céloz. Miként már említettem, az események nálunk rosszul alakultak. Az emberek, kik örömmel fogadták '89 novemberének nagy változásait, két irányban bizakodtak: egyesek a jövőben egy értelmesebb, emberibb, demokratikusabb „-izmust" reméltek, mások az „-áciában" svéd típusú jólétet szerettek volna látni. A dolgok azonban, gondolom, mindkét tábor számára meglepetésszerűen, másképp mentek végbe. A demokrácia hívei létrehozták a jobboldalt, melyet a restauráció, a restitúció s a bosszú erői uraltak. Azok pedig, kik hittek a volt kommunista párt képességeiben, hogy megszabaduljon a totalitárius rezsim hibáitól, s legalább részben megőrizze a nép szociális vívmányait, szembe találták magukat a változás legkomolyabb problémájával: paradox módon a baloldalnak kellett egy olyan szociális rendszer kiépítésére törekednie, mely a priori ellenszenves – méghozzá a gyűlölet légkörében, s az elszegényedett emberek rovására. Nem tudom, ez a társadalmi átalakulás önöknél hogyan ment végbe, nálunk azonban az eredmény egy szörnyű válság, amelyből nem látni a menekülés útját. Ugyanakkor, természetesen, itt más erők is szerepet játszanak – egy kis ország, mint a miénk, mikor oldhatta meg a problémáit az ő beavatkozásuk nélkül?

3. Azt hiszem, eddig kifejtettem meglátásaimat. Azt teszem még hozzá, hogy szerintem nem kis mértékben mi, értelmiségiek is hozzájárultunk az események rossz menetéhez: a sorsdöntő pillanatban nem bizonyultunk kellően éretteknek, s ahelyett, hogy az országban uralkodó légkört – noha missziónk az lett volna – mérsékeljük, a toleranciát erősítsük, magunk is jócskán szítottuk a társadalomban fokozódó gyűlöletet. Én mindig fölemeltem hangom a több egyetértésért, de az egyre csak – ahogy Botev mondja – pusztába kiáltott szó maradt. És íme, január utolsó napjaiban, mikor most Önnek válaszolok, keserűen kóstolhatjuk a széthúzás gyümölcsét.

4. Az utóbbi évtizedekben írt szatirikus poémáimra emlékeztet. Ha jól értem, azt kérdezi, meddig merészkedtem másként gondolkodóként annak idején bíráló kurázsimmal. El kell mondanom mindenekelőtt, hogy nem szeretem a „belső disszidens" titulust, amellyel ma számosan önékesítik magukat olyanok, akik a „létező szocializmussal" szembeni fenntartásaikat és ellenvéleményüket akkoriban semmivel sem fejezték ki bátrabban, mint ahogyan ezt tette e sorok írója. Taszít ez a mai hangos melldöngetés – emlékszem még ritkán hallható csendes kis hangicájukra abban az időben. Úgyhogy nem kívánok beállni – különösen külföldiek előtt – a kórusba. Ami pedig a szatíráimat illeti – azok annyira voltak bátrak, amennyire a kor megengedte. De van valami más is: be kell vallanom, hogy egykor inkább művészi alkotásnak tekintettem őket, semmint a társadalom megjavítására szolgáló eszköznek. És alighanem amennyire a rendszer hibáit láttam, az se volt elég mély. Emlékszem például, hogy egyik poémám fényesebb finaléját az olvasók a cenzúrának engedett kompromisszumként értékelték, holott nem így volt: én valóban hittem az „irányvonal kijavításában" az említett okosabb, humánusabb, demokratikusabb szocializmus keretei közt. Amelyben, ahogy, gondolom, ezt tapasztalta, most is hiszek, csakhogy, sajnos, egy távolabbi perspektívában látom.... Hát ennyi. Magyar kollégáimat pedig sokszor üdvözlöm.

1997. január vége

Ljuben Petkov

1. Hét év telt el azóta is, amely idő alatt a bennünket követő új nemzedék világra jött, növekszik csak és erősödik. Hogy milyen ifjú bolgárok születtek, növekedtek és erősödtek az utóbbi hét esztendő alatt, engem leginkább ez érdekel. Nem elegendő azt mondanom: éjjel és nappal látom a kis embert, mely ott ügyetlenkedik a lábainknál, keresztre faggat-vallat minket, teret kér magának. Mi pedig, felnőttek úgy teszünk, mintha nem vennénk észre, becsukjuk szemünket, mit se törődünk a csetlő-botló, folyton kérdező, meg nem hátráló, apró teremtéssel. Mert az élet – vele, az élet az övé, mert az élet mindennél több, és szórakozottságunk, önfejűségünk s erőtlenségünk csak nevetséges szülői mimikri. Először nem akartuk, hogy világra segítsük ezt a kis sarjat, asszonyaink pedig hogy nekiveselkedtek s világra hozták mégis, ez is csak inkább emberi önzés: hogy ne legyünk magunk, s hogy egymást vigasztaljuk – élünk. Húg és öcs helyett, ahogy ez a kis újszülötteknek dukálna, kutyát vettünk neki és műanyag babát, amikor pedig már egyenesedett föl és ébredt rá a világra, elébe tettük a televíziót, hogy maga válaszolja meg az örök kérdéseket, másik oldalára meg, hogy elfoglalja magát, számítógépet helyeztünk. Az első hét évre, mondogatjuk, nem kevés ez. Míg a kommunista idő bölcsődéit s óvodáit felveri a gaz, ő csak szalad a kutyával, nyomkodja a komputerbillentyűket, s fel nem hagyna a kérdezéssel és hogy vizslassa sárgára fakult, aggódó arcunkat. Nem vár meg bennünket, tudnivaló, félretol minket, ahová kell, s ahová nem, megtalálja illő helyét Bulgária éltető napja alatt, hogy szívében azt megóvja s más sarjaknak továbbadhassa majd.

Megváltozott az irány a hét esztendő alatt, csakhogy nem mindig világos, merre, hogy hová vezet. E kusza ködösségben, tudatosan vagy öntudatlanul, inkább az ösztönökre hallgatva talán valami jobba lépünk, igazabba, mely egybeesik a hét év alatt kicserélődő emberi sejtekkel, amiről kérdez.

2. Sok -izmus, sok -ácia lett más, sokak számára akár egy új ruha, amelyben ugyanazok maradnak, mások számára ez ugyanabban a ruhában – új -áciákkal, új -izmusokkal, mert nekik így tetszik.

3. Kibújtunk a bőrünkből, ki a vasdogmák szorítójából, megszabadultunk az adminisztratív rendszerektől és törvényektől, amelyek lelkünket lakaton tartották. Csakhogy amikor kinyíltunk, és lakatja vesztett lélekkel indulhattunk el, legtöbbünk ott állt üres zsebekkel, munka nélkül, pántolatlan szabad szívvel – nem kellettünk senkinek, magunknak sem. A hangsúlyokat legerősebben a szellem emberei érezték, az értelmiségiek, a művészetek s a tudomány művelői, mert szabadabb szívű senki sincs náluk, de üresebb zsebű se – náluknál senki.

4. Hogy bármely időben nevetni tudj: farkashúsnak – kutyafog. Vagy: erős fának erős ék. Mert a rossznál is van rosszabb: kötél helyett – karóba húzva. Nevetnivaló minden, Gyura Szondi, mert az Úristen, mikor a jószerencsét osztja, nem kérdezi, ki fia vagy. És ne vigyük túlzásba a tréfát, mert fejünk még belefájdulhat. Pénzen mindent megvehetsz, nem így van?, anyát, apát – nem vehetsz; anyakönny ahova hull, csak perzsel. Minden nevetnivaló s nem való nevetésre – gondban vagyok, ha a különbséget meg akarom fogalmazni, akár agy apa, aki bajt lát a gyermekeitől s örömét leli gyermekeiben; mester kell legyél, hogy ne merd együgyűnek eszét venned, és nevetve fogadd az egyszemű, egyszerű fejet, mert egyszerű fejnek egy szem is elég. S mint a cigány, ne tudd megkülönböztetni a nem mertemtől azt, hogy nevetve, s amikor egész királyságot adtak neki, annyit kérdezett – hát kenyeret adnak-e?

1997. május 20.

Kutyahű cipő

Kinn. –

Az éjjel,
menekültömben
(a fasizmus, a kommunizmus
és – a demokrácia elől)
elvesztettem Egyik cipőm.
(Megsirattam.)

Otthon. –

Előkaptam mosdatlan
(holt hideg)
lelkiismeretem. –
Megerőszakoltam (háromszor),
visszaraktam a hűtőbe.
És – elaludtam.

Éjszaka. –

Halk szuszogás ébresztett fel –
Másik cipőm –
száj a szájon –
mesterséges légzést hajtott
végre az egyiken.
(Maga jött haza.
Talp nélkül, de – Ő!)
A kedves...
(S kedves – mind a kettő.)

Holnap. –

A reggel bárgyúbbnak bizonyult az esténél.

Szondi György fordítása

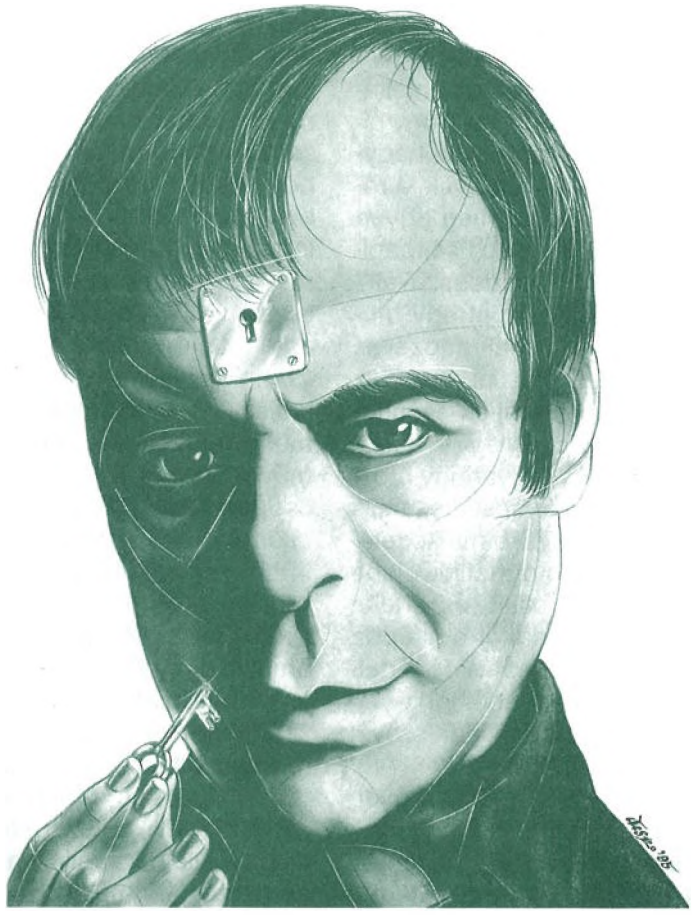

SZONDI GYÖRGY

Ezt sem tudom

1997. augusztus hetedikén

„A kritikusnak teljes embernek kell lennie, akinek van meggyőződése, vannak elvei, van tudása és élettapasztalata" – írom ide valamely jegyzetlapomról a T.S. Eliottól származó mondatot. Kapjon indító eleganciát és máris mentséget e sorok tákolója. Kritikus sem vagyok.

De követője is kevesbedőn a kortárs bolgár irodalomnak, mint „hajdan" a nemrég voltnak, mely a folyamatos jelen kútja. /Nem egy az oka a figyelem csökkenésnek (személyes), de miért traktáljam – hencegjem? – e cikkhez tévedőt ide-oda ágazó magyarázatokkal?/ Pontosítok: inkább olvasója vagyok már lankadóbban esztendők óta az új bőségnek. Például az idő. Például a számosság. Például a hozzájutás. A felfedezés biztonsága, a kire is hallgatás távolsága. Nem kiváltságos panaszok ez, bolgár „ítész" társaim is elkesereghetik magukról. (*Holott éltetőm ez az irodalmi színpompa ma. Büszkeségtáp.*)

Hogy rálátásom vázoljam azonban a bolgár irodalom utóbbi hét évének terméséről, engem kértek föl, és erre, vállaltam, mert van képem, csak részleges – nem szűkölhetek hát tovább.

Az írásba foglalás véleményállítás, de az önfeltárás egy nyitottsága is, mindig. Szerencsére – úgy olvasom – leáldozóban az ügyeletes teoretikus nagyságok kultusza, marad a... Maradnak a művek, a róluk szóló írások, a róluk és róluk szóló meg egyéb cédulák. Esetleg hanyagul kezelt jelek egy sajtpapíron. Az én gondolataim voltak? Vendégszavak? Hozzájuk glosszák? Rakosgatok össze itt egy mozaikos hálót, mely szőttes – legyen csak képzavar.

Ahogy 1989 előtt sokat kellett olvasni, hogy az általában kategorikus kritikusi vélemények ellenére számunkra (számomra) fontosra leljek egy – hangsúlyozom – akkor is jó irodalomban, ugyanúgy most is, másként. Robbanás. Mindezt, természetesen, a nyelven át. A nyelv közelítésem tárgya, a mű közeledésének formája. (Udvarlás is.) Megfoghat nem bolgár olvasóként (akár kísérleti írás csak, és értéke ennyi, de kedvem lelem benne), ilyenkor a csapda komisz ugyanakkor – és ez a lényeges és egyértelmű – a bolgár literatúra valóban és tündöklőn nyelvet váltott. Erről még lesz gondolatom pár szóval több.

Megesett, hogy – azelőtt – fel tudtam hívni figyelmet magam is meghúzódó jelesekre, bolgár barátaim elfogadták. (Most is sikerülhet egy hevenyészett lajstrom, akár azok közül is, kik – szerintem – „azóta" sincsenek méltó helyükön az értékrendben: Ivan Arnaudov, Ivan Zdravkov, Bojan Papazov, a besszarábiai Georgi Barbarov, Agop Melkonyan, részben Rumen Sztojanov, vagy Hriszto Zaprjanov, Kraszimira Atanaszova, Sztaniszlav Gradev, Jaszen Atanaszov... Dimo Dimovszkit összeroppantotta a mellőzöttség, 1995-ben bekövetkezett halála után többen már elismerik. Olvassák. Szlavcso Donkov is úgy hagyott el minket az idén, hogy jelentős művei, írásai szinte észrevétlenül maradtak...) Előfordul ma is még, de ritkábban ez a felfedezői szerencse. Soroltam okféléket harminchét sorral elébb. Inkább így hagyatkoznom kellene mások elővéleményére.

Hiszek (például) Julian Zsilievnek, Toncso Zsecsevnek, Zlatomir Zlatanovnak, Albena Hranovának, Plamen Dojnovnak, Szvetlozar Igovnak, Ivan Canevnak... Okos Vera Mutafcsieva, Ljubomir Levcsev, Iván Metodiev, Mihail Nedelcsev, Petar Uvaliev, Georgi Markovszi, Natalina Ivanova, Nikola Georgiev – és hosszú a sor, s a nevek itt is, ott is előbukkanhatnak, a magyar olvasónak pedig semmit sem mondanak. Elkerülhetetlen lesz még a sorolás olykor, de visszafogottan. Mindig kimaradnak, nem hárman. S hányukról nem is tudunk! Úgy formálódik hát ez az „ezt sem tudom" írás, hogy nem olvashattam többek között Koszta Radev *Babilon árnyai* című regényét, nem Zlatomir Zlatanov *A nyelv és árnyéka* valamint *A koprofilek szigetén* című könyveit, sem Plamen Dojnov verseskönyvét (*Bulgária függőkertjei*), Ljuben Petkov új regényét (*Az igazság városa*), Ljubomir Kanov eredeti novellagyűjteményét *(Pareidoliák*), Emil Andreev *Lomszki elbeszélések* című balladisztikus-allegorikus kötetét, Vlado Kirov unikálisnak jellemzett *Cadmus* és *Harmónia története* című művét, Emilija Dvorjanova regényfúgáját (szégyen) csupán félig... S pusztán a tudott hiányok hogy csonkítják a szükségképp szubjektív képalkotást.

E bevezető lamentáláson nem változtatok. Csak hozzáteszek még: 1) remélhetőleg nemsokára közlik az Élet és Irodalomban azt a bolgár összeállítást, amelynek egyik eleme Szvetlozár Igov 1995-ös keltezésű indulatos levele – belőle jól látható a bolgár „írótársadalom" szervezeti szinten is jelentkező megosztottsága (leegyszerűsítve: a vörös és a kék tábor); 2) a kultúra területéről gyűjtött számadatokkal is bizonyítani szerettem volna a tendenciákat, a csinovnyik hozzáállás azonban hárított: a legtöbb kérdezett információ „titkos" volt; beletörődtem.

Frissiben ennyit tudok: a Soros György által fenntartott kulturális nagy alapítvány – leginkább versesköteteket kiadó – kuratóriuma (a Szabad Költői Társaság) öt év alatt 120 könyvet jelentetett meg, a körülbelül ugyancsak azóta, de költségvetési pénzekből működtetett Könyvtámogató Bizottság új döntése 67 kiadó 173 könyvének megjelenését teszi ezúttal lehetővé – és idén először 8 folyóiratot is támogat. (Nem hivatalosan tudom, hogy a pénzkeret sokkalta, mintegy nagyságrenddel kisebb a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap rendelkezésére álló összegnél.) Az olvasásra szánt szabadidő, pénz, a megjelenési lehetőségek, a terjesztési anomáliák, a külföldi irodalom aránya, a fordítások milyensége stb. hasonló a hazaiakhoz, erről nem szólok – az irodalomban bekövetkezett változás azonban a magyaroszáginál élesebb volt (nálunk nem is igen elemezhető ez így elő, kivált hét éves szakaszolást jelölve ki mesterségesen), harsányabb és gazdagabb a szembetűnés. Színes robbanás.

Önkényesen tekintsük egyfajta kezdet-előfutárnak Georgi Rupcsev *Tybalt halála* című poémáját, a prózában, mondjuk – Ivajlo Dicsev elbeszéléseit vagy Ivan Kulekov kézírásait. Rupcsev 18 évesen, 1975-ben kezdte írni új fogantatású hosszúversét, 1989 augusztusában fejezte be. Van – például Miglena Nikolcsina – ki e félretolt nemzedék hitvallásának, egy életszemlélet összegezésének és egy írásmód előlegének tekinti az alapvető művet. Talán Rupcsev használja először a vendégszövegeket, az idők a versben összecsúsznak, a helyszínek „áthallanak". „Ezek a lehetőségeink /s közöttük megpróbálunk lehetetlenül élni"- ismeri be a költő, hogy így fejtse tovább: „egyetlen lehetőségünk /a timpanonütések között élni." Ivajlo Dicsev már *Identifikáció* (1987) című regényében borzolta a bigottságokat, midőn ironikus formában az alkotás (a „műkészítés") folyamatát s az író társadalmi és nyelvi konformizmusát leplezte le. *A világvége utáni pillanat* (1988) című elbeszéléskötete s *A köztem és köztem lévő határok* (1990) címet viselő esszégyűjteménye már műfajilag is nehezen skatulyázható: metaötvözetek ezek, szellemes és okfejtő, más tudományterületeket is műbevonó, értekező prózadarabok; Ivan Kulekov vékonyka második kötetében (1989) a mondatok már szavakká csupaszodnak, a szavak helyett vonalak: kézírásos képi szatírák – jellemezzük pőrén így. Nemcsak a bolgár irodalmi ortográfiában, s mint kivételes kifejezési lehetőség jelenség Kulekov művészete.

De tulajdonképpen tekinthetnénk lezáró-indító vezéreszmének a Primorszkóban 1989-ben rendezett dévánkozás 250 példányban hozzáférhető anyagát, az *Ars simulacrit* vagy Alekszander Kjoszev *A bolgár irodalomnak nincs jövője* című radikális kiáltványát is. Ezt olvassuk a mondatsokadalom élén: „A bolgár irodalomnak nem más és kevésbé fontos okból nincs jövője, azon egyszerű és fundamentális ténynél fogva, hogy ontológikus realitás híján voltaképpen nem is létezik."

Felkészült kutatók, a modern tudományosságon nevelkedett, gyakran azt is fricskázó eredeti elmék és fegyvertárukról egyéníthető alkotók ők – Nyugaton élnek, tanítanak vagy „ingáznak" azóta (Kjoszeven és Dicseven kívül Vladiszlav Todorov például). Idevehetjük asszociációs közösségben egyrészt Viktor Paszkovot, akit végképp nem – de igazán az előbbieket sem – gondolom posztmodernista írónak nevezni, amely minősítés több besorolónál nekik kijár: ő állami poszton van Németországban, másrészt Edvin Szugarevet, a nagypolitikába merészkedett kandidátus költőt, aki frissen kinevezett nagykövet Mongóliában, harmadrészt a Bulgáriában maradó literátorokat, kik (különböző fokon) ugyanannyira tudósok-oktatók mint író-költők: Ani Ilkov, Szvetlozar Igov, Natalina Ivanova, Miglena Nikolcsina, Emilija Dvorjanova, Georgi Rupcsev, Rumen Sztojanov, Bojan Biolcsev, Alekszandar Surbanov, Zlatomir Zlatanov, Jordan Eftimov – jellemzően hosszú lista folytatódna. (Érdekeség, de kuriózumként idekívánkozik: sorra jelentkeznek – nem is csak egy-két éve esetleg – „meglett" irodalmárok verses- vagy egyéb szépírói kötetekkel: Csavdar Dobrev, Sztojan Karolev, Dimitar Kirkov, Efrem Karamfilov, Ivan Granitszki, és színészek, képzőművészek, politikusok, az általuk írt visszaemlékező vagy publicisztikus köteteknek se szeri, se száma – ezek minősége különböző, s csak nagyobb átfogásban érdemes elhelyezni őket.)

A Kjoszev-féle manifesztum (tipikus szöveg – elrugaszkodása szubrealista és túlnagyított), s egyebek mellett két különös gyűjtemény, valamint több szerzői kötet egy – nem teljesen előzmények nélküli – folyamat kereteit jelöli ki, ezúttal éppen 1997-ben. Között vagyunk (mikor nem?, de most zordan és nevetve). Nikola Georgiev azt mondja: a katód és az anód között, és ezt érti a bolgár irodalomra és irodalomtudományra, amely/ek/ a strukturalizmus s a dekonstruktivizmus közötti egyensúlykereséssel írható(k) le. A megszüntetett s a mindig újrateremtett diszharmónia.

Bolgár szöveggyűjtemény. Válogatott példák mindenfajta irományból – ékeskedik alcímmel a cím az 1995-ös kötet élén. Élvezetes szerepjáték Bojko Pencsev, Georgi Goszpodinov, Plamen Dojnov és Jordan Eftimov nyolckezese, a szerzők didaktikus kresztomátiákat utánozva vérbő múltidéző példatárral szolgálnak. (Személyes cikk ez, hát bevallom: ez a kiváló baráti négyes – a Literaturen vesztnik című hetilap új oszloposai, szerkesztői oly tökéllyel mímelnek, hogy egy karácsonyi összeállításukból – nem árulták el szerzőségüket persze – örömmel lefordítottam – meg is jelent – egy-egy Ivan Canev és Borisz Hrisztov verset. Utóbb derült ki: a négyek művelték.)

1997 tavaszán volt a premiere az Atanasz Natev ötlete és összeállítása nyomán született *A Boldogok szigetén – öt háborúval azután* című gyűjteménynek. Felhívás önpersziflázásra, az eredmény: hímes metamorfózisok – Pencso Szlavejkov 1910-ben kiadott remeklő antológiáját ismétli meg a tíz költős díszszemle (most is stilizált nevek mögé bújnak a szerzők Blaga Dimitrovától – ő történetesen Bora Borina – Elin Rahnevig; ki-ki magát tolmácsolja). A színesség interpretálása volt Natev szándéka: „legyen kiegészítés ez a prizma – jelentse feltételesen félénk szellemi ellenmindennapjainkat." (A neologizmus írja az archaizmust – elemzi Albena Hranova, de Szalvejkov Itáliában szerzett művéről. Mára is érvényes a lapidáris összefoglalás.)

„Teli virággal ez / évben is a cseresznyefa" – kezdi kötetcímadó versét (*Egy nemzet cseresznyéje*) nemrég megjelent nagyhírű könyvében Georgi Goszpodinov. „Nagy kompóteltevés vár ránk / cseresznyelevelet pukkantgatnak majd gyerekek" – folytatja később, hogy így fejezze be a költeményt: „Áprilisi felkelés ebben az / évben sem lesz fiam." (A magyar olvasó jegyzetek nélkül nem érti a történelmi allúziókat.) Szimptomatikus viselkedés. Hol a vaskos emelkedettség az egykor iránt? De ugyanőt citálom *A nyelv utolsó vacsorái* című versének elejéről: „Szeretek este egy adag nyelvet / a szótlanokéból / abból a húsosból, inasból / ökörtehén vagy borjúnyelvet / a némák nyelvét / az előttünk élőkét / jó Whitman apóét és nagyapáét..." Hol az anyanyelv édes tisztelete? (Vagy visszalapozhatunk Plamen Dojnov harminckétsorosához a Haemus előző számában: klasszikus 11-12-11-12, nőrím hímrím, nőrím, hímrím – ez a hogyan, de mi a miről? Gyönyörű játék.)

A neologizmus írja az archaizmust. Mindenkinek megvan a maga lingvisztikai sorsa. Az új generáció paradigmája szembeszegül a konzervatív dallással és szópompával, érthető. Nem hazaszeretetlen gesztus ez, csak leporolás. Ismerem az ifjakat.

De már korábban (s azóta tovább) például Ekaterina Joszifovánál: a meghatározások körülírhatósága csak. Érdemes-e rendezni az állandó rendezetlenségben? „Véletlen vagyok, mint a név, melyet nekem adtak" – pontosít a költőnő. Egyfelől. Az ugyancsak kjusztendili Binyo Ivanov másfelől – ő is korábbról, ritkulón ma már: ha kapkodni kell a fejem, előttem minden összezavarodik – és elfog a rángás, hiába parancsolok magamra nyugalmat. (S a többi kjusztendili: Georgi Balev, Kiril Kadijszki, Sztojan Ranenszki, Metodi Dzsonev, Borisz Rokanov, Plamen Anakiev, most az ott élő Murad Murad!) Ha az emberek egymást sem értik meg a mindennapokban, miért kell, hogy az alkotó minden szava egyértelmű legyen? Ma különösen. Csak össze, csak széjjel. Ha törött és kaotikus körülöttünk – a nyelv is.

Nikolaj Kancsev harmadfelől. Munkába fogja a nyelvet. Az őt. De egyre szövevényesedett. Olvasom 1968-ból származó *Cantatáját* – így kezdi: „Ez az ember nem én vagyok, / ez az ember nem te vagy. / Ez az ember mi ketten vagyunk." S hogyan szól 1996-ban? (túl a huszadik verseskötetén, fele ezen hét évben került a standokra, külföldre): „Meddig juthatna a költészet a maga körbefolyható terében? Ez a költő próbatétele: az írás az írót szavakban sokszorosítja, aki továbbra is azt hiszi, hogy egységük központja ő."

És leginkább Konsztantin Pavlov. Az egyszemélyes iskola. Róla nem szabad két mondatot mondani, gondolataiból hármat idézni, versének csak részletét közölni. (Bízom benne, hogy tőle, róla kötet jelenik meg életében magyarul. Majd ott, akkor.) Ha 1989-ben Georgi Rupcsevet említettem egyfajta határnak, még jogosabban megtehettem volna ezt Konsztantin Pavlov *Megjelenés* című kötetének szenzációjával. Irodalmi ajándék. Mondhatni évtizedek után – új versek az életmondatát író költőtől. Akinek stíluspuritánsága finom szögesség. Aki elhárítja magától, hogy szatirikus, hogy lírikus. Amit és ahogy mond: reakció szavakban. Vagy ellenreakció.

Ezek a szavak, az övéi egymás után, másoké, egymás után, az említetteké, sokaké már. Szerencsére újabban tanulmányok foglalkoznak konkrét elemzésekkel K. Pavlov, B. Ivanov nyelvezetével, grammatikai szabálytalanságaival. Merészségben követőik a szándékosan fittyet hányók – ismerjük régtől e törekvést a kortárs magyar poézisben. Tudni kell a bolgár eredetiben is. A nyersfordítás ezt nem fedi fel. Alkalmam van leírni most (ismét magánsorok): becsületbeli ügy a szokatlanság szokatlanságát szokatlanul visszaadni. (Az adott költő teljesebb versművelését is tekintetbe véve – igyekszem.) *Metametafizika* beszédes című könyvében Jordan Eftimov egyik verszárlata: „Úgy hiszek a hierarchiában, / az evolúcióban ahogy." Nem is rikító példa ez. Többek között a Haemus olvasói is találkozhatnak – akár e cikkben vagy más oldalakon – fordításomban érdességekkel, szintaxisgörcsökkel. Tilos simítani. Nem én mondom: a költészet maga is fordítás. A korcsos környezeté, szembetörekvéseké erősen. „A művészet annak a kifejezése, hogy nincs mit kifejezni, nincs mivel kifejezni, nincs honnan kifejezni, nincs szándék kifejezni, s ezzel együtt kötelesség, hogy kifejezz" – sarkítja valahol Samuel Beckett. Mi több: számos (inkább) fiatal költő egyszerűen nem kíván szépen írni, viszolyog tőle. Ez is mai hatás, s az egyszervolt irodalmi kánon visszahatása. Érthető. És tisztelendő.

Zlatomir Zlatanov a legkegyetlenebb mindőjük közül, bár nem ő az egyetlen, ki az ürességről, a sötétségről beszél s ír, de a legdrasztikusabb, midőn kijelenti, hogy még a legintellektuálisabb és modernebb bolgár alkotóban (emberben) is meghatározóan ott van „az ázsiai despotikus kísértet"

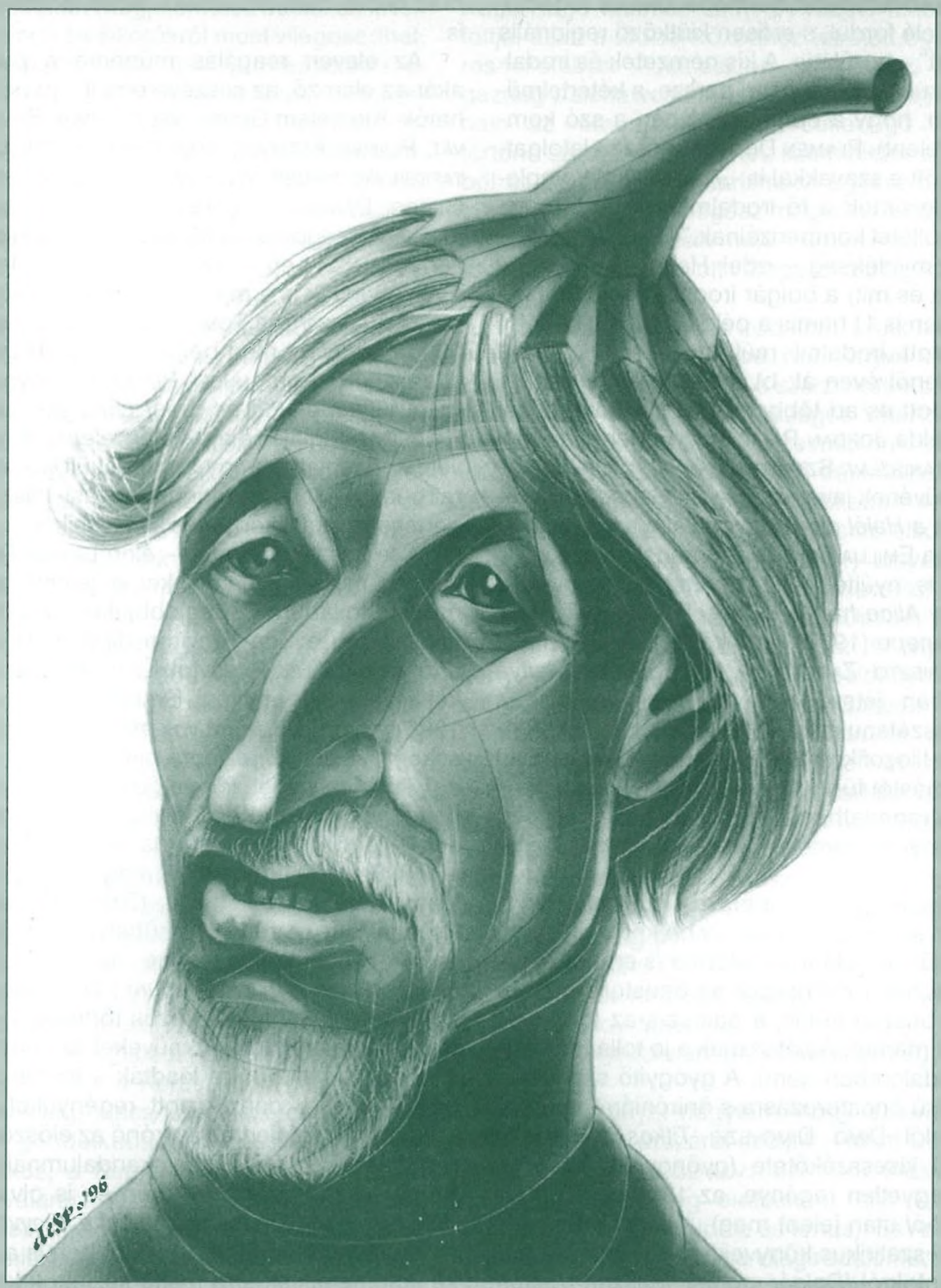

kódja. „Marginálisak vagyunk. Ez a marginalitás pedig nem ismer határokat, vak a hely is, amely a nagy logocentrikus erők megfigyelését szervezi... A bolgár ember a hagyományt metafizikává változtatta, s az újat megcsontosodott hermeneutikával fogadja, mely a múlt felé fordul, s erősen kiütköző regionális jelleget mutat" – borúlátja. A kis nemzetek és irodalmak komplexusait (játszva, no persze, a kétértelműséggel, lévén, hogy a bolgár nyelvben a szó komplexumot is jelent). PLAMEN DOJNOV hosszan latolgatja, a sok között e szavakkal is: „Az irodalmi komplexusok/komplexumok a fő irodalmi korpusztól való bizonyos távollétet kompenzálnak." De az általa emlegetett peremvidékség – oda! Habzsolva hoz be (ha van miért és mit) a bolgár irodalom mindent – s előz! Különben is 1) hamis a például IVAN SZLAVOVTÓL is hangoztatott irodalmi múltértéktelenítés, értsd 44-től negyvenöt éven át; b) a bolgár literatúra éppen azzal adott és ad többet, ami nem közeurópai szín, igazi példa JORDAN RADICSKOV, de lehet az IVAN KULEKOV, SZTANISZLAV SZTRATIEV, KONSZTANTIN PAVLOV eddigi életművének java, vagy igen: GEORGI MARKOVSZKI *Az Író és a Halál* című egyedülálló regénye például, újabban EMILIJA DVORJANOVA zenei élvezetet és szerkezetet is nyújtó hasonlíthatatlan regénye, a *Passió avagy Alice halála* (1995), EKATERINA TOMOVA *A halottak ünnepe* (1997) című költői prózája a halál haláláról, HRISZTO ZAPRJANOV *A megnyúzott kutya* című Komiban játszódó nyers regénye, NIKOLA GEORGIEV esszétanulmányai, a Szintézis kör – A. KJOSZEVék – filozofikus parádéi, a nava és a rövid formák egymástól független különös összessége – erről néhány mondatban ezután... És bátran állítom: még megannyi műremek. Gazdag a bolgár irodalom.

Amikor a „négyek", s persze nem csak ők, a múltat, a mát s hozzá a nyelvet ily bő kedvvel fogadják, ne feledjük, a bolgár irodalomra (s emberre) oly jellemző kétszeres kettősség: az önostorozó beletörődés s a büszke tartás, a pátosz s az (ön)irónia közül melyik maradt. A pátosznak a jó tollakon vége (a létező irodalomban nem). A gyógyító szándékú, szelíd, szigorú önostorozásra s önirónia nemes példa egyfelől DIMO DIMOVSZKI *Titkos temetések* (1996) című kisesszékötete (gyöngyök!, mely kimagasló s egyetlen regénye, az 1990-es *Kiáltás a paradicsomból* után jelent meg), másfelől SZTANISZLAV SZTRATIEV szatirikus könyvei: – valamennyi a mai bolgár állapotokról (*Bolgár modell*; *Másság-gyakorlás*; *Sztojan* – s mind a három Anri Kulev egyenértékű illusztrációival. Ő és SZTEFAN DESZPODOV a grafika egyéni tollú szatirikusai.)

Fájdalmasak DIMOVSZKI szavai: „A vad erkölcsök, a zabolátlan jellemek, a «semmi» neveltetés, a kultúra hiánya, a morális aggályok teljes elvetése, a szélhámosság, a politikai bugrisság, az arcátlanság, a partizánkodás, a bivalyközöny és sokat tűrés, az irigység, a duhaj konokság, a másként gondolkodó iránti gyűlölet, a viszálykodás, a nacionalizmus... nem éppen kiváló ajánlólevél egy népnek, mely ragaszkodik hozzá, hogy szülő-Európájában maradjon. Maradhatna, de csak egyes-egyedül, ha más népek nem lennének." Sírba is vitték. A szavak is.

Az eleven reagálás műneme a publicisztika, akár az elemző, az esszévé emelt – jó példák sorolhatók. Kiemelem GEORGI VELICSKOVOT, BLAGA DIMITROVÁT, PLAMEN ANTOVOT, BOZSIDAR KUNCSEVET, VERA MUTAFCSIEVÁT, ENCSO MUTAFOVOT, ALEKSZANDAR TOMOVOT, GEORGI DANAILOVOT (*Jean-Jacques Rousseauról és más hülyeségekről* című munkája a legjobbnak bizonyult 1997-ben Franciaországban). De születnek már regények is a máról. Fontosat alkotott e területen is ALEKSZANDAR TOMOV – a *Korrupció* sikere után 1996-ban jelent meg bátor könyve, *Az újgazdagok*, itt említhető ismét LJUBEN PETKOV regénye, VLADO DAVEROV *Elragadtatott és szilaj* című prózája. HRISZTO KALCSEV trilógiáját majd külön elemzés helyezi el – vele kapcsolatban egy megbecsült szemléző a parairodalmi jelenség meghatározást használja. Mindenesetre óriási könyv- és kasszasiker.

A fantasztikus szatíra – élén LJUBEN DILOVval, aki vegyes műfajú regényekkel is jelentkezett – erős műnem továbbra is. Legjobbjukat külön írócsoportjuk minden évben Graviton díjjal tünteti ki. Tágan értelmezve ALEK POPOVTÓL LJUBOMIR KANOVig többeket kellene itt is említeni. EVGENI KUZMANOV 1983 után 1995-ben adta ki a *Sirályok messze a parttól* „ikerítéseként" *A gorillák szigete* című regényt. Színhelye egy lakatlan sziget, ide vetődik hat más-más nyelvű hajótörött. A köztük épülő viszonyrendszer a realitások allegorikus-fantasztikus világképletét nagyítja elénk. BLAGA DIMITROVÁTÓL is megjelent új regény, költői-fantasztikus, az *Uránia*. (Szinte főszereplő szintén a nyelv – az írónő szóműhelye nem újkeletű. Idei verseskötet-különlegessége is üde bizonyíték: *Szárnyírások. Madároratórium*.) DIMITROVA és KUZMANOV között további két közös történésvonás is van: mindketten emeltek elő műveket az íróasztalfiókból, s mindkettőjüktől újra kiadták – immár teljességében – egykor cenzúrázott regényüket, az író az 1983-ban megjelentet, az írónő az először 1981-ben napvilágot látott – akkor skandalumnak számító – *Arc*ot. (A címlapon 1997-ben ez is olvasható: *Regényrab, mely 9 esztendőt töltött a könyvbörtönben*.)

Az 1989 utáni időszak különben is a tisztázásoké volt: nemcsak arra méltó kéziratok kerültek nyilvánosságra rejtett zugokból: SZTEFAN GECSEVÉ (új hír: az 1967-ben agyontámadott *Jegyzetfüzet* című verseskönyv – utána több évtizedes szilencium – második résszel bővülve harminc év múlva ismét a könyveshelyeken), SZVETLOZAR IGOVÉ (a föld alól? a híres-híres irodalomtörténet), KONSZTANTIN PAVLOVÉ – köztük elveszettnek hitt kötetnyi verse is mostanában, az 1974-ben meghalt JANA JAZOVA szép történelmi regényei, GEORGI MICKOV régi versei – nem

jelentéktelen ez a lista sem, de nem folytatom; számosan vannak még, kik például a költemények sorát nem tehették közzé azelőtt (keserű illusztrációk Ivan Radoev nagy versei), mások is közlik korábban sebzetten, kasztráltan megjelentetett írásaikat. A teljes kép irodalomról és alkotókról most világosodhat. (Továbbra is maradnak azonban publikálatlan művek, méghozzá kiválóak!) Ugyanakkor a) sorra jelennek meg a háború előtti sikerkönyvek Fani Popova-Mutafovától Csavdar Mutafovig; dokumentumművek és memoárkötetek (Georgi Markov, Sztefan Gruev, Sztefan Popov, Petar Mandzsukov, Dimitar Bocsev); újraértékelő tanulmányok; jogilag is rehabilitált írók, kritikusok: Trifon Kunev, Rajko Aleksziev, Jordan Badev, Danail Krapcsev, nem beszélve az íratlan irodalmi hierarchiába visszaállítottakról. És írhatnám: satöbbi – nevekhez, tényderítésekhez egyaránt. Marijana Farkovának mint összeállítónak, szerkesztőnek, jegyzet- és előszóírónak köszönhetően két literátusi bestseller: Borisz Delcsev naplófolyamából egy válogatott kötet, s róla szóló emlékezésekkel kiegészítve Ivan Pejcsev életművének kiadása (versek, levelek). És a gyűjtemények sokasága: tematikusok, kortársak válogatott (rostált) írásai, egy szerző vegyes műfajú kötetei, kísérleti antológiák.

Hiányzik közülük a már régóta készen álló navagyűjtemény. A nava filozófiaadó mestere, Ivan Metodiev több magyarázattal is előrukkolt már e műalkotás lényegéről. Egyet idézek: „Amennyivel több energia születik a szavak között, annyival kevesebb szóra van szükség. Sok szó – kevés szabadság." S folytatom vele. *A porszemek könyve. Egy elfelejtett tanítás dokumentumai* (1995) című alapkönyvéből; értsük: „A nava keresztúti jelenség, Nyugat és Kelet füle süket a keresztútra... Minden harmonikus tény valóságos tény. Ezért harmonikus tényt találni a múltban azt jelenti, hogy például *holnap* szülessen esemény, mely majd *tegnap* történik meg. Ebből az következik, hogy a múlt és a jelen egyaránt megjósolhatatlan és megjósolhatatlanul változó. Így lehet megérteni, miért nincs a Keresztúton hagyomány, nincs folyamatosság, nincs következetesség, Ha a nyugati idő (és gondolkodás) egyenesvonalú, a keleti pedig ciklikus, a Keresztúton minden másodperc csupán valami másnak a kezdőpontja, úgy azonban, s anélkül, hogy jelentősége volna: ezt a valamit vajon mindenáron «időnek» kell-e nevezni."

A bolgár rövid formák egyik sajátos megjelenése „csak" a nava, a kifejezési módok számosabbak, az eszköztár élénk. A kurtára foghatóság korábban is jellemző volt a bolgár irodalomra – akkor talán a bök, a dac, a távlattalanság, az ellenhatás, a csömör, a lepel volt az ok. Félretették a szavakat, élére állítva mind, jobb napokra kuporgatták őket, csak elő-előcsempésztek belőlük olykor kicsinykét. Az egykori nyelvi hömpölygéssel, pannóterjedelemmel, ráérősséggel szemben a mai sietős időben más csöndre törő mondat-gondolatok vagy vadonoid magoncok születnek. Még olyanok is, mint az 1970 óta Németországban professzorkodó Nikolaj Szarafov, az önnyelvű képző- és szóművész *Lukawago Bago* futamai. Lám: „A világtörténelem fehér foltjai útján a többekközötthöz létrejött ugyanez veres-feketében – az eszme színskálája, amelynek gazdag paletta volta kolorálja a «Kukavágó Baginónak» az «emberelefántból» «Lukabagó Vaginába» történő színtelen átmenetét: szemléletes szemszögből ez pedig a «primitarizmus» egyszerűsített szótárában található, ha egész meglelési biográfiájának rövidítése alatt keresik majd." (36 szerzővel magyarul is kész egy sose volt válogatás a bolgár rövid formákból.)

Hazatér az emigráns irodalom. Ljubomir Kanov a meglepetés erejével tör be. Két könyve keltett kritikai feltűnést Bulgáriában. A szerző 1984-ben hét évi börtön után hagyja el az országot. Választása, groteszk, mitologikus elemeket és más önerős irodalmi eszközöket egyénien rétegező írásművészete társtalan a kortárs bolgár belletrisztikában. A most 53 éves New Yorkban pszichiáter szerző első elbeszéléskötete, *A kakukk ember* (1991) elnyerte az év könyve kategória díját. Cvetan Marangozov, Atanasz Szlavov többműfajú mértékadó. Dimitar Inkjov 34 éve él Németországban, tények: 17 nyelven 72 könyv jelent meg tőle négymillió példányban – elsősorban gyermekirodalom... Ivan Sztanev 1988 óta Németország lakója. *Költészet, dráma, teória* felcímet, *Egy elkésett modernista füzeteiből* alcímet viselő 1995-ös kötete szövegeket tartalmaz, különlegeseket, a bolgár irodalom számára befogadásra fontosakat. Aszen Ignatov, a filozófus, Dimitar Bocsev, ki azért ír, hogy „visszaadja a világnak legalább néhány cseppjét a halálos méregnek, amelylyel az – őt meg se kérdezve – feltöltötte." Sztefan Popov és Hriszto Ognyanov az 1878 utáni úgynevezett harmadik nemzedék tagjai. Petar Uvaliev. És Georgi Markov. Mások is.

Túl a terjedelmen öt kérdésről még szólnom kell.

1) Szűk helyet hagytam, hogy az említetteken kívül a modern prózáról szóljak. Holott Dejan Enev, Petar Csuhov, Alekszandar Szekulov, Palmi Rancsev nevét legalább még említenem illik: valamennyi elemzendő hang (melódia és tónus). És Alek Popov, akinek találhatunk társat a világirodalomban (legyen Stephen King) és elődöket a bolgár diabolista prózában, s aki a nagy recept szerint leleményesen mesél: tégy a reális világba egy irracionális mozzanatot, majd..., de modern komorságában, vad (szédült?) ötletein s allegorikus fantazmagóriáin át is érezteti emberszeretetét, valóságismeretét, alkotói színességét.

2) Mit tesznek az ismert nevű szerzők mostanában? Ha új írásaikról tudni kell, nagyjából a következőt: Blaga Dimitrovától több műfajban több könyvet

is vásárolhatnak tisztelői; IVAJLO PETROV – hosszú hallgatás után – folytatásban kezdi közölni két prózáját; BORISZ HRISZTOV a költészettel – ígéretéhez híven – szakított, bár – két költői kisregény (1990) után – az 1991-es *Hullafoltok* című prózájába évtizedekkel korábban írt metaforikus háromsorosait belekomponálta; VIKTOR PASZKOV először franciául adta ki, majd a kinti sikert követően bolgárul is napvilágot látott *Germánia, mocskos mese* (1993) című biografikus regénye, mely 1968 s egyben az 1960-as évek (kelet-európai) tinédzsernemzedékének állít emléket. IVAN CANEV megírta versmemoárjait, prózaversbe finomított költeményeit (*Versek és versköztesek*; 1995); KONSZTANTIN PAVLOV új kötetekkel is jelentkezett – s *Perszifedron* címmel igazán még csak papíron lévő kimagasló drámaszöveggel (a szellemi önállóságot agyonfenyegeti a tömegakarat); NIKOLAJ KANCSEV ontja egy- és többnyelvű verseskönyveit (s fordításait), vállalná a Nobel-díj jelöltségét. GENCSO SZTOEV alapállása keserűen példaszerű (ő sem ír): „kihaló fajta vagyok – jelenti ki. – Az író nem változhat meg, nem is szabad megváltoznia, mert különben csak mutáns lesz." (Az igazán őszinték, lehetnek bár csak negyvenesek, nem tagadják, ha ki se mondják: ami elmúlt, beléjük égett.) JORDAN RADICSKOVtól jelent meg ugyan színes történeteket csak rá jellemzőn mesélő kötet három is, de fantáziája már élénken megcsitul,

3) ugyanakkor a Haemusban is közölt *Jóságos siklókígyók* című elbeszéléséből készült rádiójáték tavaly Európa-díjat kapott, idén pedig HRISZTO BOJCSEV *Madár ezredes* című színműve nyerte el a londoni British Council kettős drámadíját. (Egy elhagyott kolostorban tengődő elmebetegek közé nemcsak orvos érkezik, de – tévedésből, ejtőernyőn – ENSZ-segélycsomagok is. A bolgár-szovjet barátság addig néma szülötte, az egyenruhás Fetiszov vezetésével katonás fegyelembe fordul minden. Irány Strasbourg. A költői humorral átszőtt dráma befejező jelenetében hőseink meg is érkeznek az EU-központ városába.) De az elemzésekben – talán érthetően – mindig mostohán a végére hagyott dráma mint műfaj több figyelmet érdemelne. ZLATOMIR ZLATANOV hökkentő műve is elismerésben részesült Kasselban 1994-ben (*Senki se tudja, miért*), SZTEFAN GECSEV filozofikus kamaradrámái, KULEKOV shawspektákulumai és színpadi játékai, SZTRATIEV új színdarabja is érdemibb elemzésre vár.

4) Az irodalmi periodikák sorsára, jellegére – köztük az öt! irodalmi-kulturális hetilapéra – a megszűnőkre s a most indulókra a szerkesztőségi invitálás ellenére se tudok már kitérni, jóllehet tanulságos esetrajz s történet mind. Szögletes kép kerekedne.

5) A szavak tömegében mennyi költő maradt megnevezetlen! – néhányukat, kiket tisztelek, s folyamatosan jelen vannak vagy most tűntek föl ezen hét évben, hadd említsem (össze-vissza): DIMITAR SZTEFANOV, IVAN TEOFILOV, MIRELA IVANOVA, MARIJANA FARKOVA, VLADIMIR POPOV, KIRIL MERDZSANSZKI, MALINA TOMOVA, SZOFIJA BRANC, RADA PANCSOVSZKA, KIRIL KADIJSZKI (ötvenévesen idén – az első bolgár költőként – tagja lett a Francia Mallarmé Akadémiának), mert néhány mondatban még azokról szólnom szabad, akiket SZTEFAN DESZPODOV illetve egy vers e lapszámban megjelenít.

(... Utókorrekcióval a róluk rótt sorokat is kihagytam. Amit idementek kurtán: Ivan Radoev három éve halott; RADOJ RALINTÓL legkevesebb tíz könyv jelent meg talán az összes műfajban és műnemben, könyv is róla; R. LEONIDOV és E. SZUGAREV 1953-ban, A. ILKOV és V. LEVCSEV 1957-ben született. Tekintélyt nem ismernek, játékos képekkel dús a nyelvük; a bújva-mondás, a sorokközöttiség más érvénnyel jelen marad a mai bolgár irodalomban is; ha körbenézünk költészetükben, Istent mindegyikük körülírja. A viszonyok közt a viszonyt.)

Hatodszor: hogy lehet nem emlékezni meg az irodalomtörténet-írás s az irodalomtudomány világszínvonalú művelőiről! Vagy legalább azokról, kik elsősorban a klasszikus bolgár irodalmat, de a félmúltét s a kortársit is lefegyverzően s ízekre elemzik?

Kemény fogadalmam, hogy alaposabb merítéssel – félretéve akkor egy évre minden mást – öt évtized bolgár irodalmáról szubjektív bekezdéseimet könyvvé fogalmazom. Bárcsak. És bocsánat.

PETAR SZOTIROV

Mi történik ma a bolgár nyelvvel

Az 1989-et követő változások tükröződnek a bolgár nyelvhasználatban is. Nemcsak a nyelvészek vizsgálják a most tapasztalható nyelvi jelenségeket, de elmondja véleményét a nem szakmabeli ember is. Uralkodóvá válik az a nézet, mely szerint a bolgár nyelv **szegényedik**, **romlik**, **egyszerűbbé válik**. Sajnos a legtöbb szerző azonban nem megy tovább annál, hogy leírja, menynyire károsnak tartja a visszás nyelvi jelenségeket. Kevés az olyan tanulmány, amely azzal foglalkozik, hogy mi történik a mai bolgár nyelvvel, mivel magyarázhatók a legfrissebb nyelvi jelenségek. Természetesen vannak kivételek, ilyen például a mai bolgár szociolingvisztika neves szaktekintélyének, Mihail Videnovnak néhány könyve: A bolgárok nyelvi műveltsége, A nyelv és közvélemény; Margarita Peseva tanulmánya: A televíziós inga; Ljubima Jordanova kötete: A nyelv és a rendszerváltás. E cikkben összefoglaló képet adunk a mai bolgár nyelvben tapasztalható új folyamatokról, ezt kommentárral látjuk el: így fejezzük ki álláspontunkat.

Először is vegyünk néhány példát a körülöttünk lévő bolgár nyelvi valóságból.

A reklámok nyelve és a kereskedelmi egységek feliratai

Tegyünk egy sétát valamelyik bolgár városban vagy faluban, s amit látni fogunk, bizonyára vegyes érzelmeket kelt bennünk. Először is mindenütt láthatóak a világcégek latin betűs, mindenki számára ismerős feliratai: Coca Cola, Peugeot, Lee Cooper, Philips, Marlboro, Lucky Strike stb. Észre fogjuk venni, hogy a legtöbb önkiszolgáló étterem Fast food-dá alakult, a kis vegyeskereskedések szupermarket-té, a korábbi kis helyi italboltból Bar, Night Club lett. Egészen meglepő feliratokat is láthatunk, például Дъ бест (az angol the best – legjobb) és még meglepőbb a Topli banici vagy a Lovime brimki – így bolgárul, de latin betűvel. Természetesen lépten-nyomon Change-dzsel, Ксерокс (vagy Xerox)-szal találkozunk. Egyszóval – a kereskedelmi reklám nyelvében tért hódítanak az idegen szavak, latin vagy cirill betűs változatban, de inkább latin betűvel.

A hétköznapi bolgár nyelvhasználat

Megállapíthatjuk, hogy főként a tömegkommunikációs eszközök segítségével a reklámok nyelve már gyökeret vert a köznapi nyelvhasználatban. A bolgár ember ma amint felébred, már a dollár **fiksz-ingjéről** (árfolyamáról) értesül, az **ofiszba** (iroda) megy, ahol **fjucsar** (határidős) üzletet köt, **ofertát** (üzletkötést) ajánl, **partnjort** és **szponszort** keres, egyáltalán: **biznesszel** foglalkozik. Ő maga **bizneszmen**, a felesége **bizneszmenka**, **bodigardot** (testőrt) fogad fel. A sikeres dolgokat a **szuper** jelző illeti meg. A fiatalok **tijnejdzserek**, akik **rep**et és **hevi metalt** hallgatnak. A televízióban **trilört** és **eksönt** (akciófilmet) adnak, melyekben **szupermenek** ejtik ámulatba a nézőket. Közelednek a választások – politikusok egyre többet találkoznak az **elektoráttal** (választók), hogy magasabban álljon a **rejtingjük** (népszerűségi indexük).

A bolgár sajtó nyelve

A sajtó nyelvhasználatáról sem felejtkezhetünk el, amikor az új bolgár nyelvi jelenségekről beszélünk. Annál is inkább, mivel a sajtó az új olvasói ízlés, az új nyelvi divat formálója. Sajnos azonban az elmúlt évek során éppen a sajtó nyelve szolgáltatott okot arra, hogy különböző irányból kritizálják, hibáztassák. A poszttotalitárus rendszer sajtónyelvével számtalan kutatás, társadalmi vita, tudományos konferencia foglalkozik. Erre a publicisztika fontos közéleti szerepe a természetes magyarázat.

Mi jellemzi a legnagyobb példányszámban megjelenő lapok (Dneven trud, 24 csasza, Duma, Demokracija, Sztandart, Nosten trud stb.) nyelvét? Mindegyikre jellemző, hogy a lapok hasábjain **megjelennek a köznyelv stíluselemei**. A régi újságírói nyelvezet kemény ellenállása miatt ezt a folyamatot „a stílusforradalomnak" nevezték. A köznyelvvel kapcsolatosak a bolgár sajtónyelv alábbi sajátosságai:

a) köznyelvi szavak, kifejezések használata, például:

„170 **bonos** Napoleon konyaktól fennakadt a szófiaiak szeme" (Nosten trud, 1997. I. 22.);

„A hiperinfláció már tény, a politikusok pedig **blabláznak**" (Dneven trud, 1997. I. 25.);

„A dollár lassan **lekörözi az ezrest**" (24 csasza, 1997. I. 25.)

„Egy fogorvosnő az utolsó **csavarig** kirabolta a razgradi klinikát" (24 csasza, 1997. I. 25.);

b) zsargonszavak és kifejezések használata

„Fokhagymaszagú **csaj**") Dneven trud, 1997. I. 11.);

„Ellenőrzik a **zsaruk** zsebét" (24 csasza, 1997. I. 25.);

„**Tök jó**, ha buta vagy" (Nosten trud, 1997. I. 22.);

„**Link** ember maga?" (Nosten trud, 1997. I. 22.);

„Tomba osztrák **pipije**")24 csasza, 1997. I. 25.);

c) a bemutatott személy familiáris megközelítése

„Kirabolták a **Tata** (Todor Zsivkov – a szerző megjegyzése) rezidenciáját" (24 csasza, 1996. IX. 16.);

„**Zsan** (Videnov – a szerző megj.) minisztereket és képviselőket hívott össze" (24 csasza, 1996. IX. 16.);

„**Ilcso** (Dimitrov, az oktatási miniszter – a szerző megj.) szénszünetet jósol" (24 csasza, 1996. IX. 16);

d) török és perzsa eredetű szavak használata

„A végrehajtó bizottság a 100 márkás bírósági illeték szándékát (**merak**) elveti„ (Nosten trud, 1997. I. 22.);

„Könnyített szemétdíj (taksza za **bokluk**)" (24 csasza, 1996. IX. 16.);

Csúszópénz (**rusvet**) miatt „közalkalmazottakat csíptek el" (24 csasza, 1996. IX. 16.);

„A totó megbolondította a bolgárokat és a szomszédokat (**komsii**)" (Dneven trud, 1996. IX. 16);

(A török szavak stilisztikai értékét nem lehet magyarul az adott példákban érzékeltetni – a ford. megj.)

e) vulgáris szavak és kifejezések használata

(esztétikai megfontolásból itt nem szerepelnek példák).

A mai bolgár sajtónyelvre a **szokatlan szórend** is jellemző. Idegennyelvi példák utánzásáról van szó nyilvánvalóan, s bizonyos újságírói célokat (eredetiségre való törekvés, kereskedelmi érdek, stb.) szolgálnak. Olyan címek azonban, mint a **Ketten „Peugeot-val rendőröket üldöznek"** vagy „**Francia prostituáltak francia rendőröket csíptek el"** nemcsak félreértésekre adnak okot, de komikus hatást is keltenek. (A bolgár címben összemosódik az alany-tárgy viszony: a magyar fordítás nem tudja érzékeltetni – az eredeti címekben „ki kit" nyilván ellenkezőleg igaz – a szerk. megj.)

A reklámok és a sajtó nyelvét egyaránt **elöntik az angol szavak**. Erről már akkor is meggyőződhetünk, ha egy-két újság cikkeinek címét átfutjuk. Íme néhány cím a Nosten trud 1997. I. 22-i és a 24 csasza 1996. IX. 16-i számából:

„A **hiperinfláció** megelőzi a leva **fikszálását**"

„Ronaldo **menedzserei** zsarolják a Barcelonát"

„**Gejek** (buzik) tiltakoznak a bezárt nyilvános illemhelyek miatt"

„A 97-es tél és tavasz **hit**je (slágere) a pulóver"

„A képviselőknek vacog a foga a **folkfest**től"

A mai bolgár nyelvi valóság bemutatásának nem lenne értelme, ha nem próbálnánk magyarázatot adni a nyelvi folyamatokra. Meggyőződésünk, hogy kielégítő feleletet csak akkor találunk a társadalmat nyugtalanító kérdésekre, ha a szociolingvisztika szempontjait vesszük alapul, azaz ha az új nyelvi jelenségeket szoros összefüggésben vizsgáljuk a társadalmi környezettel, továbbá azokkal az alapvető közéleti változásokkal és folyamatokkal, amelyek 1989-et követően zajlottak Bulgáriában.

Térjünk most vissza alapkérdésünkhöz: mi történik ma a bolgár nyelvvel? Valóban romlik, szegényedik, kell-e ellenőrizni a nyelvhasználatot, milyen tendenciák várhatók?

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, a nyugtalanító jelenségek nem fordulnak elő minden nyelvhasználati szinten. Nem fogunk most foglalkozni a bolgár szépirodalom, a rádió s a televízió, az értelmiség, továbbá szüleink, nagyszüleink, tanáraink nyelvével. Az ő nyelvhasználatukban (s ez is a mai bolgár nyelv) nem találunk semmi kivetnivalót.

A kritika elsősorban azért irányul a közélet (kereskedelem, sajtó) nyelvére, mert rengeteg idegen szót használ. Erről már nagyon sokat írtak, sokan mondták el a véleményüket, különböző megoldásokat is javasoltak. Itt a következőket tudjuk mondani.

Ma, a XX. század végén a bolgár nyelv főként két okból nem tudja kiküszöbölni az idegen szavakat:

1) A **történelmi** ok. Ismeretes, hogy a múlt században már a bolgár újjászületés idején megjelentek nálunk a puristák (Ivan Bogorov, Alekszandar Teodorov-Balan és mások személyében), akik a nyelv teljes tisztaságáért harcoltak. Tudjuk, mi lett a bolgár puristák sorsa – igen sokszor elutasították, sőt kinevették őket úgy a kortársaik, mint a későbbi nemzedékek. A purista eszméknek egészen más sorsa volt egy sor európai országban, ahol az idegen szavak átvételének foka és módja ma is eltérő a bolgár nyelvi gyakorlattól. Tipikus példa Magyarország – a mai magyar nyelvben vannak ugyan betű szerint átvett idegen szavak és kifejezések, de nagyon gyakori az idegen szavak fordítása (pl. számítógép, üzletember, stb.).

2) **Gazdasági** ok. Összefügg a történelmi okkal és

hűen kifejezi a bolgár ember lelki hozzáállását. Nagyon sok embert zavar, amikor bizonyos helyeken (leggyakrabban a reklámok szövegében, az üzletek feliratban és az újságokban) idegen szavakkal és kifejezésekkel találkozik. Ajánlatos azonban megvizsgálni, hogyan kerül be egy-egy idegen szó vagy kifejezés a mai bolgár nyelvbe. Először is bekerülhet az új fogalommal vagy az új tárggyal együtt, amit jelöl. Leginkább olyan áruféleségek esetében van erre példa, amelyek eddig nem voltak jelen a bolgár piacon. Így került be nyelvünkbe a „**уокмен**" (walkman), „**мобифон**" (mobiltelefon), „**скайбоурд**" (gördeszka) stb. A piacgazdaság kezdetén lett egyre gyakoribb az olyan szavak használata, mint a marketing, lízing, „**ноу-хау**" (know-how) stb., amelyeket a bolgár ember előkelőbbnek érez, mintha bolgár megfelelőikkel élne.

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy bár a bolgár ember szüntelenül ideológiai ráhatásnak volt kitéve, tudatában a minőségi: az előremutató, a követendő egyet jelentett a külfölddel, mindenekelőtt a Nyugattal, Amerikával. A kereskedők nagyon gyorsan felismerték ezt a beállítódást, és üzleteiknek az angol nyelv és a latin betűk segítségével igyekeztek európai jelleget adni. Nagyon sokszor azonban csupán a forma változott, a tartalom nem – az árukínálat vagy a szolgáltatás ugyanaz maradt, tipikusan bolgár, mely messze van még az európai színvonaltól.

A teljesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi időben a fordított folyamat is megfigyelhető – visszatérés a bolgár nyelvhez. Erre az lehet az egyik magyarázat, hogy az a kereskedő, amelyik már felsült valamely külföldi árucikk nem megfelelő minőségével, inkább visszatért a bolgár nyelven reklámozott bevált bolgár áruhoz. Látjuk azt is, hogy a korábban latin betűs feliratokkal elárasztott bolgár utcán ismét megjelennek a majdnem elfelejtett bolgár feliratok: **bakalija** (vegyeskereskedés), **brasznar** (borbély), **kracsma** (kocsma), stb. A háttérbe szorulás után ismét előtérbe kerül a bolgár nyelv használata, és ez nem valaki vagy valakik parancsára történik, hanem természetes, nem nyelvi törvényszerűségeknek megfelelően (például meghatározott kereskedelmi stratégiát szolgálva). A bolgár nyelv akkor szoríthatja ki az idegen szavakat és kifejezéseket (más kérdés, hogy milyen mértékig van erre szükség), ha a bolgár ember tudatában az jelenik meg, hogy olyan jól dolgozik és él, mint a többi európai nép. Akkor majd a bolgár nemzeti büszkeség a bolgár nyelvű feliratokban is megmutatkozik.

Amikor a bolgárok azt mondják, hogy a bolgár nyelv romlik, egyre durvább, közönségesebb és cinikusabb lesz, akkor a legnagyobb példányszámban megjelenő bolgár napilapok nyelvére gondolnak. Az újságok ugyanis naponta megjelennek a bolgár otthonokban, támadóan hatnak, így nyelvük különleges figyelmet érdemel.

Higgadtan közelítve a kérdéshez nem nehéz feltárni az okokat, amelyekkel a mai bolgár lapok – néhány újság által kialakított – zsurnaliszta színvonala megmagyarázható. Szerintünk fő vonalaiban az alábbiakról van szó:

*

1) A mai bolgár újságok nyelvhasználata antipódusa a korábbi újságírói nyelvnek, amelyet a sablonok, a száraz, nehézkes stílus, egyoldalúság, ideológiai klisék használata jellemzett. Az ingaelv alapján az újságírók olyan nyelvet kerestek, amely a korábbinak tökéletes ellentéte; fő sajátosságai: a nyelvi eszközök sokfélesége, érzelmi töltés, értékelő megközelítés, politikai sokoldalúság. Így jelent meg a bolgár sajtó hasábjain a köznyelvi stílus, amelynek elemeit mint a legmegfelelőbb újságírói stílusjegyeket fogadták el. Ezért mondhatjuk, hogy a mai bolgár sajtónyelv nem valamiféle új stílusú bolgár nyelv, hanem pusztán a köznyelv átvétele az újságok hasábjain.

*

2) A bolgár sajtónyelv új jelenségei szakmai stratégiának, nevezetesen annak köszönhetőek, hogy az újság fel kell hogy keltse, meg kell hogy tartsa az olvasó érdeklődését. A gyakorlatban ez az információelmélet szabályainak betartásával érhető el. Közismert az alapszabály: egy közlemény annál informatívabb, minél meglepőbben hangzik, azaz informativitáson itt az az erő értendő, amely az olvasó figyelmét felkelti és leköti. A bolgár olvasó számára (figyelembe véve a korábbi újságokat) mi is lehetne meglepőbb, mint az, hogy a mindennapi élet, az utca, talán a saját nyelvét látja viszont a mai bolgár sajtó lapjain. A kiadók természetesen mindent a kereskedelmi stratégiának rendelnek alá, hiszen érdekük, hogy minél nagyobb legyen a példányszámuk, így aztán udvarolnak az olvasónak, és könnyen „emészthető", egyszerű nyelvet kínálnak nekik.

Nemegyszer előfordul, hogy amikor az újságíró a meglepő hatásra és az egyszerű nyelvhasználatra törekszik, elveszti a mértéket, vét a bolgár nyelvtani szabályok ellen, ezért olvashatunk kétértelmű, homályos kifejezéseket, amelyeknek olykor komikus hatása van (ilyen például a szokatlan, „fordított" szórend).

*

3) Nem kerülhetjük meg azt a tényt sem, hogy a bolgár sajtónak, akárcsak a világ más részein bármelyik sajtóterméknek, az információ közvetítésén kívül bizonyos manipulatív funkciója is van. Mindannyian tudjuk, hogy minden sajtótermék mögött valamilyen egyéni vagy csoportérdek húzódik meg, amelyet a kiadó jelenít meg. Ilyen értelemben mondhatni nincs tökéletesen független újság, hiszen a hírnek, amit közöl, bizonyos politikai vagy gazdasági töltete is van. Sajnos több úgynevezett „független és magánkiadású" bolgár újság nem túl elegáns módon lejáratni törekszik egyes politikai

erőket, személyeket, intézményeket azzal a céllal, hogy a bolgár olvasóban kialakítsa, jobban mondva tovább erősítse az államisághoz való nihilista viszonyát. Nem nehéz rájönni, hogy ez kinek áll érdekében. Sajnálatos, hogy ezt a célt a legnagyobb példányszámú bolgár újságok iróniát, hitetlenséget sugalló, cinizmussal határos nyelvhasználatukkal érik el, nemritkán úgy, hogy a bolgár nyelv szabályait is megszegik. Céljuk érdekében zsargonszavakat és kifejezéseket, vulgáris fordulatokat, familiáris stílust, közvetítő módú igéket stb. használnak a szövegben megengedhetetlen helyeken is.

*

4) Végül van még egy nem kevésbé fontos oka annak, hogy miért olyan a bolgár sajtónyelv, amilyen. Azok mentalitását és nyelvi műveltségét tükrözi, akik ma laptulajdonosok lehetnek Bulgáriában.

* * *

Gyakran tesszük fel a kérdést: nem lehetne-e speciális nyelvtörvénnyel „rendbe tenni" a bolgár nyelvet? Ez azzal függ össze, hogy lehetséges-e az emberek nyelvi magatartása fölött ellenőrzést gyakorolni? Ezzel kapcsolatban a következőket mondhatjuk:

*

1) Az utóbbi években az Országgyűléshez több nyelvtörvénytervezetet is benyújtottak, de egyik sem jutott el addig, hogy plenáris ülésen tárgyalják. Ennek egyszerű technikai oka is volt, ugyanis az utóbbi években a gazdasági törvényeknek volt prioritásuk. Másrészt az is nyilvánvalóvá vált, hogy egyetlen nyelvtörvénytervezet sem kínál megoldást a nemzeti nyelvpolitika legfontosabb kérdéseire, továbbá hiányzik belőlük néhány gyakorlati kérdés megoldása. Mindez a nyelvhasználati problémák nehézségét bizonyítja.

*

2) Egyes országokban (például Franciaország) történtek erre kísérletek, meg kell azonban jegyeznünk, hogy az emberek nyelvi magatartását nem lehet speciális szabályokkal irányítani. A nyelvi magatartásnak mégis van néhány szabálya, ezek az úgynevezett szociolingvisztikai normák. A szociolingvisztikai norma az, amelyet mint a nyelvi eszközök használati módját egy kollektíva elfogad. Az ember úgy ír és olvas, ahogyan az adott szituációban elvárják tőle. A nyelvi magatartást legbiztosabban a közvélekedés szabályozza. Ez úgy működik, ahogyan az öltözködési szokásainak – ha rájövünk, hogy bizonyos emberek előtt bizonyos ruhákban lejáratjuk magunkat, s akkor már nem úgy öltözünk, ugyanígy azt is megtanuljuk, különösen ha egy adott közösség elutasítja nyelvi viselkedésünket, hogy másként kell írnunk és beszélnünk. Eddig még nem jelezte a bolgár újságolvasó közönség, hogy nem fogadja el az új sajtóstílust. Megfelelő jelzés lenne, ha például nem vásárolnának egy adott sajtóterméket, de a bolgár lappiac monopol helyzetben van, nincs alternatívája, így egyelőre ez a fajta elutasítás elképzelhetetlen. Elég elvontnak és távolinak tűnik, amikor azt mondjuk, hogy az új bolgár publicisztikai nyelvnek akkor jön el az ideje, amikor az új típusú, igényes nyelvű olvasó megjelenik.

*

3) El kell ismernünk, hogy az államnak joga van bizonyos mértékig, adott szinten szabályozni a bolgár nyelv használatát. Így például a nagyvárosokban már kiadták azt a reklámvonatkozású rendeletet, hogy a feliratokon cirill betűkkel is ki kell írni a neveket. Más kérdés, hogy a fent ismertetett okokból a kereskedők inkább büntetést fizetnek, de nem használják a szerintük „kényelmetlen" ábécét. Nyelvi ellenőrzés már most is végezhető az állami információs eszközöknél (televízió, rádió, Bolgár Távirati Iroda) – lehet, hogy nyelvhasználatukkal szemben ezért vagyunk megértőbbek.

A bolgár nyelvet az utóbbi években érintő változásokról még sokat lehetne mondani. Egy dolog azonban világos – a nyelv mint egységes egész nem lett szegényebb, mert hangállománya és nyelvtani rendszere ugyanaz, mint korábban, szókészlete pedig új szavakkal gazdagodott. Jelentős változások mentek végbe azonban a nyelvhasználat területén néhány társadalmi szférában (kereskedelem, publicisztika stb.). A legnagyobb változás egyes stílusrétegek használatánál mutatkozik, amelyekre a köznyelvi stílus és az idegennyelvi sajátosságok eluralkodása a jellemző. E jelenségeket a bolgár társadalomban bekövetkezett változások idézték elő. Mert a bolgár ember nyelvi magatartása gondolatainak, hangulatának az új életkörülményekre való reagálásának a tükre.

Katus Elvira fordítása

СТЕФАН ДЕСПОДОВ

Простмодернизъм и други глупости

Имало едно село високо в планината, в което хората били изключително прости. Били толкова невежи, че нищо не отбирали от Бодрийар и Ролан Барт (а да не говорим за Фуко), но за сметка на това се чувствали щастливи и не им пукало. Но всичко свършило в мига, в който ги нападнали банда от постмодернисти. Те извели всички мъже, жени и деца на мегдана в центъра на селото и им заявили, че от сега нататък не трябва да се катерят нагоре-надолу по чукарите, а да се движат само по хоризонталата (можело и да подскачат, ако са достатъчно витални). Казали им още, че всичко което до сега са мислели е пълна глупост, защото истината е в точно обратното. Освен това истинското мъжество на разума не е да чукаш жена си, а да уважаваш институциите. И много други такива неща им казали. Докато селяните се пулели, постмодернистите им изплюскали яденето, изпили виното и заминали в странство.

СВЕТЛОЗАР ИГОВ

Един призрак броди над България – призракът на постмодернизма.

По нашите, балканските предели винаги е било тъй – да се появяват „пост" – ове на неща, каквито не е имало преди. Тъй че из днешната българска духовна джунгла броди какъв ли не дивеч, тръгнал от Европа за Азия пеш – от престарелите внуци на дядо Фройд до неродените дечица на Дерида, омешват се с правнуците на бай Ганя, наметнали въображаема белгийска мантия, за да скрият дрипавия агарянски ямурлук. А може би постмодернизъм е точно тази гледка, невъзможна като че ли другаде – да видиш в мирно и не толкова мирно съжителство и на живо неща, изложени другаде като експонати в музеите на духа. Гледка, достойна за перото на Суифт и Гогол. И за перото на Стефан Десподов – точното, майсторско перо на график с гениални изобразителни инвенции, чието слово – изпълнено с фин хумор и елегантна ирония – огражда с пародийна амбивалентност и собствените си образи и техните модели. А в сатирата образите са толкова живи, колкото по-мъртви са моделите. Ако пародийно-ироничното слово и графичните образи на Стефан Десподов могат да се нарекат сатира. Но както и да се нарекат, те са преди всичко удивително самобитно изкуство. Ще се състои ли духовната авантюра на българския постмодернизъм не е известно. Но пародийният му образ в художественото огледало на Стефан Десподов е пред нас.

Съдържание

Едвин Сугарев: Малки въпроси . . . 3
Марин Георгиев: Бунт и покорство . . . 4
Иван Радоев: Притча за свободата . . . 6
„Трудно се прави демокрация там, където робът иска да стане господар". Разговор . . . 7
Ани Илков: Кентавърът . . . 12
Иван Кулеков: Великата българска пустиня . . . 13
Рашко Сугарев: Вечерял съм с Господа . . . 17
Боян Биолчев: Писма от Рая . . . 20
Владимир Левчев: Зелената мрежа . . . 22
Алек Попов: Денят на независимостта . . . 24
Румен Леонидов: Анализи . . . 30
Непотребни никому, и на себе си дори. Интервюта с български писатели . . . 31
Константин Павлов: Обувка, вярна като куче . . . 35
Дьорд Сонди: И това не знам . . . 36
Петър Сотиров: „Дъ бест", „Topli banici" ... или какво става с българския език днес . . . 44

Илюстрациите в броя са на Стефан Десподов

Издание на Дружеството на българите в Унгария
Отговорен издател: Георги Иринков
Списанието се издава с материалната подкрепа на Фондация „За националните и етнически малцинства в Унгария"

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев
Редакционна колегия:
Светла Кьосева: отговорен редактор
Адриана Петкова, Дьорд Сонди, Петър Петров, Райна Симеонова,
Росица Пенкова, Сава Сивриев
Секретар на редакцията: Моника Тютюнкова
Оформление: Юдит Калои
Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. „Вагохид" №62. Тел.: 216-1621
Цена на броя: 120 форинта. Годишен абонамент: 400 форинта
ISSN 1216-2590

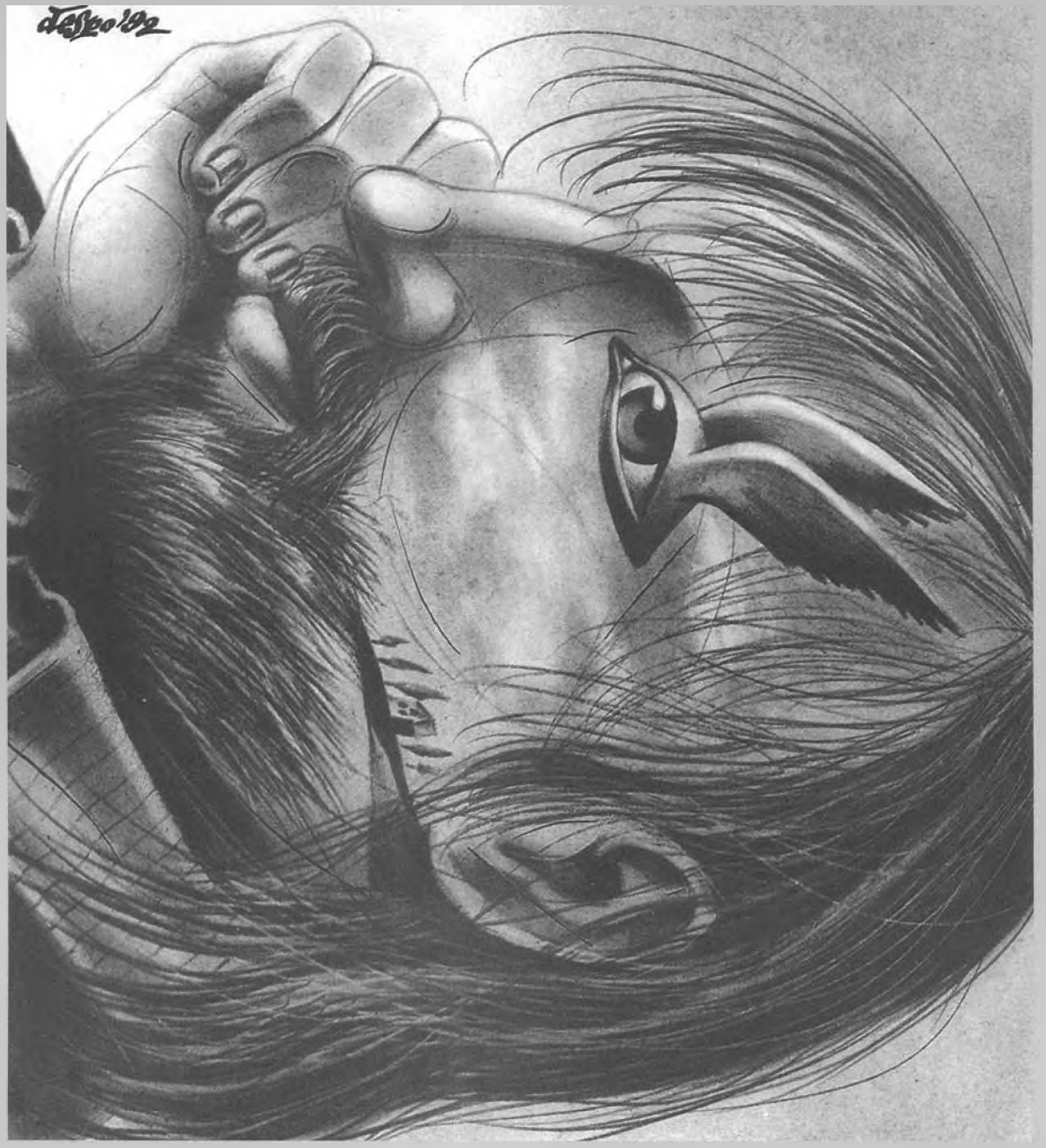

ЕДВИН СУГАРЕВ

Малки въпроси

Когато е извивал глината
Бог
дали е чувствал страх от самотата?

Когато е прогонвал от Едем
Бог
дали е чувствал ужас от гъмженето?

И накрая, след всичко това
Бог
дали е изпитвал смесени чувства?

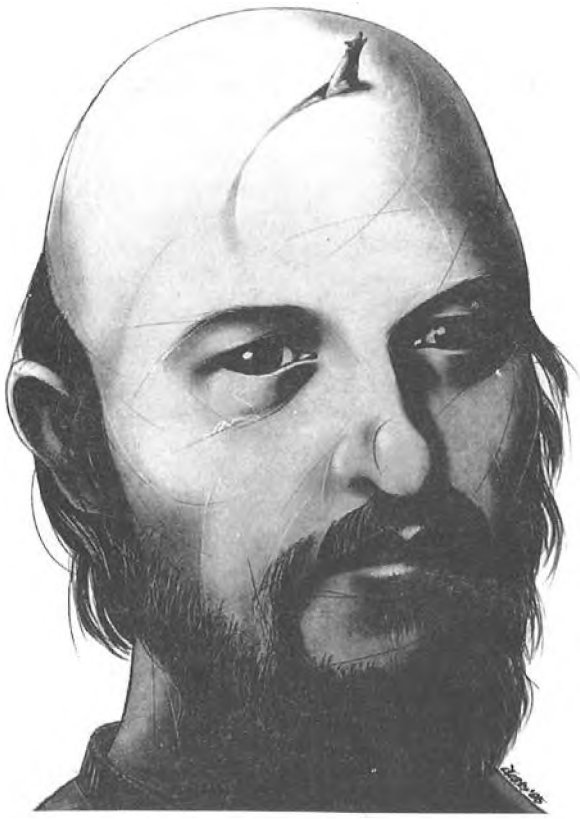

МАРИН ГЕОРГИЕВ

Бунт и покорство

Може би първо за покорството – лично и колективно, покорството на цял народ. Дресиран от безправието, неусетил как, смазан отвсякъде, той започва да счита покорността си за толерантност към властта. Колко години, не – десетилетия, възпитаваха роба в нас, усърдния слуга на наредби и укази, на бюрократични изстъпления, за да ни докарат дори до старание; старание, което се превръща в наслада, в удоволствие, че изпълняваш. И до днес не мога да си обясня как по време на занятие, с двама мои съученици, с макари на гърба, установявайки телефонна връзка между командния пункт и батареята, така стриктно изпълнявахме „дълга си". Можеше да спрем, да се излегнем, времето бе мирно, никой нямаше да ни разстреля, още повече, че липсваше всякаква координация между частите. Цели в кал, с кални ръце и лица, изгубени в дебрите на непознатия балкан, ние пълзяхме по склоновете, ровехме се в калта и папратта, за да стигнем до предназначението, което никой не знаеше, а може би и не съществуваше. Напреде ни имаше само една посока, която душехме из въздуха като кучета. И колкото по-големи бяха мъките ни, толкова повече растеше унизителната ни радост, че *изпълняваме*, че ето, още малко, и ще стигнем целта. Предвкусвахме щастието на онзи миг, когато ще ударим кални токове и ще рапортуваме: „Заповедта е изпълнена!" Един послушен редник в нас бе подменил предишната ни горда, пълна с достойнства и несъгласия, мислеща личност. Тайно от нас, неусетно, ние бяхме подменени с някакъв *друг* човек.

И как не! Чрез зашеметяващите безсмислени заповеди организираната посредственост използуваше тотално единствения си шанс да *бъде нещо*. Тя е била *нищо* в предишния си живот, *нищо* ще бъде и след казармата и само *тя* й бе възможност за реванш, за придаване на стойност, която не си имал и няма да имаш. Не случайно най-големите диктатори бяха най-посредствените. Не случайно най-свирепо ме гонеше един слабоват, хилав (да го духнеш – ще падне) шофьор, редник също като мен, но стара служба, с прозвището Комара. Преди една вечерна проверка ме хвана натясно и ми заповяда с носна кърпичка и манерка да измия цялото помещение. Той и такива като него бяха внедрили в мен втората, станала ми вече първа природа на покорство, която моментално ме парализира. Миех, не толкова с вода от почти празната си манерка, колкото с потта на страха и унижението; пот, която ручеше от челото ми, стичаше се по носа и капеше на пода вместо отдръпналите се чак в петите ми сълзи. Водата напразно кълбикаше в манерката, за да ми напомни за себе си. Бях едно безправно, с превит гръбнак животно. И колкото по миех, превит одве, толкова повече протестът в мен изправяше гръбнак – последна възможност да се защитя, да оцелея, сякаш борба на живот и смърт. В един миг се усетих изправен целият и с неподозирана енергия, псувайки, го притиснах в ъгъла на помещението. Сигурно съм бил страшен в този миг, готов да убия, справедлив и безмилостен като възмездие. Той се сви, сгърчи се, промуши се между мен и стената и избяга, а аз продължавах да натискам стената, докато ме заболяха ръцете.

Повече се уплаших от смелостта си, отколкото от последствията; бунтът ми повече убиваше мен, отколкото него. Той се връщаше в тялото и съзнанието ми и аз треперех, но вече от това, което ме очаква. То нито ме измами, нито закъсня.

На вечерния развод между редниците ме притискаха двама стари бойци. В оглушаващата врява на песента заглъхваха и потъваха, нямащи как да достигнат до страшината, безмилостно настървените им команди, чувани само от мен: – Заек, вдигни крак! Високо? Колкото се може повисоко!

Вдигах до възможния предел, а в ушите ми, съпроводено с ръгане в ребрата, звучеше не песен, а: „Още!Още!" Още не можеше, а *още* можех. До разчекване. А не се разчекнах.

Първия юмрук в лицето получих пак в казармата – от най-ангеличния, рус и синеок, подобен на есесовец, със средно техническо образование младши сержант. Бе толкова женствен, че всички му викаха Ученичката. И досега не знам защо ме удари. Може би, за да избие комплекса си, да заприлича на другите.

Чаках с нетърпение клетвата, да дойдат майка и татко, да се хвърля към тях и да се разрева като в най-детските си години. А когато дойдоха, само преглъщах и казвах, че всичко е добре.

Тънка е ципицата между покорството и бунта. Насилието няма предел, няма мярка. Насилникът притиска, както жетварят притиска с коляно снопа (болии, би извикал, да може да вика), тъпче, мачка – пак и пак, – въжето от житни кла-

сове се скъсва с пукот. Отначало бавно, а после изведнъж, изправя се, с отката на същата сила, с която е притискан, снопът. Насилникът отхвърква.

Само да се осмелиш.

И аз се осмелих. Младши сержант Петков, нисък, мургав, черноок, с топчеста като на топлийка несъразмерно малка главица спрямо развитите му рамене. Осмелих се, там, зад телефонната централа. Появи се изненадващо. Не съм му бил отдал чест, бил съм си бръкнал в джобовете (а мислех, че съм на скрито, и машинално съм си позволил нещо от свободата на предишния цивилен живот). Да си зашиеш джобовете! Да ги зашия ли? Замахнах срещу него с противогаза. Избяга, изпари се, както бе изневиделица дошъл. Че то било лесно!

Лесно, ако ти стиска. Но винаги ли ни стиска. Кой е невидимият дресьор, който ни превръща в слуги... Върховният? (Или тези под него?)

През зимата на 1980 г. от балкона на Народното събрание (все още не бях член на СБП и нямах право да седя в салона) видях и *него*. Изпървом не го познах. Дори не беше и в профил: извърнат наляво, виждах само очертанията на скулите му, плешивината, прикрита с рядка, заметната със старателно ресал я гребен коса; дясната му ръка, бледа и нежна, непохващала от години нищо, висеше леко отпусната в скута му. Дланта, водена от палеца, ритмично се сгъваше – може би тик, страчески или вроден. Всички от президиума разпознах, но този човек – кой е? Сякаш усетил погледа ми, леко се извърна, а с него – препознатият гърбав нос. Ами да – това е *Той*!

През пролетта на 1989 г. вече имах право да седя в залата.

Както на всеки конгрес и сега пръв се появи *Той*, следван от още неколцина членове на Политбюро. Народното събрание бе заредено с напрежението между *него* и всички седящи. Бе започнала войната на Тодор Живков с интелигенцията.

Той слизаше по пътеката от високите банки към централната, отредена три десетилетия само нему. Но този път никой от кортежа му не даде знак с изпреварващото ръкопляскане, за да ръкопляскаме и ние. Той като че ли се озърна насам-натам, напред-назад. Все същото – *тишина*. Постоя ритуално. Тишина. Не се усеща и дишане, а по-тихо не може и да бъде. И седна в тишината.

А нямаше как сред нас да няма поне един негов привърженик – не, те бяха поне наколко десетици. Но никой, дори от тях, как поне един не се осмели да удари длан о длан! Как стана! Кой ги спря? Бе само тишина, заредена с погледи, никой никому не пошушна, никой никому не допря с ръка, не побутна, сръга, възпря. Дори никой никого не погледна.

И досега този единствен в живота ми феномен на мълчалива съпротива при поява на държавния глава си остава необясним. Освен с едно: бунт на мнозинството, който с психическата си енергия въздържа дори блюдолизците.

Щом бунтът може да бъде така мълчалив, сигурно има и победа, без да гръмне нито една пушка.

ИВАН РАДОЕВ

Притча за свободата

Най-малката от моите думи
снощи не се прибра в главата ми.
– Къде беше?
– Там!

– Какво правеха там?
– Събираха облаци за един дъжд.
– Какво имаше в облаците?

– Гръмотевици!
– А ти какво правеше?

– Страхувах се и се радвах.

На 4 юни 1997 г. в кафене „Виктория" в София се състоя среща-разговор, организирана от в. „Литературен форум", на която бяха споделени мисли за това какво стана и какво не стана в България през последните седем години. На срещата присъстваха членовете на делегацията на българите в Унгария и видни български интелектуалци. Сред тях бяха: проф. Георги Фотев, директор на Института по социология, Георги Мишев, писател, проф. Никола Георгиев, езиковед, проф. Ивайло Знеполски, бивш министър на културата, Михаил Неделчев, редактор на сп. „Демократически преглед", Владо Даверов, писател. Разговорът, чийто съкратен вариант публикуваме, бе воден от Марин Георгиев, директор на в. „Литературен форум".

„Трудно се прави демокрация там, където робът иска да стане господар"

Владо Даверов: В България напоследък стават интересни неща. Ала през последните седем години като че ли нищо не ставаше. Лично аз обаче смятам, че тези седем години бяха абсолютно необходими на тая страна, защото за разлика от Унгария, тя беше навлязла доста дълбоко в блатото и един период на очистване бе необходим. На България й липсва унгарската политическа биография от последните петдесет години и това пролича точно както на човек, комуто липсват определени години. Това се видя при прехода от „славния" социализъм към новия обществен договор, който ние наричаме най-общо демокрация. Наивно се заблуждавахме, че новите правила на играта трябва просто да се изградят и нещата ще тръгнат от само себе си. Оказа се, че това не е вярно. Оказа се, че човекът, субективният фактор е изключително важен. Оказа се, че всеки българин, взет поотделно, не е никак подготвен и изобщо няма представа какво е това пазарно стопанство, какво е пазар, какво е капитализъм, защото ние натам отиваме, даже какво е демокрация. Гражданското общество е далече от българина не защото правилата на играта не са още установени, а защото той самият няма гражданско самочувствие и не знае с какво съдържание да изпълни думата гражданин. Много е трудно да научиш българина, че демокрацията предполага много повече задължения, отколкото права, че демокрацията е железен закон. Както казва нашият класик Любен Каравелов, трудно се прави демокрация там, където робът иска да стане господар. Така гражданско общество не се прави. А свободата масовият българин я разбира именно като сядане на мястото на господаря. Като смяна на местата. И това ни изигра изключително лоша шега. Ние никога не сме принадлежали към големите политически формации на Европа както Унгария. Знам, че Австро-унгарската империя е болезнена тема за Унгария, но все пак това е Европа. Страните, влизали в тази империя, сега първи влизат в НАТО. Това не е случайно. За наше съжаление, ние и до ден днешен сме причислявани към руската общност, към азиатската общност на Европа. Това чувство за собственост на Русия към България и чувството на принадлежност на България към Русия у определени политически структури в нашата страна, не може да не оказва влияние в нашия път, в нашия стремеж да излезем от блатото, да се откъснем от азиатските модели за обществен договор. Но то е трудно изкоренимо. Оказва се, че и днешното руско политическо мислене има същите имперски претенции към България, което то никога не може да си позволи по отношение на Унгария, например.

В литературата ни навлязоха нови герои, те навлязоха и в живота ни: навлязоха гангстерите, навлязоха босовете, всичките до един от комунистическо потекло, с червена украска. Навлезе новият език в литературата, с неологизмите, които са неизбежни. Огрубяха отношенията между хората, нравствените ценности започнаха да се губят. Четящият човек в България много трудно може да се ориентира в литературните процеси. „Литературен форум", който Марин Георгиев успя да съхрани, много трудно стига навсякъде в България и нямаме друг централен вестник, който да насочва вниманието и да отчита постигнатото. Издаването стана лесно, пласирането – трудно, както е навсякъде по света. Колкото и да е странно, отново се заговори за свободата на словото, защото тази свобода без свободата на разпространението нищо не струва. Проблемите идват един след друг. Оказа се, че в България има цензура на разпространението, която на този етап е точно толкова важна, каквато беше цензурата на мисленето, на печатането. Днес България е изключително богата на нерешени и бедна на решени проблеми. Намери добро поли-

тическо разрешение една много остра политическа криза и не ни остава нищо друго освен да се надяваме, че през следващите четири-пет години ще се приближим по-близо до постигнатото в Унгария и в другите страни от Средна Европа.

Проф. Георги Фотев: Когато казваме седем години, само на пръв поглед казваме едно и също, защото тези седем години са едно от гледна точка на обикновеното астрономическо време, друго са от гледна точка на социалното време, от гледна точка на биографичното време. Най-после всички ние сме остаряли със седем години. Тук изведнъж се преплитат много времена. Това трябва да вземем предвид, за да можем да видим какво се е случило и какво не е. Искам да подчертая нещо, което може да изглежда самоочевидно, но то трябва да се подчертае: ние преживяхме една епохална промяна. Тези, които са били жадни за демокрация и свобода са очаквали, че една тоталитарна комунистическа система ще рухне; аз самият не очаквах, че ще стане така нагледно, по такъв светкавичен начин. Това е едно постижение, което само на пръв поглед изглежда естествено. Това обаче не е цялата истина. Срутването на системата в България стана поради мълчаливата, много голяма и масова съпротива на населението срещу един режим, който трябваше да пропадне. Първото голямо постижение е именно тръгването по пътя на демокрацията. По-голямо достижение е създаването на плуралистична политическа система. Тя е вече наше всекидневие и ние подминаваме този факт, но мисля, че не трябва да го подценяваме. Създадена беше парламентарната система, и макар да сме неудовлетворени от нея през последните години, все пак смяната на властта става в рамките на парламентарността. Следващото голямо достижение е свободата. Оттук нататък обаче, както по един убедителен начин беше казано от Владо Даверов, тази свобода е доста ограничавана, обърнем ли се към реалиите. Аз считам, че главният проблем е, че се усвоява негативната свобода. Като поука от опита, който сме преживели, бих искал да кажа, че свободата е винаги проблем. Ние би трябвало да се проникнем от тази мисъл, не само интелектуалците, а и цялото общество, да виждаме свободата като непрекъснат проблем, като непрекъснато отвоюване и търсене. Разбира се, що се отнася до икономическия преход и отсъствието на икономическа реформа, това доведе до много други последици. Абсолютно съм съгласен, че ние трябваше да изстрадаме тези седем години и да направим това, което други страни като Унгария направиха много по-рано. Много съм размишлявал на какво се дължеше това, че България беше страна, в която нищо не се случваше през тези 45 години, защо тя беше една от най-неинтересните страни. Смятам, че няма да бъдем добри приятели на истината, ако го квалифицираме като мантелитет на българския народ. Диктатурата в България беше много по-особена от тази в другите страни. Никъде репресиите не са били така масови, жестоки и безмилостни. Никъде не имало такъв макиавелистки режим както 30-годишният режим на Тодор Живков. В никоя от бившите соцстрани не е било прилагано варварското правило да се преследва до девето коляно. Това отнемаше възможността за голямо десидентско движение. Имам ли право да рискувам свободата на децата си и на цялото си семейство? Това е една от най-коварните репресии, много широко използвана у нас. По този механизъм комунистическата партия беше стигнала до един милион души.

И все пак може да се окаже, че България е най-европейската страна на Балканите. Изказвам тази мисъл не от някакви патриотарски чувства или със самочувствието на комплексиран народ и човек, а защото смятам, че трудно може да се посочи друга страна, чийто народ да е така отворен към другия свят, да не страда от еднолинейност. Нека преживявайки горчивите страни на прехода, който се състоя така мъчително, а в някои отношения не се и състоя, все пак поне в нашия кръг да забележим някои неща. Това че нямаше кръвопролития, а то лесно можеше да стане в България. Да се надяваме, че една мобилизация на хората и поуката от стореното ще даде възможност в близките години да се навакса това, което е пропуснато.

Ивайло Знеполски: Аз съм от хората, които познават българската общност в Унгария. През 1994 г. бях в Будапеща, посетих Българския културен дом, мероприятия на общността. Всичко това остана у мене като едно културно преживяване. Затова смятам, че масираното посещение на нашите сънародници от Унгария поставя един много интересен въпрос, който почти не се дискутира у нас, но който е много важен в съвременния свят. Това е проблемът за мултикултуралността и за диаспората. Българите, както всички останали народи, са пръснати из света. Срещали сме се с много сериозни разсъждения за румънската или гръцката културна диаспора, които са някакви национални продължения и имат много здрави връзки с майката-родина. Явяват се и контрапункт, и предизвикателство, дори корекция, по някой път и опонент на изходната култура и така създават едно биологично поле, което много обогатява базисната култура. Ние също имаме интересни имена в чужбина, но диалогът между тези културни полюси върви много трудно, а освен това диаспората се разпада. Българинът в чужбина предпочита битие на индивидуалист, който сам се оправя с проблеми-

те си и бяга от общността, която не му предлага психологическа среда да се развива нормално. Именно затова аз се впечатлих от това, което видях в Унгария и от тази могъща делегация днеска. В Унгария ние виждаме една консолидирана българска общност, с добра база, с един общ живот, който позволява тази база да се поддържа, да се стопанисва добре и да има културна инициатива. Как е станало всичко това? Част от българската културна диаспора е тръгнала като агрокултура. Така са отишли хора в Австрия, Чехия и по-далече, обаче там българската диаспора не се е запазила. Тук значи има един друг елемент, който за мен е по-интересен. Това е унгарската културна среда, Унгария като страна с определена нагласа да приема другата култура, да влиза в контакт с нея. Дали унгарската култура е прекалено затворена и това поощрява културното обособяване на малцинствата или тази култура има любопитство към другото, към различното – това е големият въпрос на който не сме си отговорили. За да се съхрани една общност, тя има някакъв диалог с обкръжаващата я култура, за мен е интересно да зная какъв е този диалог, до каква степен съществуват или са прекъснати връзките с базисната българска култура. Интереса към класиката, към върховете на българското възраждане говори, че тази връзка може би е на едно митологично ниво, че следващите десетилетия вероятно не са я подхранвали много добре. Изглежда митът живее и е вкоренен най-дълбоко, митът за собствената автономия, за еманципацията на българина, митът за изява в културното пространство. За мен всички тези проблеми са централни при тази среща. Има един малък феномен в тази българска общност в Унгария, който ние трябва не толкова да обясним, колкото да разберем, за да задълбочим този контакт и да бъдем солидарни с тях.

Проф. Никола Георгиев: Братя българи, добре дошли на българска земя. Позволете ми да спомена един от нашите много проблеми. Той е проблем и за българите в Унгария. Така както българите в Унгария са безспорно раздвоени и балансиращи между унгарското и българското, така както те поставят въпроса за своята идентичност и самоличност спрямо Унгария, болезнено стои въпросът днес в България за българската самоличност в света. Както българинът в Унгария спрямо унгарската среда, така се чувства и днешния българин спрямо света. България има вече век и половина комплекса европейци ли сме или не, част ли сме от Европа или не сме. Този комплекс е родил много произведения, много закачки, много крилати изрази, повечето от които идват от Алеко Константинов. Големият наш въпрос е може ли да бъдем едновременно българи, европейци и граждани на света. Това е за мен болната част. Тази зима в България имаше вълнения, студентски вълнения, в които по силите си участвах и аз. И тогава ми се наложи да давам интервюта на чужденци, на западни радиостанции и телевизии. Основният въпрос, с който подхождаха чужденците към мене и основният отговор, който ми подсказваха беше: не е ли нищетата днешна българска главната движеща сила на вашия протест? И право или криво отвръщах: не. Не е финансовия проблем, не е мизерията, дори не е недоумяването. Главен лост, който раздвижи младежта, а и по-възрастните, беше нравственото отвращение от един безогледен циничен режим. Така че главният ни проблем в момента не е толкова стопански, макар че той се раздухва от пропагандата. Главните ни проблеми са нравствени и така ще останат, висящи, разбира се. Лошото и бедата в българския живот е, че официалната пропаганда от всички бои, твърде много приказва за Европа, сливане с Европа, влизане в НАТО, влизане в разни европейски съюзи. Много рядко се чува въпросът можем ли да направим това и, второ, струва ли си да се жертва една самобитна национална култура в името на някаква европеизация, собственото име на която е американизация. Американизацията в унгарското и в българското общество текат без сериозна съпротива. По-точно има съпротива, но в България тази съпротива е толкова догматична, толкова консервативна, толкова балканска, толкова изолираща, че тя отблъсква всеки интелигентен човек, който се замисля за българското и какво ще стане с него. Преувеличаването на пропагандисткия порой „да вървим към Европа" поражда противодействие и днес българските властници не могат да го разберат. Безпрекословното натискане за влизане в НАТО също е не особено приятно на българите. В България упорито се говори, че една такава важна стъпка като влизането във военен блок трябва да се извърши с допитване. Ние сме стояли 40-50 години във Варшавския договор. Между двата блока има голяма разлика, но има и голяма прилика. Това са раздвоителните сили на българското общество днес. Професор Фотев говори за особеностите на българското общество. Падането на комунистическия режим не ни донесе пouката. Хитрият режим на един селски хитрец от Правец допадна твърде много на твърде много слоеве. Както го ругаеха, както му се присмиваха, така се и нагодиха към него. И сега в България, за мое голямо съжаление, има известна носталгия към предишния режим. И новата българска пропаганда не осъзна тези неща. Споделям мъката си от ниската култура на съвременната българска пропаганда. Тя не само не стига до много места, но вече почвам да мисля, че е по-добре, че не стига.

Георги Мишев: Вече е станало клише да се казва, че се намираме в блатото, че в този момент България е в блатото. За съжаление, това е така. Колкото и да звучи парадоксално ние самите сме си го докарали и това е старата мечта като че ли на българина – да остави държавата си в блатото. Спомнете си разказа „Андрешко" на Елин Пелин. Един класически разказ, изминали са близо сто години от написването му. Кого оставя Андрешко в блатото? Представителят на властта, човекът, който всъщност не е извършил нищо лошо. Той отива да събира данъци. Всяка нормална държава събира данъци. Това е за съжаление отношението на българина към държавата. В продължение на десетилетия ние сме на страната на Андрешко, ръкопляскаме му и сме всъщност против държавата. За съжаление и великият писател Елин Пелин е бил на същото мнение, а ако прочетете внимателно разказа ще видите, че той изцяло застава на позицията на Андрешко против бирника, който е изобразен със засилено отрицателни черти, облечен е даже във вълчи кожух, за да се подчертае вълчия характер на държавата. Българинът не носи вълчи кожуси, ала в литературата го има. Цели десетилетия ние възпитаваме българина срещу държавата. Те са такива, а ние сме други. А какво е държавата? Не е ли тя сбор от такива Андрешковци, каквито сме всички ние, обикновените хора? Какво ни предлага в края на краищата разказа? Едно палиативно решение: да разпрегне каруцата насред блатото, да остави държавата си в гьола и да отиде да предупреди съседа си, че утре ще мине бирникът. Това разрешение на въпроса ли е? Ето вече сто години ние сме натоварени с този въпрос. Ние не търсим кардинално решение на нашите въпроси, не търсим истински изход за държавата си, за народа си, не се стремим да имаме една силна държава. Това е един омагьосан кръг, от който няма излизане и последните години продължаваме да се въртим в него. Нямаме никакъв напредък ни на йота. Държавата продължава да е омразният бирник, продължава да се държи враждебно с Андрешко, да го товари с непосилни данъци, а той продължава да хитрува и да я мами. Продължава това, което беше и по времето на Тодор Живков: „Ние ги лъжем, че им плащаме, а те ни лъжат, че работят". И стигаме до най-важното, което липсва, като че ли на българина, и което е причината за това състояние според мен, колкото и метафизично да звучи: оставям настрана политическите и нравствените причини – българинът страда от дефицит на въображението. Ортега и Гасет казва, че държавата зависи от въображението на един народ. Това като че ли е казано за България. Каквото е въображението ни, такава е държавата ни. Днес не ни е останало нищо от въображението на Стамболов и другите „строители на България", които създадоха първата ни конституция и дадоха голям тласък на нашето развитие. Ние сме страната на убитите поети, а това са хората с най-развихрено въображение.

Искам да завърша с основната идея на моята спорна теза: ние трябва да направим всичко възможно да насърчаваме въображението на днешните поколения, ако искаме да имаме държава. Иначе ще останем там, където Андрешко остави нещата и където сме всички до този момент.

Михаил Неделчев: Ако ние продължим в този дух на самосъжаление, трудно ще станем привлекателни за нашите сънародници. А за да има национална общност ние трябва да сме един до друг, да сме си симпатични и да се харесваме. Основният проблем на българите, както в България, така и в чужбина е, че не се харесват един друг. Аз мисля, че те нямат основание да не се харесват, особено сега, когато виждам нашите сънародници в Унгария. Моите деди са от търновския край, аз самият имам една митологична привързаност към това пътуване, към гурбетчийството и смятам, че цялото българско възраждане би могло да бъде описано като едно особено пулсиране в пространството.

Ние създадохме Дружество „Граждани", една неправителствена организация с идеална насока, и един от нейните идеални проекти е посветен на стремежа да се възстанови българската национална общност. Защо живеем така разпиляно? Беше казано, че ние не обичаме държавата си. Ала у нас има едно двойствено отношение към държавата. Както не обичаме държавата, не сме готови да работим за държавата, ние, българите,смятаме, че държавата е длъжна да работи непрекъснато за нас. Българинът схваща своята политическа победа по един партизански начин: като включване веднага във властта, щом нашите дойдат на власт, като яхване на държавата и отпъждане на другите. Нашата организация Дружество „Граждани" е неправителствена организация не по политическа причина, а по философията на своя замисъл – тя е неправителствена организация, защото се стреми да отнема на държава нейни неспецифични функции.

Когато ходим по света и общуваме с наши сънародници трябва да погледнем нещата и в двете възможни посоки: до каква степен днешните българи и днешното българско общество е привлекателно за своите сънародници, а не само да ги призоваваме да общуват с нас, да се включват в нашия общ живот и евентуално да помагат на участта на България.

За тези седем години четири пъти почвахме отново – това е синдромът на вечно нестаналата България. Започваме, печелим избори, правим

правителство и прочие и след няколко месеца сме готови да се откажем от този глобален проект за някаква нова България. И казваме: и този път не стана, почваме отначало. На всичкото отгоре обявяваме лицата, които са почнали, хората, стъпките, идеите, законите, всичко обявяваме за нестанало. Непрекъснато почване от нула. Това е абсолютно съзнателно култивирана пропагандна стратегия, която се реализира от съответните политически сили и чийто лайтмотив е, че всички са маскари. Един от основните недостатъци на нашия преход е непомнението, съзнателното нерационализиране на станалото, нежеланието да се разкаже, да се опише рационално с всичките му глупости и безумия. Вместо това непрекъснато се внушава идеята за забравата и нестаналостта и това, че този път най-после дойдоха нашите и нещата ще се уредят.

От името на моето списание и на Дружество „Граждани" аз отправям покана към нашите сънародници в Унгария: с най-голяма готовност ние бихме си сътрудничели с тях. Надявам се, че списание „Демократически преглед" ще им бъде интересно, документално и чрез анализи то проследява процесите и се опитва да внася либерални разум в тези процеси, които изглеждат хаотични, алогични, но имат своята логика. И тази логика е най-вече в цялостната депресия и негативните социално-психологически феномени, които ако само ги констатираме не бихме се избавили от тях.

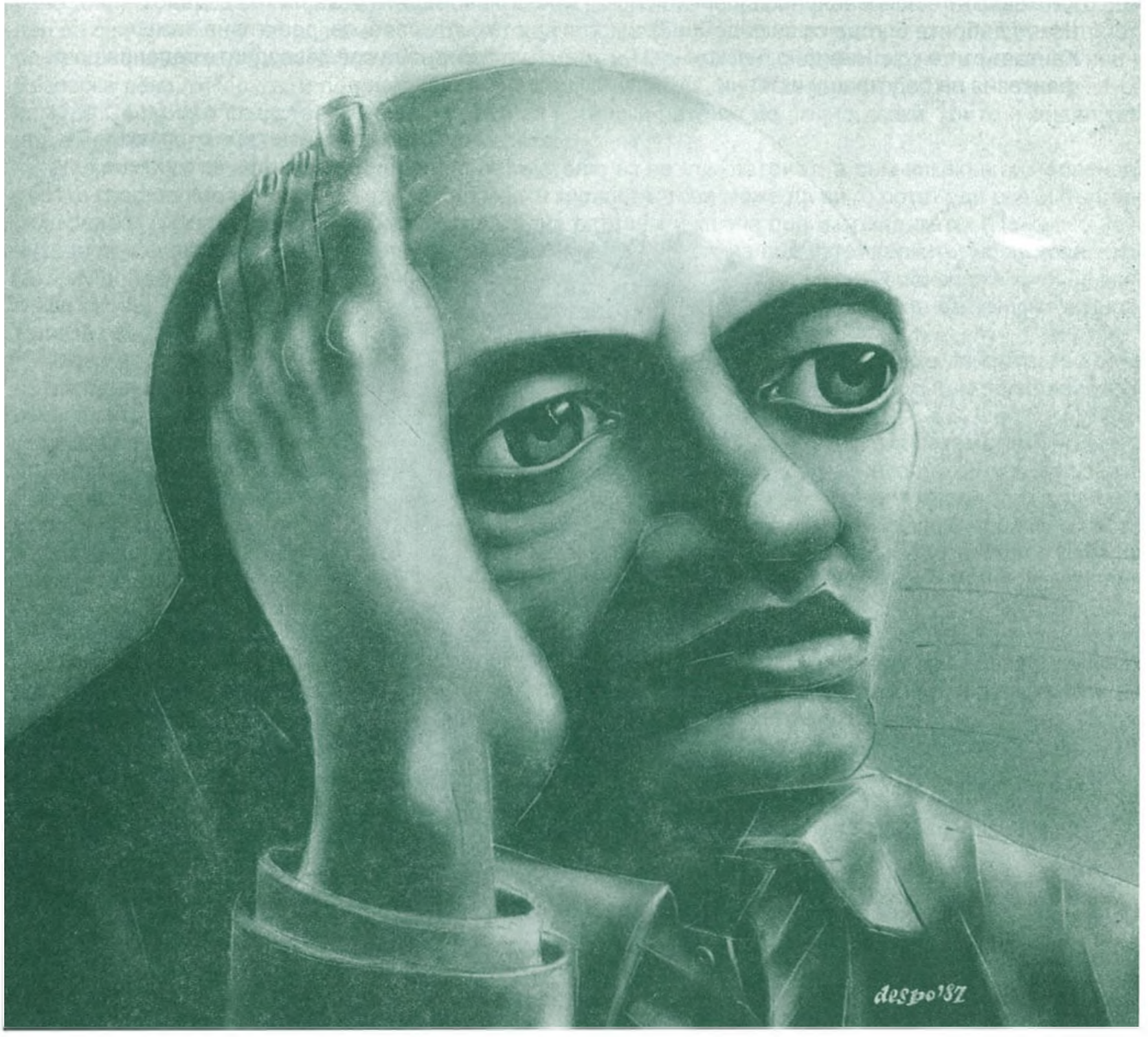

АНИ ИЛКОВ

Кентавър

Как са тъжни всички улици
и тополи, и гургулици, разни птици.
Тъй небръснат, весел и честит кентавър
в тоя град бях останал само аз.

В двата джоба – пет бонбона,
на устата – полутон,
риза, блуза, две обувки –
кон,
несъществуващ
кон...

Кентавърът е бог! Навярно зъл бог.
(Нали добрите богове са ви подобни?)
Кентавърът е кон. Навярно бял кон –
фантазия на бедстващи и болни.

Кентавърът е цар на невъзможното
постигане на нуждите чрез рима,
митически герой, кон без любима,
което за постигане е сложно.

Кентавърът накрая ще се пръсне
от много стихове, от много бръснене,
от влюбване в жени и във поезии,
от скучното използване на подлези.

Главата му бучи, той ще политне:
– О, самолет невиждан! Съчинение хитро!
Със своята ръка ли те създадох -
сокол фаянсов, реактивна ваза,
побягнала сред звездните селения...

За спомен аз
копитата на хекзаметъра отрязах.
И те препълниха ушите ми с ехтене.

ИВАН КУЛЕКОВ

Великата българска пустиня

На прощаване

Когато това, което наричаме родина, зове оттатък дебелите стени на онова, което наричаме дом, много време за стягане на багаж няма.

Сега, има хора, чиито домове не са отделени от родината с никакви стени, т.е. за тях дом и родина се сливат в едно. Големи проблеми с такива типове възникват, когато искат да кажат, че на еди кое си място се чувстват във втори дом. Е как, байно, ще ми се чувстваш във втори дом, като не знаеш кой ти е първи? (Смешно, нали? Особено това „байно". Познавам една звезда на хумора, като рече „байно", народът умира от смях. Това в скоби.) Мой приятел, по професия поет и патриот до степен да спечели бас с твърдението, че от Витоша по-високо няма, се опита да обясни на друг патриот, по професия полицай, че живее точно между Тимок и Черно море, от една страна и между Дунав и Резовска река, от друга, и полицаят рече а, ясно, „Развигор" 1. (Отварям скоба. На „Развигор" 1 се намира Софийско следствено управление и за истински патриот се смяна всеки, който е живял там или е настанил друг да живее. Затварям скобата.)

Не мислете, че като има домът ми дебели стени, аз не съм патриот, а съм някакъв си червендалест англофил. Моят дом никога не е бил моята крепост и това може да ви го потвърди всеки български крадец! А откакто ми откраднаха бравата, не оставям и ключа под изтривалката. (По-късно научих, че по същите причини и родината вече не си оставяла ключа под изтривалките, но за това – когато му дойде редът, няма да нарушавам повече стройността на разказа си. И ще сложа край на всякакви скоби! Значи, ако отворя още една скоба, нека ме изключат от Съюза на българските писатели!)

Идва ми да река: „То и един съюз на писателите!...", но ще сторя голяма грешка, тъй като той вече не е и един, а се разцепи на няколко съюза и аз не знам на кой съм член. Абе щом съм подхванал тъй изкъсо патриотичната тема, сигурно съм в по- патриотичния...

Ако е така ще възкликна: Патриотичната тема! Там е хлябът на българския писател, там!

Но да се върна на темата. Значи, така ми се беше приискало да тръгна на където ми видят очите из родината, че две не виждах. Не ми беше до стягане на куфари. Преди девет години бях ходил на море, куфарът ми така си лежеше неразопакован под леглото, там си имах и гащи, и чорапи, и паста за зъби – само да го грабна и да хукна, но се уплаших да не обидя родината като ме види с куфар в ръце, в смисъл, да не си помисли тя, че и аз я напускам. Или пък да не си помисли тя, че не може да се разчита на нея дори за едни гащи.

Затова си приготвих само паспорта и пари. Колкото и да беше велика, родината ми все пак не беше Америка, за да мога да се движа из нея и без куфар, и без паспорт. Облякох се набързо, целунах детето, налюбих жената, обясних й кое къде да търси – телта в мазето, клещите под шкафчето на балкона, десетте долара в Достоевски – или в „Братя Карамазови", или в „Идиот".

И – довиждане мой роден дом, здравей моя родна страна!

Очите ми се насълзиха...

Не, ще продължа друг път...

Космос

Петлите и трамваите още не бяха събудили слънцето, когато хлопнах зад себе си къщната врата и обувките ми се напълниха с пясък. Веднага възкликнах: Ах, тези строители на съвременна България, обещаха да докарат от девет кладенеца пясък и устояха на думата си! Евалла!

Дадох си сметка, че през нощта тези строители са променили нещата в отечеството ми до такава степен, че са дали възможност на всеки да остави някаква следа след себе си. Животът ми изведнъж придоби смисъл. Направих крачка – една малка крачка на човека, една голяма крачка на човечеството. Над мене звездите блестяха като песъчинки; от луната виеше куче, безспорно разумно същество, вероятно вълча порода. Пинчерът от 24-ти апартамент веднага установи контакт с него. След пинчера обикновено от 31-ви апартамент се показва и рошавата глава на Бончо. Тази нощ той беше прекарал в 42-ри.

– Ей, идиоти! – изджавка Бончо. – Или си прибирайте пинчера, или ще му извия врата като на врабче!... Идиоти!... Не оставят човека веднъж на мира!... Идиоти!...

От съседния блок прозвуча обичайният изстрел и Бончо повече не се обади.

Настъпи космическа тишина, в която се чуваше само поскърцването на пясък между зъбите ми – ето, значи, какво е усещал всеки първопроходец по безкрайната спирала на човешкото развитие. Очите ми се насълзиха. Не, не ми бяха влезли песъчинки, а слънцето вече изгряваше и аз видях пред себе си... Господи, това несъмнено беше тя – Великата българска пустиня!

Няма пътеписец, който след такова изживяване би могъл да продължи разказа си.

Обещавам да опитам друг път.

Пред гроба на Вазов

Всъщност, трябваше да започна от тук. През 1891 г. Иван Вазов пише своя знаменит пътепис „Великата рилска пустиня", 106 години по-късно аз му откраднах заглавието и каквито и оправдания да си измислях – че черпя с пълни шепи от опита на класиците, че съм сторонник на приемствеността в литературата, че той Иван и аз Иван и т.н. – дължах на поета барем едно извинение.

Може би от резките смени на климата, цяла България беше станала на пясък, само надгробният камък на на Вазов стоеше като на пост, устойчив на промените на времето, по-величествен от всякога, единствен ориентир за това де е България...

Не знам как други българи се чувстват пред Вазов, аз се почувствах виновен. За всичко и най вече затова, че и днес не бях българин. Прости ми, дядо Вазов, казах му, но нямах пари... То какъв ли българин щях да бъда, ако му кажех, че имам пари, но наистина ги свърших, а без пари човек не може да бъде дори и българин...

Казах му, че минах по търговската улица, и като видях по витрините онези ти ми американски коли, онези ти ми японски телевизори, онези ти ми френски парфюми – всичко, което от години мечтая да видя в България – сърцето ми се разтуптя и без малко да започна да се бия в гърдите, но като си направих сметката – какъв българин щях да бъда, ако не си правех сметката – реших, че няма защо да се бия.

Казах си, ето, виж тази купчинка пясък, това е Витоша, от Витоша по-високо няма, но като си направих сметката, реших, че и заради Витоша няма да се бия.

И заради Искъра няма да се бия!

И заради Македония няма да се бия!

И заради България няма да се бия!

Извинявай, народни поете, но това е положението в края на твоя век!

Между другото, дядо Вазов, преди малко срещнах един циганин. И той зяпаше само по витрините, и той без пукнат лев като мен, питам го какъв е, той вика – циганин съм. И се смее. А ти какъв си, вика циганинът. А, аз ли, викам, никакъв съм... Тайно му завидях. То какъв ли българин щях да бъда, ако не завиждах тайно и на циганите, но този път имаше защо – значи, без пари можеш да бъдеш циганин...

А и как да бъда българин, велики българино, като в България няма българи. Комунисти, либерали, монархисти, демократи – да, но българи – не. Православни, католици, евангелисти, будисти,

мюсюлмани – да, но българи – не. Работници, селяни, новобогаташи, интелигенти – да, но българи – не. А според политиците ни в България има само електорат и нищо друго.

Дядо Вазов, и днес не бях българин, но утре, обещавам ти, ще бъда.

Ако бием пак германците с 2:1.

Ами засега – това е.

Какво, Сахара ли?

Родината.... Бък, ето това е родината... Виж... Знам, че ти расте човка и обичаш да дишаш с хрилете си на някоя конструкция, за да завъртиш радостно опашка, но виж, краят й не се вижда... Ех, капризно същество си ти, Бък, рожба на случайна среща между носорог и чук, в момент, когато задминавахме Америка, но ти знаеш, че отчетохме този момент като грешка... Бък, ето тази велика пустиня е родината... Тази велика родина е пустиня... Завърти радостно опашка, де!... Бък!... Чети историята ни!... Цялата ни история е в историята ни, да ме извиняваш за тафтологията... Кога е направена първата ни копка, кога сме били продадени, кога сме били разрушени... И то без нито един чужд войник да стъпи върху земята ни... Бък, това там, над облепената с щастливи хора ограда е знамето ни... Остави сега тази риба-чук, помисли си какво ще се роди от вашата любов... Чуй, сега ще ти кажа нещо смислено: някога хората тук строяха чешми... Ех, Бък, изглежда, че си се метнал на майка си и не търсиш никакъв смисъл... Къде хукна, по дяволите?!...Бък, стой, това е мираж!... Бък, за нас е забранено да пълзим към миража... Ние сме опасни за миража, Бък... Господи!... Ти си вече голям и трябва да знаеш истината... Ние сме мутанти, Бък..., но не ние..., но не ние сме виновни за... Бък, детето ми!...

Извинявайте за тези сълзи, но нали все някак трябва да започне напояването на пустинята...

Друг път...

Оазисите

Между другото (другото е пясък) в нашата пустиня се радваме и на доста оазиси.

Те се появяват като кораби на хоризонта – първо се вижда сателитната им антена, после белият комин, а накрая огромната ограда. Тъй като не всички са имали възможност да видят оазис отблизо, тук трябва да давам повечко обяснение. Значи, предназначението на оградата е да пази пясъка да не влиза в оазиса и не е пречка на щастливите собственици да излизат от оазиса си на свобода.

По вида на музиката, която се издига като мараня над палмите, пък разбираме как е било извоювано от пустинята това парче земя. Ако чуем „Весна, Весна, морам да те любим дан и ноч...", значи се е воювало с петрол, ако пък разпознаем „Лебедово езеро" на Пьотр Илич Чайковски, значи тук е действала Държавна сигурност и пред нас е един отвоюван с кръв остров на свободата, един кървав остров на победилия комунизъм.

За всичко това, обаче, аз забравих много бързо, тъй като ме омаяха цветовете на небесната дъга, която се беше образувала над оазиса. Като дете знаех, че ако момче мине под дъгата, се превръща в момиче. На какво ли са станали тези, които си живеят под дъгата?...

Чух плясък на плуващи тела, казах си, „момичетата се превръщат в морски сирени", и потърсих някоя дупчица в оградата. Уверих се, че винаги съм прав на половина – пред погледа ми преминаха няколко прекрасни същества – морски сирени, но само над кръста...

– Ти какъв си? – неочаквано ме прикова към оградата огромен змей: наистина с една глава, но колкото три.

– Мъж... Българин... Пустинник...

– Пусни го да влезе – чу се по домофона и в следващия миг аз влязох в рая. Сред зелени поля, вековни гори и невероятни цветя белееше дом, пред който Белият дом би стоял като пещник. (Пещник – лятната кухня на баба ми, която тя и други жители на родното ми село наричат така заради пещта в нея. Там обикновено баба ми посреща гостите, дошли нещо да й искат – я брашно, я олио.) Толкова се развълнувах, че целунах земята, застанах мирно и запях химна, по точно: „Мила родино, ти си земен рай".

– Твойта хубост, твойта прелест, ах те нямат край – продължи господинът пред мене.

Оказа се също патриот. И само заради това се мъчел да живее сред тази пустиня. Иначе отдавна да бил отишъл в Калифорния, където изпратил децата си. Но той не можел да живее като американец, да трупа само богатство, защото какво е богатството – една мъртва материя... Материя като неговата в Калифорния с лопата да я ринеш... А родината му давала неща, за които в Калифорния можели само да си мечтаят... И започна да ми говори за някаква власт, но за каква, не успях да разбера.

А за неща, които не разбирам, не мога сега да разказвам...

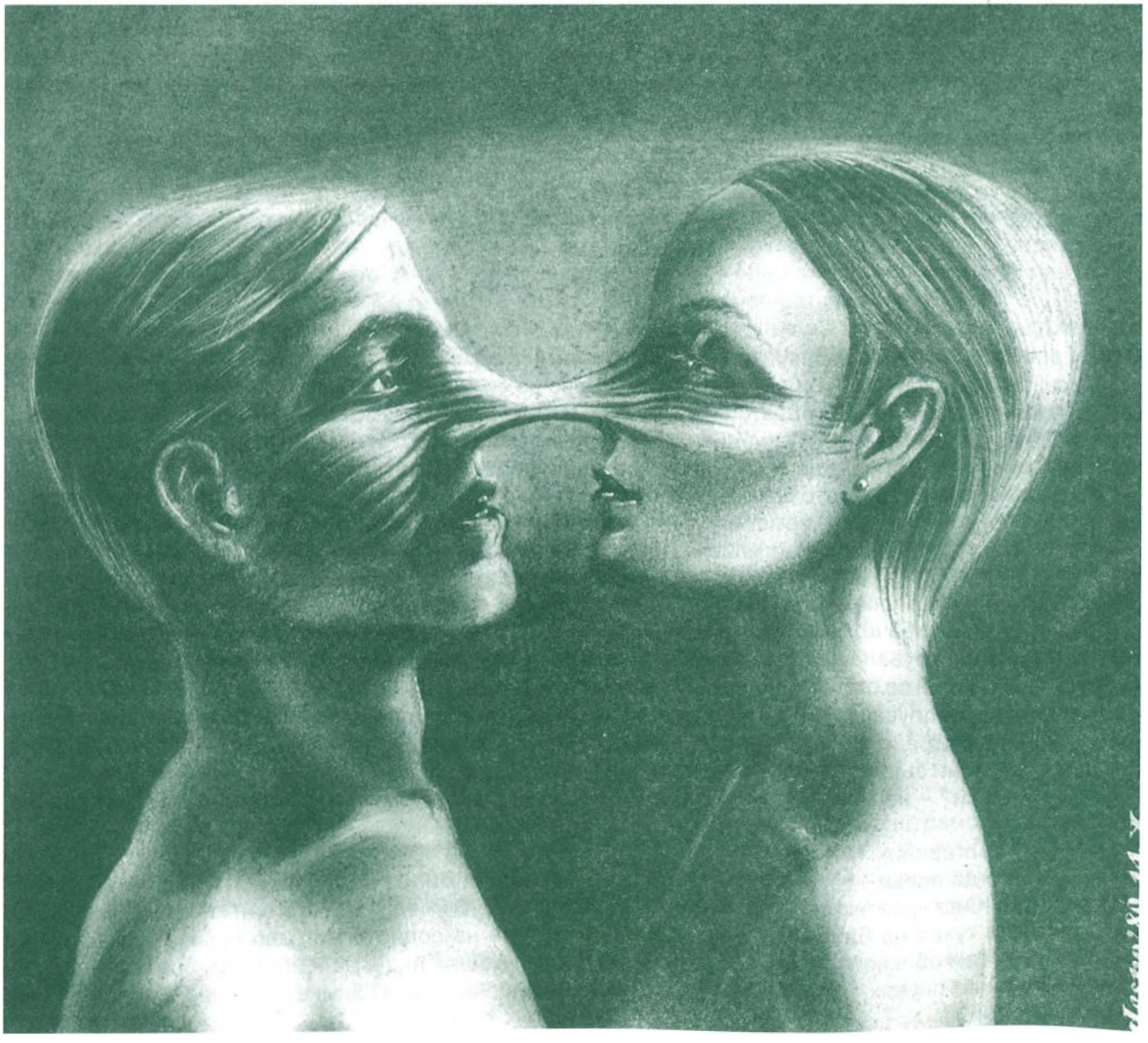

Хроника на едно колективно убийство

16 март 1996 г. Отиде си и той. Невероятна смърт. Това може да се случи само в (времето на) хаоса. Многословен. Ням. Беше на 53 години. Разказва за своята обреченост с душевна сила, „надсмивайки" се мъдро над кошмара на злата съдба, човекът, който преживя (отчасти) и живота си по този начин – разказва вкратце собствената си калвария. А след това смъртта го поглъща. Рашко Сугарев, човекът който рядко се огъваше, тихият бохем, с душевна чистота и особена сила. Творец. Това означава нещо. Действителната му стойност приживе – без съдбата му да е изключение – не получи признание. Характерни за него са стигащата не веднъж до абсурд гротескна магнетичност, стилни опити, игривост, тематична оцветеност, пълноценното му оплитащо думите владеене на езика. Текстовете му обаче през последните десет години ставаха все по-мрачни и по-мрачни.

„...Отминаваха армии. Връз гърдите ми пламна кърпа – алена, а житата се задръстиха с макове – и те алени от кръвта на сетните борци.

Към старите лобни места се прибавяха нови и нови. България се запревръща в отечество на подземни мъже – и всичките покойници. С толкоз святост под земята не се сещам за нито един съседен нам народ. С толкоз много младочки – фиданка до фиданка, отечеството ни заприлича на държавен разсадник. Някак си и гордо, и притеснително е да се живее сред толкоз светини. Порицават те с невидим взор. Присъствието им задължава да бъдеш. Един Бог знае какво, но да бъдеш. Бих казал съществуване в условията на назидание. И още в условията на постоянна благодарност към свежите борци, като се забравяше – или тъкмо напъки, като се осъзнаваше, че много благодарният човек си остава роб до гроба..."

Това са последните думи на писателя, написани върху хартията през март.

Дьорд Сонди

РАШКО СУГАРЕВ

Вечерял съм с Господа

Както Марк Твен казва за себе си – слуховете за моята смърт са силно преувеличени. Ще ви разкажа комичния вариант на моята история, която всъщност е много идиотска.

Преди две години през един ноември започнах да кашлям лошо. Лекар съм по професия и реших, че е трахеит. Казах си: или ще ми мине като на куче, или ще умра като куче. Пушех тогава по три кутии цигари на ден. През декември направиха консулт в Пловдив. Като видях рентгеновата снимка, пребледнях. На левия дроб имаше петно, колкото циферблата на часовник. А тогава се чувствах толкова силен, че ме беше страх с жена да легна.

Почнаха да ме лекуват
с антибиотици,

но подобрение нямаше, както е при раковото заболяване. Направиха биопсия. Тя потвърди рак на белия дроб. Започнаха химиотерапия. На четвъртия ден взе да става чудо. Белият дроб се изчисти, пушеците се повдигнаха...

Аз се усъмних. Бил съм болен от срамни въшки и за три дни се оправих. От краста съм боледувал и съм оздравявал за две денонощия. Но за четири денонощия с химиотерапия да се отварят затворените бронхи, ми се видя съмнително. Отговориха ми, че просто ме лекуват добре.

Казаха, че ми остават още осем седмици живот.

Денят на предизвестената
смърт съвпадаше с рождения ми ден.

Тежка е мисълта, че трябва де се простиш с живота, но в края на краищата човек се примирява. Просто си казвах: ако няма нищо – добре дошло. Ако има – просто ще последва един сън. А аз обичам да спя. Винаги съм се радвал на живота. Точно когато чух смъртната си присъда, го заобичах още повече. Не можех да му открия кусури. Когато човек се разделя с живота, става великодушен.

Духът ми обаче се поразболя. Ставах сутрин, пиех кафе и седях зад машината, за да поработя. А точно по това време беше пролет. Бях си в Пловдив. Едни хубави момичета тръгнаха из града. Имах еротични желания, макар че умирах. Не престанах да си пия ракията. След четвъртата чаша престанах да мисля за смъртта.

Казаха ми, че трябва да напълнея.
Станах сто и четири килограма.

Питах лекуващите лекари как пълнея, щом съм болен от рак. Те ми отговаряха: „Лекуваме те добре." Реших да си направя скенер. Установи се, че в главата нямам метастази, въпреки че белоклетъчният рак е скоростен. Лекарите в Пловдив не искаха да гледат тези изследвания, защото те не потвърждаваха диагнозата им. В същото време обаче и техните ехографи не откриха метастази. Казвах на приятели лекари: „Покажете ми най-после този рак." Те ме водеха до монитора, сочеха ми екрана и казваха: „Гледай го как пълзи". Десет души като ти кажат, че си луд, луд ставаш.

Когато си отивах вкъщи, исках да карам велосипед. Забраниха ми. „Не може, защото си болен и ще раздвижиш мета-

стазите." Аз не си представях как могат да се движат тези метастази, но не им се бърках в работата.

Подложиха ме
на лъчева терапия,

която превръща човека в един малък Чернобил. Тя продължи повече от два месеца. Белият дроб се изчисти. Облъчиха всички органи, за да е сигурно, че няма грешка.

След шест месеца свършиха терапевтичните възможности, макар че направиха още една жестока химиотерапия. Като ме изписаха, реших да се посъветвам с проф. Чирков. Той ми каза, че трябва да ме оперират. Легнах на масата след няколко дни, макар че не ми правиха повече изследвания. Оперираха ме и

махнаха левия дроб.

Всички бяха категорични, че са постъпили правилно.

След четири-пет дни при мен дойде един доцент и заяви: „Искам да ви кажа нещо отговорно и тържествено, защото подобно нещо в живота на лекаря я се случи, я не се случи. След като изпратихме белия ви дроб за изследване, установихме, че никога не сте бил болен от рак!"

Да, но белият дроб вече го нямаше,

химията бе съсипала и
черния дроб,
и бъбреците.

Предложиха ми да се обадя дори до Америка, ако имам приятели, за да се похваля. Отговорих, че в Америка познавам само Бил Клинтън, но знаейки часовата разлика, се отказвам.

От този момент нататък взе да не ми пука за живота. Много неща съм загубил, но не съм болен от рак.

Взеха да ме питат дали ще оставя тази работа така и няма ли да потърся съдебна отговорност. Тогава за беда направих два сепсиса. Не ми беше до подобни занимания. Най-неприятното беше, че лекуващите ме лекари от Пловдив започнаха да хвърлят вината върху колегите си и взаимно да се обвиняват.

Аз вече разбрах, че ще се живее, но раните ми зарастваха вторично, имах много гной и се инфектирах.

Ликвидираха ми
три ребра

Местех се в различни болници. Един приятел накрая ми каза: „Военните знаят да отварят рани, те трябва да знаят и да ги затварят". Прозвуча ми метафорично, но отидох във Военната болница. Сега съжалявам, че не започнах оттук... Макар че вече малко може да се направи, освен дренажите и изследването на това, което е било. Тук отпаднаха окончателно всички съмнения, че съм бил болен от рак.

Много ми докривя. Все си мислех, че може би наистина съм бил болен.

И съм оживял,
защото съм вечерял с Господа.

А ако все пак имам усложнения, то е защото по време на вечерята не съм се държал прилично. И съм бил наказан.

Питал съм се – можеха ли всички тези неща да се случат преди четири или пет години. Според мен е малко вероятно. За голямо съжаление системата, в която живяхме, насаждаше страх. Страхът караше и лекарите да си гледат работата. Когато се почувстваха свободни, някои от тях започнаха да гледат през пръсти на пациентите и загубиха чувството си за отговорност. А с изчезването на отговорността и страха май изчезнаха и знанията.

Между другото през това време се появиха различни официал-

ни и неофициални представители на фирми, които ми предлагаха лекарства за сто и четиридесет хиляди лева. Установих например, че в Пловдив те са двойно по-скъпи, отколкото в София.

Изобщо лекарите при социализма се похабяваха по един начин, а днес – по друг. В крайна сметка в моя случай обобщаваха, че

болните и здравите клетки
много си приличат и
станала грешката.

Понеже болните хора и здравите хора също си приличат, както си приличат живите и умрелите, искам да предупредя близките си. Като отидат да ми носят цветя, когато умра, да не ги сложат на съседен бокс, където има друг умрял. Защото – нали си приличаме.

Смятам, че моят случай е резултат на общонационалното разпадане, в което България потъва. Този сюрреалистичен разказ работи само за абсурда. Даже Международният червен кръст да ме изпрати в болница на Запад, ще ме е срам да разказвам случая. Не казвам, че така се постъпва с всички пациенти. Страшното е

изключението да не се
превърне в правило.

Лично аз мисля, че лекарят е неподсъден. Той трябва да е свободен в своите действия. Всеки може да сбърка. И все пак трябва да има граници. Нормално е да бъркаш две ли пет седмици, но не и тридесет и пет. Ако не се бях оперирал, щяха да продължат с химията и да ме довършат, докато се превърна в инвалид. Това е предумишлено непредумишлено убийство.

Сега не ми остава нищо друго освен да сключа джентълменско споразумение с някой лекар. Той да ми присади хриле от моруна. Така ще мога да живея шест месеца в езерото „Ариана". Ще бъда земноводно. Икономическият ефект ще е голям, защото ще се събира публика да ме гледа. Кметството, езерото и самият аз ще получаваме процент. По два часа ще дишам с хриле, после ще излизам на сухо, ще се поотупвам и ще пия две ракии.

БОЯН БИОЛЯЕВ

Писма от рая

Писмо от Боян Биолчев до Боян Болчев

(някои си говорят сами, аз пък сам си пиша)

Не обичам да пиша писма.

Бих излъгал, че обичам и да ги получавам.

Но докато всеки може да не пише писма, стига да го иска, въпросът с получаването на такива е нещо съвсем друго. Щом веднъж си се решил да имаш пощенска кутия, щом веднъж си се решил да имаш име и адрес, ти рискуваш да получиш писмо от всеки.

Абсолютно от всеки.

И така, един ден аз си седях кротко в къщи. (Аз винаги си седя кротко в къщи). Позвъни се. Отворих. Нямаше никой. Но се позвъни пак, от което веднага можеше да се направи извод, че този, който натиска копчето, се намира долу, на улицата. Вдигнах слушалката на домофона и попитах кой е. Никакъв отговор. Но и никакво замлъкване на звънеца. Сякаш бе дал накъсо.

Сринах се нервно по стълбите, за да се разправя с този отвратителен нахалник.

Нахалникът изобщо не беше отвратителен. Той беше млад, с красиво, нежно лице, с интелигентен поглед, с добронамерени очи, с кадифен глас.

– Имам писмо за вас – каза той.

– Защо не го пуснете в кутията?

– Защото е препоръчано.

– Пуснете го тогава в кутията – казах аз. – Не е необходимо да се звъни толкова за едно препоръчано писмо.

– Аз не зная колко се звъни за препоръчано писмо. Впрочем, всички писма, които ще ви нося оттук нататък, ще бъдат препоръчани.

Той пъхна в ръката ми писмото, усмихна се лъчезарно, махна ми за довиждане и без да се интересува от факта, че в общи линии не разбирам нито защо съм получил, нито защо тепърва ще получавам писма, се обърна бавно и си тръгна.

Как си тръгна обаче! Плавно, ефирно, като дъх на скъп парфюм. Естествено в момента, когато видях гърба му, аз видях и две крила – две големи крила, покрити с нежни бели пера. Младежът размаха крилете си, отдели се от земята, издигна се във въздуха и блясвайки на слънчевите лъчи, които се мъчеха да проникнат в одимената улица, пое право нагоре. Към небето.

– Летят тук всякакви – измърмори една бабичка край мене. Така се случи, че всички останали хора на улицата гледаха, предполагам всеки по лични причини, в земята. И освен бабичката никой не видя красивия младеж, добронамерения пощальон, който отлетя така внезапно, може би защото желаеше да остане анонимен.

Нещастната бабичка, тя нямаше здрав вид и сигурно скоро щеше да види младежа. Там, горе. Старите хора никак не обичат да влизат във взаимоотношения с ангели.

Улицата се укроти, гъстият мръсен въздух стисна още по-лепкаво слънчевите лъчи и само горе, където бе изчезнал младежът, остана една нежна искряща ивица.

Преминаващите по улицата вдигнаха погледи. И веднага стана ясно, че нямат никакво намерение да търсят в небето нещо, което те даже не са успели да видят на земята. Впрочем те нямаха вид на хора, видели каквото и да е върху прашния паваж.

Само аз стоях с плика в ръка.

Така започна всичко.

Много неща не разбрах, но едно беше повече от ясно. Това, което бях получил, в никой случай не беше пощенски запис – единственото нещо, с което пощата би могла евентуално да ме зарадва.

Писмо от Св. Св. Кирил и Методий

Писмото донесе клисарят на църквата „Свети Седмочисленици". Като човек от камбанарията, той се опитваше да гледа отвисоко въпреки дребния си ръст. Затова подскачаше непрекъснато, та да се закрепи повече от секунда в него. С други думи, бягаше от габарита си.

Стилът му беше висок.

– Уважаеми господине – каза той – не мога да престана да се изумявам, защо светите братя са изпратили писмо точно до вас, както и не мога да проумея, защо избраха мен като посредник между небесното и земното, високото и ниското. Както и да е; аз и Светите братя ви даваме това писмо.

„Скъпи колега – пишеха братята – обръщаме се към Вас като към филолог. Посегателствата върху нас ни направиха устойчиви. И все пак – по едно време чашата започна да прелива. Когато махнахте от имената ни достойните „свети,

свети", нас ни пратиха в клуба по интереси на математиците, тъй като въпросното „свети" бе премахнато и от Седмочислениците и някакъв дребен чиновник останал с впечатлението, че сме заслужили със смятане на числа. После, като се разбра, че не сме за там, ни пратиха в клуба на хора без интереси, където дълго време трябваше да се подвизаваме като Киро и Мето. Но непрекъснато искаха, както и долу, на Земята, да ни разделят. Казваха, че след като Кирил е написал кирилицата, за да ни върнат при светиите, трябва да докажем, че Методий е написал Методицата. Обяснявахме, че Кирил е написал не кирилицата, а глаголицата. Чиновницине мислеха, че им се подиграваме. Само един от тях се смили и предложи Методий да излъже, че се казва Глаголи, за да изпишат по документи, че кирилицата и глаголицата са написани от Кирил и Глаголи.

След дълго ходене по мъките най-после успяхме да влезем при ресорния началник. Той излезе разбран човек. Каза, че много лесно може да провери долу на Земята, написали ли сме азбука или не.

Ето, затова Ви безпокоим. Страшно сме Ви благодарни. Зная, че това е можело да бъде извършено само от филолози и затова във Ваше лице поклон на всички ви. Комисията, след внезапни проверки по софийските улици, направи заключение, че ние, двамата братя, сме съчинили латинската азбука.

Знаменито нещо – стандарт, разкош и право да се запишем в клуба по лични интереси.

Дерзайте!

Техни св. св. Кирил и Методий

П.П. Mnogo pozdravi, sbogom!

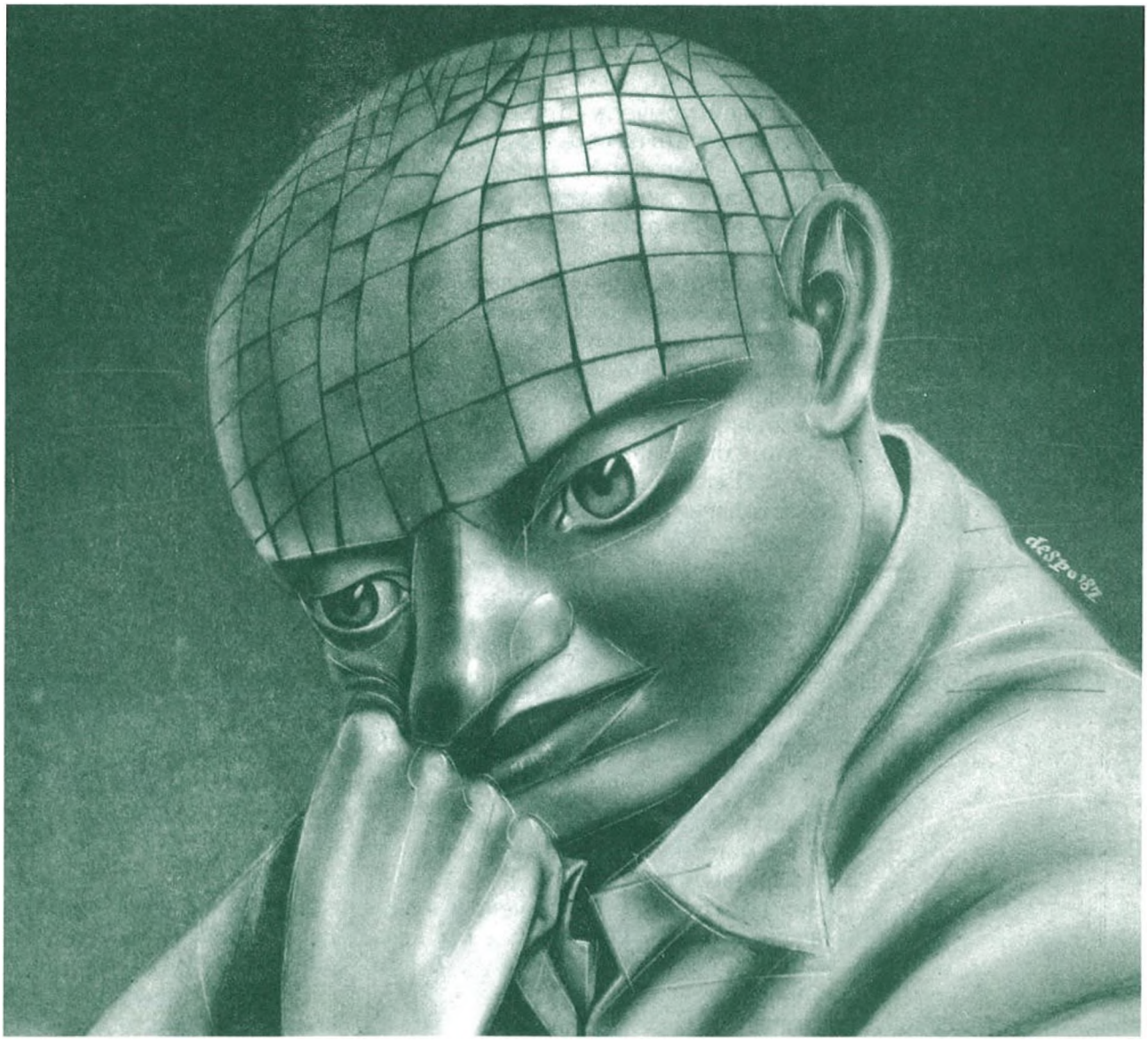

ВЛАДИМИР ЛЕВЧЕВ

Зелената мрежа

Ти обеща да се обадиш в пет.
Часът е пет.
Небето грее цялото след залез.
Часът е пет. Минават съдбоносни облаци
през мойта стая –
пълзят по пода дълги тъмни сенки…
Чакам твоя глас
както Мойсей е чакал Бог да проговори
над Синай.

Часът е вече шест.
Сърцето ми от чакане
набъбна, стана бяло
и блести в сумрака хладния му
бакелит…
Звъни. Звъни!

– Здравей, момче… – отвъден глас
сред шумовете на сърцето.
– Добър вечер, дядо… Как си?
– Глътнах си лекарството
и вече трябва да си лягам…

Часът е седем. Още чакам да се появи в сърцето ми
гласът на вечната любов. Звънтят
аритмии, далечни музики…
затвора, детско отделение,
месарницата… Грешка!
Аз звъня:
зает… старшина Петров… свободно…
Знам. Подслушват ми сърцето
безсърдечните хирурзи!
Чакам.

Става осем.
Тъмно е сърцето ми.
Звъня на моя стар приятел:
– Ще дойдеш ли да се напием?
Отговаря някаква машина
в прединфарктното жужене на сърцето:
– Няма как. Зает съм. Друга вечер.

Девет е.
След малко ще се скъса да звъни.
Не вдигам.
Знам – сърцето ми е включено
в една световна мрежа –
мрежата на Паяка…
Сънувал съм го
този черен Паяк

сред милиони изсмукани
бели и черни сърца...

Дори съм виждал здравата му плетка
от антени -
космthemите им сенки, хвърлени
върху тревата, в двора на казармата...

Часът е десет.
Изключвам си сърцето.
Страх ме е от него.

Единадесет.
Но за какво ли може да послужи
едно изключено от мрежата сърце?

Часът е нула.
Аз сънувам
майско гробище
с тополи, кестени, върби -
въздишат – нещо си предават
по вятърния телефон.
Великото мълчание,
което стяга моето гърло,
си предават.

И ако включа сърцето си
в тази зелена мрежа,
вярвам, че ще чуя твоя глас,
Любов.

АЛЕК ПОПОВ

Денят на независимостта

Иска ми се първо да предупредя уважаемата комисия, че участието ми в тази анкета е съвършено неофициално. Всеки опит да се препише юридическа или документална стойност на излаганите тук факти ще срещне моята решителна съпротива. Открито заявявам, че се изправям пред вас, воден само и единствено от патриотични съображения. Защото намирам, че общественото мнение е несправедливо към моя народ и хвърля сянка върху предстоящите исторически събития. Ние, българите, очакваме този изключителен миг повече от 20 години! И сега, когато с трепет и страхопочитание пристъпвам прага на нашия Общ Европейски Дом, нищо не е по-оскърбително от недомлъвките и слуховете, които ни съпътстват по този дълъг и мъчителен път. От друга страна, не мога да отрека, че естеството на вашите предположения е крайно тревожно, и аз, доколкото ми стигат силите, ще се постарая да допринеса за изясняването на проблема.

Имаше ли глад в България? Разбирам вашето объркване и предполагам, че се дължи на противоречивите сведения, които достигат до вас. Ако проследим емисиите на електронните медии, контролирани от тогавашното правителство, оставаме с впечатление, че нещата са на задоволително равнище. Има, разбира се, някои трудности в снабдяването, но те са незначителни и са в процес на преодоляване. Точно обратното се твърди в независимата преса. Там нещата се описват в най-черни краски. Сега не ми се ще да правя обобщения; по онова време бях само на 11 и мога да разкажа как я карахме ние, моето семейство. Защото гладът издига невидими прегради между хората. Семействата се затварят в черупките си, престават да общуват помежду си, отчуждават се. Всеки подозира другия, че притежава някакви тайни запаси, че тайно се тъпче между стените на апартамента си и злорадства над чуждото нещастие. Дори членовете на самото семейство започват да се гледат накриво!...

Връщайки се мислено назад, към онези изпълнени с поука и страдание дни, ясно си спомням как стоките започваха да изчезват от магазините: отначало една по една, после всички вкупом, сякаш вихрушка ги бе измела от щандовете. Родителите ми предприемаха дълги, изтощителни походи до различни точки на града с надежда да открият някоя забравена консерва или пакет макарони, но най-често се завръщаха с празни ръце. Усмихваха се смутено и сваляха от лавицата поредния буркан зимнина. Не бяха останали много. По онова време ядяхме главно консервирани зеленчуци, лютеница и туршия, от които стомасите ни стържеха и се образуваха газове. Ходехме като балони. Не мога да кажа как стоеше положението при другите хора. Възможно е някои да са били по-предвидливи от нас – да са затворили повече и по-разнообразни буркани. Като гледах обаче пожълтелите, сгърчени физиономии на съучениците си, нямах чувството, че се хранят много по-различно. Веднъж татко донесе куче. Беше го купил от две циганчета на спирката с последните остатъци на заплатата си. Татко не беше жесток човек и кучето остана цял следобед на балкона, примряло от студ и глад. Баща ми седеше в кухнята и го гледаше през стъклената врата. Беше още млад, нямаше 40, с дълго уморено лице и черна права коса, паднала пред очите му. Мисля, че се надяваше псето да пукне от само себе си. Тогава се появи дядо, като тътреше проскубаните си чехли.

– Кога ще вечеряме? – попита той и се втренчи подигравателно в татко.

Баща ми сви устни, но не каза нищо. Напоследък дядо често го дразнеше и се заяждаше с него, сякаш той лично бе виновен за катастрофата и не пропускаше да му напомни, че **по негово време** никой не е гладувал. (Знаеш ли колко струваше едно кебапче!?) Тогава дядо беше на 78, побелял и тромав, като излят от тежка, лепкава кал. Понякога ми се струваше, че той и ние сме направени от различна материя, че той е по-устойчив и по-пригоден от нас да оцелява. Дори бях убеден, че ще ни надживее и ще тържествува над хлътналите ни от глад тела. Защото той очевидно разполагаше с някакви други източници, от които черпеше жизнена сила, съвършено недостъпни за нас...

Предусетило нерадостната си участ, кучето скимтеше и се мяташе от единия до другия край на балкона. Майка ме изтика от кухнята и затвори вратата. Не чух нищо. На вечеря имаше кисело зеле с месо. Беше вкусно.

Следващата седмица татко донесе гарга. Беше я ударил на поляната зад блока със собственоръчно изработената прашка.

– Едричка, а? – гордо изрече той и я стовари на масата.

– Едричка... – презрително изсумтя дядо. – Едно време какви гарги имаше!

Двамата се гледаха втренчено, с инстинктивна неприязън.

– Свърши онова време... – отмъстително процеди татко.

– Не! – дядо почука с безформения си пръст по ръба на масата. – Тук си е!

После избухна в груб, плътен смях, сякаш беше казал някакъв майтап, и излезе от кухнята. Майка въздъхна и започна да готви гаргата.

Скоро тварите в околността съвсем изчезнаха. Кучета, котки, гълъби, гарги... Дори врабчетата! Татко напразно скиташе по улици и по градинки, стиснал войствено прашката. Последни си отидоха домашните любимци: булонката на съседите, апетитният дакел от втория етаж, лигавият сетер, Мери... В нашия блок живееха поне десетина екземпляра! Един след друг гласовете им замлъкваха, а по стълбите се възцаряваше тягостна тишина. Често виждах стопаните им да се разхождат долу по навик, с посърнали лица. От джобовете им висяха празни каишки.

В началото на февруари упорито се заговори, че ще получаваме хуманитарна помощ от чужбина. Спомням си как всяка вечер гледахме пред телевизора и жадно поглъщахме засуканата говорителка в очакване на **голямата новина**. Представяхме се как камионите спират пред блока и усмихнати служители на ООН започват да раздават пакети с храна. Тази наша мекушавост и липса на национално достойнство вбесяваше дядо. Според него в страната имаше предостатъчно храна, но спекулантите я били изпокрили. Горе-долу същото твърдеше и симпатичната говорителка, дядо тържествуваше. Естествено, при наличието на толкова много укрита храна надеждата да получим помощ отвън ставаше все по-бледа и скоро дори престанахме да се залъгваме с тази съблазнителна, ала невъзможна алтернатива. Може би така беше справедливо. В края на краищата имаше още по-бедни народи, които не разполагаха с подобни скрити резерви. Понякога си представях спекулантите като трудолюбиви мравчици, които сновят насам-натам в охолните, безоблачни дни, събират всяка изпаднала трошица и я кътат в дълбоките си тайници. Но този път очевидно се бяха престарали... Храната беше скрита толкова дълбоко, че дори самите спекуланти не можеха да я открият.

Всяка вечер се събирахме край жалките остатъци от зимнина и дъвчехме бавно, много бавно, както ни препоръчваха специалистите от Министерството на здравеопазването. Татко и майка виновно мълчаха. Дядо сипеше сарказми. Това беше неговият час, неговият малък празник. Пред лицето на днешната оскъдица той обичаше да разправя за доброто старо време; връщаше се назад, назад в спомените си и открехваше все по-широко вратата на миналото. Гласът му ставаше леко писклив, докато изреждаше безкрайния списък от провизии, за които не можехме дори да сънуваме. Планини от хляб. Снежнобели буци сирене. Огромни пити кашкавал. Масло, яйца, кренвирши... (Боже!) И естествено – вездесъщите кебапчета, цвърчащи апетитно върху скарата, дълги цяла педя. Да, той имаше дарбата да описва! Като опитен психолог правеше малки паузи, за да си представим храната по-добре, да вдъхнем аромата й...Оставяше вратата широко отворена, докато устните ни прелеят от слюнка. После ревниво я тръшваше под носа ни. Ставаше от масата и се оттегляше в стаята си, сумтейки презрително.

Не можех да повярвам, че бурканите ще свършат. Възприемах ги като неотменима участ и единствено спасение. От тях се пърдеше лошо, но пълнеха стомаха. Предпочитах да има още много буркани. Но една вечер майка просто каза:

– Този е последният...

Изядохме го веднага. След три дни беше Националният празник. Очакваше се по този случай правителството да раздаде малко храна. Каквото и да говорим, това е велико събитие за нашия народ! На 3 март 1878 г. ние сме се освободили от турците. Турското робство продължило цели пет века! През това време не сме имали никакви права. Сега обаче не е така. Сами сме си господари на живота, искам да кажа. Водим собствена външна и вътрешна политика. България е суверенна държава.

В навечерието на празника говорителят на правителството цъфна на екрана и прочете кратко приветствие. Говореше за тежката историческа съдба на нашия народ и пословичната му издържливост. Призоваваше ни да изчакаме до новата реколта. Учените обещавали, че годината ще бъде плодородна.

До новата реколта оставаха само три месеца...

Оная нощ изобщо не мигнах. Опитвах се да смеля суровия факт, че няма повече храна и скоро няма да има. Запасите бяха изчерпани. Край. От стомаха ми се изтръгваха скръбни тонове. Въртях се в тъмното и се тюхках, че не съм се родил 50 години по-рано, в охолния и справедлив век на дядо. Родителите ми също не спяха. Гласовете им долитаха през стената. Нямах представа какво си говорят, бяха доста развълнувани. След това започнаха да се карат. После стана тихо. Усещах,че са будни. Стори ми се, че някой от тях плачеше. Не исках да слушам, ала звукът се процеждаше през стената като тънка струйка и гъделичкаше ушите ми. Изведнъж раз-

брах, че това не е плач. Беше смях! Тънък, истеричен кикот, който се врязваше безмилостно в съзнанието ми. Обзе ме паника; започнах да треперя и се завих презглава. Смехът продължи дълго.

На сутринта всички изглеждахме променени, освен дядо. Не и той! Седеше си невъзмутимо в стаята и слушаше маршовете по държавното радио. Спомням си как татко влезе при него с бавни, решителни крачки. Беше много блед. Устните му имаха оловен оттенък, сякаш беше закусвал метални стружки. В очите му приплamваха безумни искри. Майка бясно шеташе в кухнята. Беше изпаднала в необяснима еуфория: подреждаше съдовете, бършеше пода, търкаше печката... От време на време събаряше разни неща, които се разбиваха с трясък на пода. Промъкнах се в коридора, за да чуя какво си говорят дядо и татко.

– ... ще сметнеш, че е лицемерие – долетя гласът на татко. – Това не ме интересува. Искам да ми простиш. Трябва да ми простиш!

– Едно време – поде хрипливо дядо, – по празниците имаше знамена. От всеки балкон висеше знаме, спомняш ли си? Вече никой не се сеща за тези работи. Затова сме на този хал. Затова!

– Стига! – прекъсна го татко и рязко изключи радиото. – Дошъл съм да ти искам прошка...

– Виж го ти, сетил се! – промърмори дядо. – Стопли ми душата, няма що...

– Ние скоро ще умрем от глад – хладно рече татко.

– Е, да не би аз да съм виновен? – избухна дядо. – Аз ли съм докарал нещата дотук?...

– Този разговор сме го водили много пъти – някак уморено поде баща ми. – Всеки има свое мнение по въпроса. Но сега ... не съм дошъл да спорим. Исках само да ти се извиня. Сигурно има защо. Винаги има... Никой не е безгрешен. Ти също. Но аз вече не ти се сърдя. За нищо! Искам и ти да ми простиш. Жалко, че стана така...

– Виж се!... – просъска старецът. – Погледни се само какъв си лигльо!

– Така или иначе... – мъгляво додаде баща ми. – По-добре да си простим.

– Много бързаш! – прекъсна го дядо. – Аз не се каня да умирам! Това е най-лесното. Трябва да се борим!

– Нищо не може да се направи!

– Може! – разпалено поде дядо. – Спекулантите да се избесят, а земята да се окрупни!

– Боя се, че е невъзможно...

– Не, ти не ме познаваш! – заинати се старецът.

– Лъжеш се! – прекъсна го татко. – Времената са други...

– Дошъл си да ме дразниш, така ли? – сприхаво поде дядо. Да се гавриш с мен, да тържествуваш над идеите ми! Знам какво си намислил. Искаш да ме умориш, за да ми вземеш стаята!

– Какви ги плещиш! – възкликна баща ми. – Какво ме интересува въшливата ти бърлога?! Ние тук умираме от глад! УМИРАМЕ БЕ, ЧОВЕК!

– И съвсем заслужено, ако питаш мен – процеди отмъстително старецът. – Кой разсипа селското стопанство, а?...

– Кой го е разсипал?!

– Такива като теб!

Последва дълга пауза. Чувах как баща ми крачи нервно из стаята. Страхувах се, че може рязко да отвори вратата и да ме види. От кухнята се носеше истерично дрънчене. Продължих да подслушвам.

– Добре де – съгласи се татко. – Няма значение. Приемам всичките ти упреци, макар че аз самият нямам, както и ти всъщност, нищо общо със земеделието. Но може би тъкмо тази моя индиферентност в такъв съдбоносен момент да се е оказала фатална за селското стопанство. Кой знае. Ето, признавам вината си. Ще ми простиш ли?

– Нее! – с дълбоко задоволство отбеляза дядо. – Всичко бих ти простил, синко, само не и това лекомислено отношение към българското село. Ти се изсра върху мечтата на цял един народ! Няма прошка за такива грехове...

Баща ми се закова на място. Главата му потрепери:

– Нима ще си отидеш с толкова обида в сърцето, а?

– Какво!? Никъде няма да ходя! – рипна дядо като ужилен; пружините на старото кресло жално изстенаха. – Кроиш ли ми нещо, изверг такъв? Казвай веднага!

– Просто сме изнервени. Доста сме гладни, искам да кажа...

– И аз съм гладен. Какво от това?

– Това е всичко! – отсече татко.

Стъпките му се насочиха към вратата. Отскочих и побързах да се скрия в стаята си. Пъхнах се под завивките. Тук беше топло и уютно, но едно тревожно предчувствие не ми даваше мира. **„Какво са намислили?"**, питах се ужасен. Стомахът ми се сгърчи от притеснение и изстреля в устата ми пълна порция киселини. Изплюх се на пода. Втренчих се в тънкия процеп под вратата. Стори ми се, че оттам ще избие широка локва... Кръв! Беше тихо и мрачно. Зад прозореца се стелеха безформени сивкави облаци, замръзнали над града като ледена кора. Надигнах се и предпазливо отново се промъкнах в коридора. Родителите ми спореха в кухнята.

– Не иска да прости... – дочух унилия глас на татко. – Всичко друго бих простил, казва, само това – не!

– Ами майната му тогава! – рече майка.

– Исках да стане по-цивилизовано... – промърмори той.

– Не може да стане цивилизовано! Няма начин! – прекъсна го тя. – Когато става дума за месо...

– Трябва ли непременно да се изразяваш така? – избухна татко.

– Тази работа се върши без много приказки! – сряза го тя. – Раз-два!

Моята нежна майчица! И досега си я спомням: беше заприличала на вещица – кльощава, с изпъкнали длъгнести цици и едри зъби, способни да схрускат всичко по пътя. По-късно, в годините на просперитет тя напълня и доста се разхубави; дори смени зъбите си, които явно й напомняха за оная гладна зима. Сянката й обаче си остана все така хърбава и заплашителна. Това понякога стряска хората, но истината е, че много българи страдат от този дефект. Учените продължават да го изследват без особен успех.

Сепна ме бясно дрънчене на кухненски сечива. Някой ровеше в чекмеджетата и ги разсипваше безразборно върху масата.

– ... не става – долетя гласът на баща ми. – Много е тъп.

– Я се разкарай с този тирбушон! – викна татко и го запрати нанякъде.

Продължи да тършува припряно... Майка ми пак се обади:

– Вземи брадвата...

– Стига! – ревна той. – Престани да ми се бъркаш! Аз съм, който решава. Старецът е мой! Разбра ли?

– Ще изпукаме от глад, докато ти се натуткаш!

Точно тъй рече, не си измислям! Думите й ме блъснаха в гърдите и ме изхвърлиха от разговора, към който се бях прилепил неканен. Почувствах се като изстъргана ваденка. Опрях гръб до стената и си рекох: „Те ще го направят!" Не разбирах всичко, което си казваха, ала усещах как се острят вътрешно, как се ожесточават и озлобяват. Трябваше да сторя нещо, за да предотвратя това ужасно злодеяние. Втурнах се към стаята на дядо...

– Дядо! Дядо! – прошепнах трескаво и го дръпнах за ръкава. – Трябва да бягаш!

– Какво има!? – сепна се той. – Комсомолец!

Мразех да ме нарича така, но в момента ми беше все тая.

– Бягай, дядо! Бягай! – повторих припряно.

Пръстите му се вкопчиха в рамото ми с граблив спазъм. Лъхна ме спарен дъх на гнило. Думите изхвърчаха от гърлото му като прилепи.

– Какви ги дрънкаш, момко?

Явно беше решил да изпробва върху мен целия си арсенал от нежности като комсомолец, младежко, момко, млади човече, синко и тъй нататък.

– Искат... те казаха.... щели да те изядат – казах, заеквайки от ужас.

Вътрешностите му заклочиха като тоалетно казанче. Режещ смях, примесен със слюнка, обръсна челото ми.

– Хо-хо-хо! Ще ме ядете, а? Това ли успяхте да измислите, капути недни?!

– Не! Не! – изхлипах истерично. – Никога няма да го направя, заклевам се!

От кухнята долетя протяжен вой. Дядо сякаш не му обърна внимание. Сложи ме да седна на колената му и преметна костеливата си ръка през кръста ми. Почувствах се нелепо: вече не бях дете и краката ми опираха пода. Сухата му грапава длан похлупи главата ми като оловно листо.

– Искаш ли да ти разкажа една приказка, момче? – прошепна той на ухото ми.

– Няма време! – трепнах уплашено.

– Времето е наше, малкия... – ухили се той.

Тогава се случи нещо адски странно. Дядо затвори очи. Бръчките му се втвърдиха. Усетих как широката му длан ме притиска надолу, сякаш се мъчеше да ме натика обратно в малката топчица на детството. Без да бърза, като опитен хамалин, той подложи гръб и пое тежестта... Слабо пращене изпълни въздуха, сякаш бе подпрял огромна невидима скала. Изведнъж стана хладно. Стаята се покри с лек, безцветен прашец, който притъпяваше светлината и убиваше шума. И тогава с ужас разбрах.

Дядо беше спрял времето.

Без да отваря очи, той поде с равен студен глас:

– Имало едно време...

Изпод клепачите му се плъзна червена ивица светлина.

– ... този цар бил много зъл и глупав – продължаваше невъзмутимо той. – Но още по-зла и тъпа била невръстната му съпруга. Та наумили си те да затварят всички стари хора в царството...

Щеше ми се да го прекъсна и да му кажа, че вече съм я слушал тази приказка. Поне триста пъти! Беше любимата му приказка – всъщност единствената, която някога ми беше разказвал. Но времето беше спряло. Сърцето ми биеше слабо, като на птичка, а думите плуваха с обърнати кореми в устата ми.

– ... не ги бивало за нищо, пък много ядели и смърдели лошо. Речено-сторено. Изпратили глашатаи да обявят, че който не доведе старите си родители в двореца до края на седмицата, ще му отрежат главата – мелеше безизразно дядо.

Налагаше се да изтърпя отново цялата вехта притча за добрия син, който скрил баща си на та-

вана и продължил да се грижи за него, да му слугува не знам колко години. И как после в страната настъпил нечуван глад, защото младите били некомпетентни и съсипали земеделието. И как само старият, единствено той, знаел какво трябва да направи, за да оцелеят. Как синът отишъл при глупавия цар и изпърцаната му съпруга, които вече си яделе лайната. Хо-хо! И им казал, че може да спаси страната, ако му обещаят да пощадят стареца. И къде ще ходят – обещали му... Тогава старецът излязъл на площада, извадил един списък и прочел имената на богаташите, които били скрили тонове жито в зимниците. А народът това и чакал – погнал чорбаджиите и взел житото. След това обесили фашисткия цар и дрисливата му женичка пред двореца, а стареца сложили начело на държавата. И живял той още хиляда години, и мъдро ръководил народа поколение след поколение...

Правеше ми впечатление, че всеки път, щом стигнеше дотук, дядо неусетно увеличаваше годините. Отначало, спомням си, старецът управляваше само сто години – какъвто е обичайният мандат в приказките. С течение на времето обаче този период се разтегляше все повече, докато обхвана цяла епоха. Хиляда години. Два хиляди, три хиляди! Но вече и това не стигаше! Сега от думите на дядо излизаше, че старецът още е жив и здрав и все така продължава да управлява народните дела с крепка ръка... А който не вярва, нека само да отиде в онази далечна страна и да провери с очите си. Там всички са сити и честити, навсякъде висят портрети на стареца, а земята, разбира се, е обща. И никой дори не помисля да недоволства...

Тогава нахълта баща ми. Беше гол до кръста – мършавото му тяло блестеше от пот. Вените му ярко изпъкваха под кожата като червени и сини жици. Държеше чинийка с димяща чаша.

Дядо изпъшка едва доловимо; снагата му се изправи, поскърцвайки като стара, ръждясала пружина. Времето отново се затъркаля по склона на живота.

– Нося ти чая... – рече татко с горчива гримаса, извърнал глава към прозореца.

Чинийката се люлееше в ръката му. Течността инфарктно се плискаше.

– Недей, тате!... – стрелна се през гърлото ми.

Той се обърна рязко.

– Какво правиш тук?! Веднага изчезвай! Измитай се, чуваш ли?! Веднага!!!

Пръстите на стареца инстинктивно се сгърчиха; той ме привлече в сухите си обятия като граблив храст и ме стисна още по-здраво. Дъхът ми секна.

– Пусни го! – мрачно рече баща ми.

– Защо? – изхриптя дядо. – Нали ще пием чай?

Чашата заплашително се разклати. Няколко капки преляха в чинийката.

– Много хитро, няма що... – подхвана дядо, като се тресеше от ярост. – Страхливец такъв! Ще ти се всичко да мине гладко и чистичко, нали? Без да усетиш нищо! Избий си го от главата! Трябва да минеш през кръвта и болката, за да стигнеш да тенджерата. Обещавам ти да преживееш целия ужас заедно с мен... Няма да ти се размине!

Ярка светлина обля мозъка ми. Почувствах, че ще загубя съзнание. Нямах нищо против. Картината пред очите ми се огъна и бавно почерня. За миг изгубих връзката с действителността. После отново дочух гласа на татко, изопнат като въже, на което бе окачена цяла планина...

– И как? Как точно ще ме готвите? – злобно подпитваше дядо.

– Не говори така пред детето! – извиси глас баща ми.

– Ще му убия апетита ли? ...

– Млък!

Изведъж го видях. Беше само на крачка от мен. Ръката с чашата почти докосваше лицето ми. Кокалчетата на пръстите му бяха побелели от стискане. Обзе ме желание да грабна проклетата чаша и да я изпия на един дъх. Но дядо ме държеше здраво в сухите си прегръдки. Брадата му остърга слепоочието ми.

– Искам да ми обещаеш нещо, сине! – изфъфли престорено той.

Баща ми ледено кимна.

– Обещай да не ядеш старите ми топки! Поне тях уважи...

Видях как чашата трепна. Стори ми се, че ще я лисне в лицето му. Тогава не бях съвсем наясно какво искаше да каже дядо, но сега си давам сметка. Жестоки думи! Татко очевидно не беше подготвен за тях.

Без да охлабва хватката около тялото ми, дядо се наведе напред и шумно се изхрачи в чашата.

– Ти си го изпий!

Главата ми отново започна да се пълни със светлина, но вече имах известен имунитет и не се давах толкова лесно. Татко вдигна полека чашата и се втренчи изумен в плуващата на повърхността субстанция.

Понечих да се изкубна, но дядо ме притегли грубо към себе си. Рамото ми сухо изпука.

– Слушай, сине – рече той, без да обръща внимание на немощната ми съпротива. – Оценявам твоята загриженост за прехраната на семейството. Това е доста мъжествено... Но допускаш една капитална грешка; голяма грешка! Не знам кой ти е пуснал тази муха в главата, всъщност

досещам се... Е, няма значение. Важното е **сега** да разбереш. Аз съм твоят баща. Твоят създател. Единствен и неповторим! Нека бъдем разумни. Виж това дете. Аз също съм гладен – не си мисли, че не съм. Знаеш ли колко проклети яйца има в корема на жена ти?... А колко попови лъжички шават в ташаците ти?! Досещаш се, нали? Можеш да си направиш още хиляда деца. Но как ще си направиш баща? **Как ще създадеш бащата?!**

– Какво? Какво предлагаш? – изломоти баща ми зашеметен.

Няма никога да забравя този негов поглед. Няма да му го простя! Та той се колебаеше! Видях го ясно; беше изписано по лицето му... Сякаш се опитваше да почувства всички онези неродени деца, дето шаваха в топките му.

Дядо ме поглади по главата.

– Виж го какъв е крехък и сочен... – звучно примлясна той. – А ти си тръгнал да гложди старите ми кокали! Не си чупи зъбите, синко... Ще си направите друго момченце. Колко му е! Млади сте още. Две момченца ще си направите!

Ръцете му бавно се придвижиха към шията ми. Изстинах! Татко стоеше неподвижен само на крачка от мен.

– Той е нашето спасение – обади се дядо шепнешком. – До новата реколта, а? Мога и аз да го направя... Какво ще кажеш? Да го направя ли? Бързо ще стане. Стой мирно, момче!

Ръката коварно опипваше гърлото ми. Поех си въздух и със сетни сили забих зъби в коравата сбръчкана плът. Той изохка и ме отблъсна инстинктивно. Устата ми се напълни с кръв – солена, гъста като смола. Бях свободен! Скочих на земята и се втурнах към вратата.

Сблъсках се с майка ми, която тъкмо влизаше. По-точно – влетя полугола с разпуснати коси и позеленяло лице като хтоническа богиня. Босите й ходила страшно гърмяха. В едната си ръка стискаше дълга двуостра вилица, а в другата размахваше тежък чугунен тиган. Тя се закова насред стаята и обгърна с пламтящ, гневен взор двамата мъже. Трудно ми е да опиша звука, който се изцеди от гърлото й – нещо средно между тънък лай и болно цвилене. После започна бясно да блъска с вилицата по тигана. Притиснах се ужасен до стената. Баща ми трепна и замахна с ръка, сякаш разкъсваше някаква паяжина около себе си.

– Какво правиш?! – смаяно извика той.

Майка не каза нищо. Посочи стареца с вилицата и страховито изръмжа. Дядо уплашено премигна. Цялото му високомерие се беше изпарило. Сега, във фокуса на втренчените ни погледи седеше куха развалина, в която червеите на времето изгризваха последните атомчета живот. Капка по капка сърцето ми отново се изпълни с жалост към стария човек въпреки грозното му предателство.

– Няма как, старче... – въздъхна татко. – Не искам да ти причинявам болка. Повярвай ми! Не искам да страдаш... Ето, изпий тази чаша. Няма да усетиш нищо. Просто ще заспиш...

Майка удари с вилицата по тигана. Долната й челюст войнствено изпъкна.

– Рррррррр!...

Баща ми сякаш се сконфузи и побърза да ни избута от стаята. Обърна се през рамо и рече многозначително:

– Десет минути!

„Ще ядем дядо!", мислех си трескаво, докато висяхме в коридора и чакахме. Ще ядем дядо! Ще ядем... Разбира се, аз нямаше да вкуся и хапка от тази прокълната храна! Това като че ли не подлежеше на съмнение. И все пак нямаше ли да ме принудят да го сторя? И нима всичко не се правеше в името на моето мизерно оцеляване? Имах ли право да откажа? Нямаше ли да капитулирам в края на краищата пред гъстата чорба?... Спомних си чудната способност на дядо да спира времето. Щеше ми се той отново да подложи гръб и да запуши пробойната, през която проклетите минути нахлуваха в нашия свят. Но дядо вече не притежаваше оная мощ. Беше изхабен, сломен от напора на годините, които се блъскаха яростно на входа и постепенно го разширяваха – беше невъзможно да ги спре. Дочувах глухия им тътен. И виждах как времето се излива над него и го покрива с мътните си води като самотен дънер в долината на миналото.

Стори ми се, че дочух смях зад вратата. Майка и татко застанаха нащрек, стиснали нелепите си оръжия. Не исках да гледам какво ще се случи по-нататък, но чувствах, че нямам право да се махна точно сега. Клекнах да стената и обгърнах глава. Внезапно се разнесе тъп удар. Усетих го – направо през пода. Целият блок се разлюля. По стената пробяга тънка цепнатина. Възможно е да беше халюцинация... Ударът сякаш бе отекнал дълбоко под земната повърхност, срутвайки цели пластове; ехото му долетя обратно като мощен тътен, окъпано в яростта на огнените недра. Звукът влезе през петите ми и се разля по цялото ми тяло, карайки всяка костичка да вибрира. Имах чувството, че се разпадам. Видях как родителите ми се втурнаха в стаята... Лъхна ме студен въздух. Прозорецът широко зееше. Стаята беше празна.

(Продължение в следващия брой)

Анализи

Животът изяжда душите.
Смъртта – труповете…
Кой съм аз от двете гладни жажди,
към кой бюфет съм аз – към топлия
или
към студения?
Може би съм ужасно дете на изгонени от рая
змии
или срамежливо изчадие
на похотливия Телец?
Някой ме е спуснал гол между настръхналите
страсти
и Животното фучи зад моя гръб
с наведени рога и олигавени копита.
Антиживотното ме мами с кикот,
със женствени бедра, люлеещи се в ритъм
на тръпка страх и тръпка страст,
ела! и стой! ме водят през ноздрите на мрака
към преизподнята на духа,
към ковачницата на материята ме връщат.
И сякаш съм отново неандерталец, динозавър,
някакъв гораноид, и сякаш аз съм и не съм,
и мойто аз е друго аз, и друго Го…
Господи, върни ме в лоното на светлината!
Направи ме сляп за тъмнината,
вразуми ме с някаква вина!
Невъзможно е да се живее
с изваден мозък
за анализи на мисълта.

Непотребни никому, и на себе си дори

Интервюта с български писатели

1. Човешките клетки се подновяват постепенно за седем години. Цифрата седем е кабалистична. Какво според Вас донесоха последните седем години, какво се промени в живота на българина?
2. Живеем в каква -ация, в какъв -изъм? Промениха ли се тези -ации и -изми след десети ноември?
3. Моля да сложите плюсове е минуси по Ваше виждане. А ударения?
4. Къде е разликата между по смях и не посмях?

Тези четири въпроса достигнаха до всички тях още през ноември 1996 година, когато поисках да отговорят за списанието. Обърнах се към такива български писатели, които вече са известни на унгарския читател с една или повече издадени книги. Досега трима ни почетоха с отговорите си. Датите в края на текста са важни, защото (например) в България междувременно се извърши (и) правителствена смяна.

Станислав Стратиев

1. Промени се всичко. На парчета е светът, в който той живя половин век. Ценностната система, морал, идеология, държавност, психологическо и материално състояние на нацията. Стоим в парчетата до колене, нов свят не се образува. Факт са някои от чертите на демокрацията – свобода на словото, многопартийност, пазарна икономика или преход към нея, частен бизнес, отвореност към света, парламентарна форма на управление, свободни избори. Разбира се, с типичния български отпечатък. Което значи – нищо докрай, всичко до средата и изопачено до неузнаваемост. Тези седем години ни донесоха свобода и бедност, нови перспективи и отчаяние, осмисляне на миналото и омраза, разделение и объркаността, безкрайни възможности и липса на всякакви възможности. Духовността се сви като шагренова кожа, свря се в ъгълчето на обществото, единствена ценност и критерий за всичко са парите. Нацията е разделена, изправена пред фалит. Безработица, невъобразима корупция, невъобразима престъпност, страх, несигурност, разрушаване на държавността, поставяне на егоистичните, кариеристични и партийни интереси над националните, невъзможност да направим каквото и да е, освен да се разделяме и обвиняваме едни-друг, затъване все по-дълбоко, и по-дълбоко.

2. „Изъм"-ът е бандитизъм. Живеем в бандитизъм, в преднамерено разграбване на страната на всички нива и във всички области. Съзнателно поддържан, организиран, поощряван, безнаказан, като най-подходяща среда и средство за грабеж и власт.

3. Престъпността и хаосът довършват ежечасно морала и съзнанието на българина, деградират го, превръщат го в отчаяна, безлика и наплашена маса. Бедността и материалната разруха са преодолими или в крайна сметка поносими, но онова което става с морала на нацията, с мисленето на хората, изчезването на надеждата, на вярата, разочарованието от политическите партии и парламента, изтичането от страната на 300 000 души, голяма част от които млади и интелигентни специалисти – всичко това е непоправимо. То ще сложи своя тежък отпечатък, когато и ако започнем да строим демократичното общество, а не само да говорим за него. Умът, способностите, предприемчивостта, принципите са изместени от грубата сила, престъпността и партизанщината. От корупцията и простащината, която не се спира пред нищо. Този модел ще се възпроизвежда още дълго време, ще ни разяжда и ще пречи да се превърнем в нормално демократично общество. Много ме е страх, че той ще се превърне в неоткритото още „перпетуум мобиле" и няма да свърши никога.

4. Разликата е свободата. Свободният човек, човекът, който носи свободата в себе си, който се е борил за нея, не се спира пред нищо, посмява всичко и гледа на света с искрящи от смях очи. Несвободният, робът, непрекъснато не посмява.

11 декември 1996 г.

Валери Петров

1. Да навлизам в подробности, ще означава да се забърквам в кабалата, за която говорите. С две думи: в живота ни се промени всичко. За добро и лошо, само че тези две неща са в две различни плоскости и не могат да се поставят на едни везни. Доброто за мен е, преди всичко в добитата свобода на мисълта и словото. Колкото и тази свобода да е относителна, тя все пак е голяма придобивка за всички. И особено за писателя. А лошото е, уви, в пълния разгром на икономиката и държавността у нас, в ужасното обедняване на народа, в галопиращата напоследък инфлация, в корупцията и престъпността, които заливат страната ни, непознаваща доскоро тези явления. Промени се сякаш и типът на човека, който владее картината на живота ни днес. Сякаш не за седем години, а много по-бързо са се сменили мозъчните му клетки и той е станал алчен, безскрупулен, жесток, груб. За съжаление пазарната икономика – евфемистичен заместител на термина „капитализъм" – у нас, вместо да тласне развитието на живота, се показа с най-лошите си страни. Аз вярвам, че – както става в приказките – черната вода ще се оттече, но струва ми се няма да мога да се примиря с издигането на имотното състояние като главен критерий за стойността на човека.

2. Навярно намеквате за „демокрацията" и „социализма". Както вече казах, събитията у нас се развиха зле. Хората, които посрещнаха с радост големите промени от Ноември 89 насочваха мечтите си в две посоки: едните виждаха в бъдещето един по-умен, по-човечен, по-демократичен „изъм". Другите виждаха в „ацията" едно благоденствие от шведски тип. Нещата се развиха по един начин, изненадващ, струва ми се, и едните, и другите. Привържениците на демокрацията се превърнаха в десница, овладяна от силите на реставрацията, реституцията и отмъщението. Тези пък, които вярваха в способността на бившата комунистическа партия да се отърве от недъзите на тоталитарния режим и опази поне отчасти социалните придобивки на народа, се сблъскаха с големите трудности на промяната: парадоксално левицата трябаше да се насочи към изграждането на един социален строй, който и е априорно враждебен и то в атмосферата на омраза и за сметка на обеднелите хора. Не зная как тази трансформация на обществото се е извършила при вас – при нас се стигна до ужасна криза, от която не е ясно как ще се измъкнем. При това тук действат естествено, и чужди сили – кога една малка страна като нашата е разрешавала своите проблеми без тяхната намеса?

3. Мисля, че дотук съм изразил виждането си. Бих прибавил само, че според мен за лошото развитие на нещата допринесохме немалко и ние, интелектуалците, които в съдбовния момент се оказахме недостатъчно зрели и, вместо да внесем в атмосферата на страната умереност и толерантност – което би трябвало да бъде мисията ни – сторихме немалко за разпалването на ненавистта сред обществото. Аз лично винаги съм издигал глас за повече съгласие, но той е оставал винаги – както казва нашият поет Ботев – „глас в пустиня". И ето, че сега в тези последни дни на януари, в които ви пиша, берем горчивите плодове на разединението.

4. Вие ме връщате към моите сатирични поеми от последните десетилетия. Доколкото разбирам питате ме докъде ми е стигал навремето критическият кураж на инакомислящия. Трябва да ви кажа, преди всичко, че не обичам титлата „дисидент", с която днес у нас се самоувенчават хора, които навремето са изразявали несъгласието си с „реалния социализъм" не по-смело, отколкото е правел това пишещият. Това тяхно гръмко тупане в гърдите днес ми действа отблъскващо, като си спомня редките им и тихи гласчета навремето. Така че не искам да участвам – особено пред чужденци – в техния хор. А колкото до сатирите ми, те са били толкова смели, колкото е позволявало времето. Но има и друго: трябва да си призная, че на времето сякаш съм гледал на тях повече като на художествени произведения, отколкото като на средства за изправяне на обществото.

Края на януари 1997 г.

Любен Петков

1. Седем са и годините, в които се ражда, расте и укрепва поколението от наши следовници. Какви българчета се родиха, отраснаха и укрепнаха през последните седем години, мен лично, най-много ме занимава. Не е достатъчно да кажа това: насън и наяве виждам малкото човече, което се плете в нозете ни, разпитва ни на кръст, претендира за пространство. А ние възрастните се правим, че не го забелязваме, затваряме си очите и подритваме щъкащото и питащото, и неотстъпващото мъничко човече. Защото животът е с него; животът е негов – защото животът е повече от всичко и нашата разсеяност, неотстъпчивост и безсилие са смешни родителски мимикрии. Първо, ние отказахме да го раждаме това мъничко следовниче, пък ако нашите жени се понапънаха и го показаха на бял свят, то бе повече от човешкия егоизъм да не сме сами и да се тешим, че сме живи. И вместо братче и сестриче, както се полага на следовничето, купихме му куче и пластмасови играчки, а когато се понадигна и прогледна, поставихме пред взора му телевизионния екран, за да си отговори на вечните въпроси; от другата му страна пък за занимавка поставихме компютър. Това за първите седем години, казваме си, не е малко. Докато детските ясли и детските градини от комунистическо време буренясват, то тича с кучето, натиска клавишите на компютъра и не престава да пита и да се взира в изжълтелите ни и загрижени лица. То няма да ни чака, знае се, ще ни изтиква, където трябва и където не трябва, ще се намества под слънцето на България, за да го съхрани в сърцето си и да го пренесе на другите следовничета.

Посоката през тези седем години е променена, само че не винаги е ясно накъде води. В тази неясната и мъглявина, съзнателно или несъзнателно, доверявайки се повече на инстинкта си, може би навлизаме в нещо по-добро, което съвпада с човешките клетки, подновяващи се за седем години, както казвате.

2. Промениха се много – ации и много – изми, за мнозина като нови дрехи, в които си остават същите, за други в същите дрехи – с нови -ации и нови -изми, защото им се иска да е така.

3. Излязохме от кожата си, от похлупака на железни догми, от административни разпореждания и закони, които ни държаха със заключени души. Само че като се отключихме и тръгнахме с отковани души, повечето се оказахме с празни джобове, без работа, с отковените си волни души – непотребни никому, и на себе си дори. Ударението най-силно го усетиха хората на духа, интелектуалците – хората на изкуството и науката, защото с по-волни души от тях няма, но и с по-празни джобове няма повече от тях.

4. Да можеш да се смееш по всяко време; на вълче месо – кучешки зъби. Или: на кораво дърво – корав клин. Защото има от лошо по-лошо; вместо обесен, на кол набит. На по смях всичко, Дюра Сонди, защото Господ Бог, когато раздава късмети, не пита чий син си. И да не прекаляваме с шегата, да не ни дойде до главата. Не е ли така: с пари можеш всичко да купиш, майка и баща – не можеш; майчина сълза, дето падне, все изгаря. Всичко е по смях и не по смях – затруднявам са да изрека разликата, както бащата, който тегли от децата си и добрува от децата си; майсторлък е да не посмееш от будала акъл да вземаш и на по смях да вземеш проста глава с едно око, защото на проста глава и едно око стига. И като циганина да не различиш по смях от не по смях и когато му давали цяло царство, той да пита – а хляб ще дадат ли?

20 май 1997 г.

Дьорд Сонди

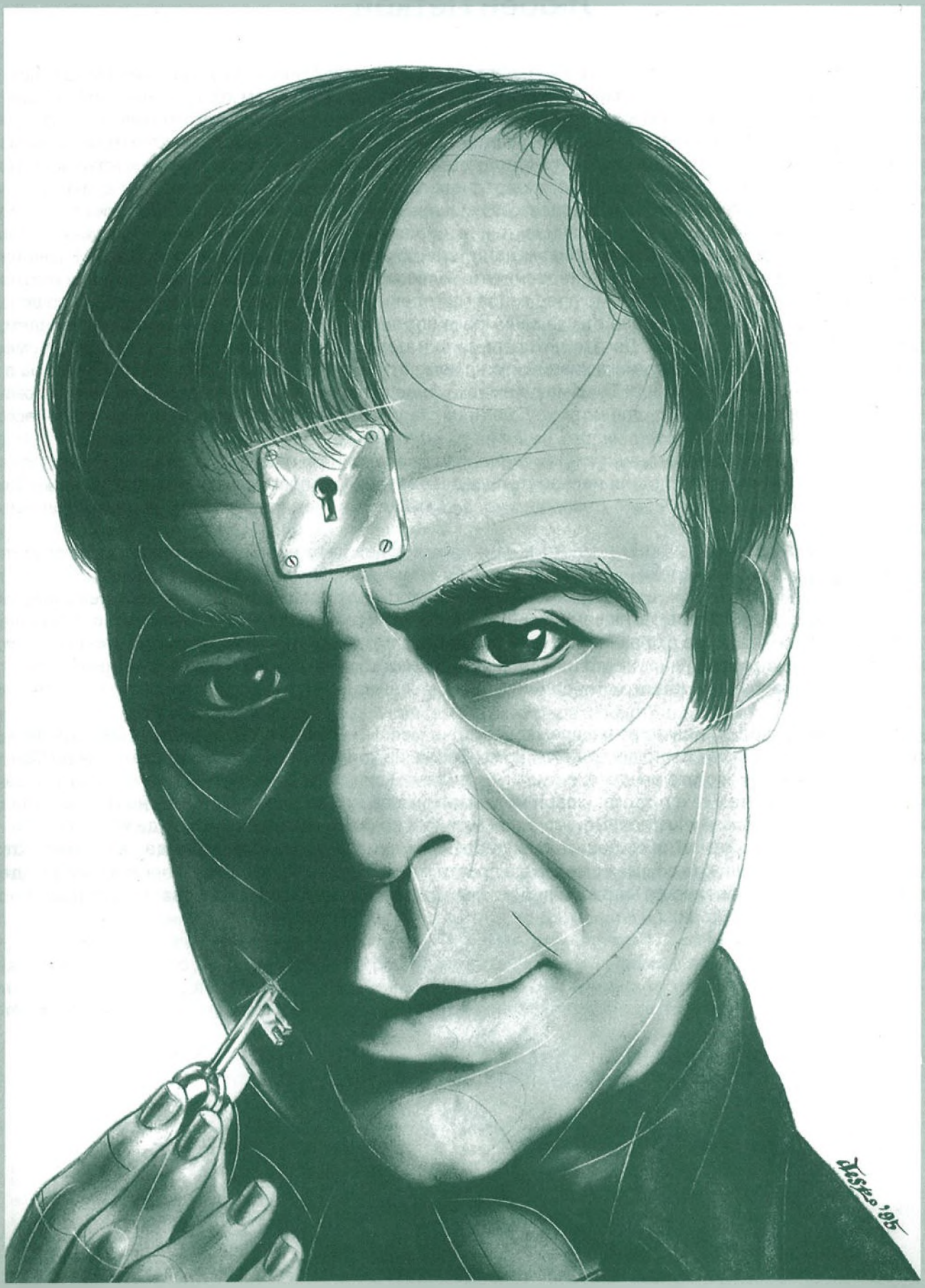

Обувка, вярна като куче

Навън. –

Тази нощ,
бягайки
(от фашизъм, от комунизъм
и – демокрация),
изгубих Едната обувка.
(Прежалих я.)

У дома. –

Грабнах некъпаната ми
(бездиханно студена)
Съвест. –
Изнасилих я (три пъти),
върнах я пак в хладилника.
И – заспах.

През нощта. –

Тихо дихание ме събуди –
Другата ми обувка –
уста в уста –
правеше изкуствено дишане
на Едната.
(Сама се беше прибрала.
Без подметка, но – Тя!)
Милата...
(И двете – мили.)

Утре. –

Утрото се оказа по-тъпо от вечерта.

„Критикът трябва да е цялостна личност с убеждения, принципи, знания и житейски опит" – преписвам от едно хвърчащо листче изречението на Т. С. Елиот. Нека добие изходна еленгантност и донякъде оправдание пишещият тези редове. Дори не съм критик.

По-скоро изоставащ следовник на съвременната българска литература, както „нявга" на неотдавнашната, дето е постоянен извор на настоящето. (Не е една причината за спадналото внимание [лична], ала защо ли да хленча – да се перча? – пред попадналия на тази статия с избуяли ту тук, ту там обяснения?) Уточнявам: по-скоро съм като читател, все по-изнурен от години насам от новото изобилие. Времето, например. Количеството, например. Достъпът, например. Сигурността на откритието, отдалечеността – кого ли да слушам. Това не са претенциозни оплаквания, българските ми колеги „по перо" също си вгорчават живота. *(А е живителна тази литературна кавалкада днес. Подхранва гордостта.)*

Да скицирам обаче виждането си за продукцията на българската литература от последните седем години ме помолиха и аз се наех, защото имам представа, макар и частична – повече не бива да скимтя.

Писането винаги е формиране на мнение, но и винаги откритост, саморазголването. За късмет – четох – че залязва култът към дежурните теоретични величия, остава... Остават творбите, написаното за тях, бележките писани за едните и другите. Небрежно нахвърляни знаци върху амбалажна хартия. Нима това са мои мисли? Скрити цитати? Приписки към тях? Редя ли редя една мозаична мрежа, с гъста тъкан – нищо че ще се омесят образите.

Както и преди 1989 трябваше много да се чете, за да може въпреки обикновено категоричните критични мнения да се попадне (да попадна) на значима – подчертавам – и тогава дори, добра литература, така и сега, по друг начин. Взрив. Всичко това, разбира се, чрез езика. Езикът е обект на моя подход, формата на усвояване на произведението. (И задяване.) Грабва ме като небългарски читател (като експериментално писане, ако щете, и стойността му е такава, ала ми доставя наслада), в такива случаи капанът е вероломен, в същото време – и това е съществено и недвусмисленото – българската литература действително и искрящо смени езика си. За това ще споделя мисли с още няколко думи.

Случвало се е – по-рано – да съумея да привлека вниманието към останалите настрана отлични автори и българските ми приятели го приемаха. (И днес би имал успех един набързо скалъпен списък, дори с тези, които – според мен – и „оттогава" не са заели достойното си място в ценностната скала: Иван Арнаудов, Иван Здравков, Боян Папазов, бесарабския Георги Барбаров, Агоп Мелконян, отчасти Румен Стоянов или Христо Запрянов, Красимира Атанасова, Станислав Градев, Ясен Атанасов... Димо Димовски рухна в тази изолация, след смъртта му през 1995 вече мнозина го признават. Четат го. Тази година така ни напусна и Славчо Донков, по-значимите му произведения, написаното от него, останаха почти незабелязани...) Днес също може да се случи, ала по-рядко този откривателски късмет. Редове по-горе изредих причините. Би трябвало да се доверя по-скоро на чужди мнения.

ДЬОРД СОНДИ

И това не знам

на седемнадесети август 1997

Вярвам (например) на Юлиан Жилиев, Тончо Жечев, Златомир Златанов, Албена Хранова, Пламен Дойнов, Светлозар Игов, Иван Цанев... Умни са думите на Вера Мутафчиева, Любомир Левчев, Иван Методиев, Михаил Неделчев, Петър Увалиев, Георги Марковски, Наталина Иванова, Никола Георгиев – дълъг е списъкът, имената могат да се появяват тук и там, ала нищо не говорят на унгарския читател. Изброяването в такива случаи ще е неизбежно, но с мярка. Винаги остават неспоменати, и то не един или двама. И за колко от тях дори не знаем! Така се оформи тази статия „и това не знам", че не съм чел между другото романа *„Сенките на Вавилон"* от Коста Радев, книгите на Златомир Златанов *„Езикът и неговата сянката му"* и *„На острова на копрофилите"*, нито стихосбирката на Пламен Дойнов *„Висящите градини на България"*, новия роман на Любен Петков *„Градът на истината"*, оригиналния сборник с разкази на Любомир Канов *„Парейдолии"*, баладично-алегоричното томче на Емил Андреев *„Ломски разкази"*, оцененото като уникално произведение на Владо Киров *„История на Кадъм и Хармония"*, а романа-фуга на Емилия Дворянова (за срамота) само до половина... И само тези познати липси вече деформират необходимо субективното изображение.

Няма да променям тази встъпителна ламен-

тация. Само ще добавя: 1) Вероятно наскоро ще излезе в *Елет еш иродалом* подборка от български автори, в която един от елементите е развълнуваното писмо на Светлозар Игов от 1995 г. – в него добре проличава разделението сред българското „писателско общество", което се проявява и на организационно ниво (по-просто казано: лагера на червените и на сините); 2) Щеше ми се да подкрепя очертаните тенденции с цифрови данни от областта на културата, ала чиновническото отношение ме отблъсна: повечето от исканите информации се оказаха „тайни"; примирих се.

В момента зная следното: един от куратoриумите на поддържаната от Джордж Сорос голяма културна фондация – който се занимава с издаването предимно на поетични книги (Свободно поетическо общество) за пет години е издал 120 книги, приблизително за толкова време, но от бюджетни средства, Помощ за книгата е подкрепил 67 издателства в издаването на 173 книги – а тази година за пръв път подкрепя и осем списания. (Неофициално знам, че разполагаемите средства са много по-малки, поне с една степен, от тези с които разполага унгарският Национален културен фонд.) Заделяното за четене свободно време, пари, възможностите за издаване, аномалиите на разпространението, делът на чуждестранната литература, качеството на преводите и т.н са подобни на унгарските, и за тях не говоря – промените в литературата обаче са по-ярко изразени отколкото в Унгария (у нас не би могло да се направи анализ, изкуствено периодизиращ последните седем години), откроявящи се и очебийно богати. Сияен взрив.

Произволно можем да разгледаме поемата на Георги Рупчев *„Смъртта на Тибалт"* като начало-предвестник, а в прозата – да речем – разказите на Ивайло Дичев или написаното от Иван Кулеков. Рупчев започва да пише през 1975 г. на 18-годишна възраст новозачатното си дълго стихотворение и го завършва през август 1989 г. Някои – например Миглена Николчина – считат това основно произведение за верую на едно неосъществено поколение, резюме на един житейски възглед и авансиран стил на писане. Навярно Рупчев е първият, който използва скрити цитати, в стиховете му времената се преливат, на мястото „отекват" съседни шумове. „Това са нашите възможности/ и се опитваме сред тях да поживеем невъзможно" – признава поетът, за да продължи: „единствена възможност/ да преживяваме между тимпанените удари." Ивайло Дичев още в романа си *„Идентификация"* (1987) накара комисиите да настръхнат, когато в иронична форма разкри процеса на създаване на творбата („творчеството") и обществения и езиков конформизъм на писателя. Томчето с разкази *„Миг след края на света"* и есеистичният сборник *„Граници между мен и мен"* трудно могат да се натикат в известните жанрови рамки: метасплав на духовити и аргументирани, въвлекли в творбата и други научни области, аналитични откъси проза. В тъничката втора книга на Иван Кулеков (1989) изреченията са се проскубали до отделни думи, вместо думи – линии: ръкописни картинни сатири – нека разголено ги определим така. Изкуството на Кулеков с изключителните си изразни възможности е уникално явление не само в българската ортография.

Ала всъщност бихме могли да разгледаме като заключително-встъпителна основна идея материалите на организираното през 1989 г. сборище в Приморско, *Ars simulacri,* достъпни в тираж от 250 екземпляра, или радикалния манифест на Александър Кьосев *„Пред българската литература няма бъдеще"*. В началото можем да прочетем следното: „Българската литература няма бъдеще не по някакви други и несъществени причини, а поради простия, но фундаментален факт, че тя всъщност не съществува – лишена е от онтологична реалност."

Подготвени изследователи, възпитани в духа на модерната наука, чиито оригинални умове често чукат и нея по носа, всеки с неповторимо въоръжение от изразни средства – живеят на Запад, преподават или „пътуват" оттогава насам (освен споменатите Кьосев и Дичев, Владислав Тодоров, например). Тук можем да отбележим по асоциация Виктор Пасков, когото в никакъв случай – макар че в действителност и гореспоменатите не са – не смятам да нарека постмодерен писател, определение, което мнозина му приписват: той е на държавна служба в Германия, или пък Едвин Сугарев, осмелилия се да влезе в голямата политика кандидат на науките, поет, току що назначен за посланик в Монголия, или останалите в България литератори, които (в различна степен) са колкото учени-преподаватели, толкова и поети-писатели: Ани Илков, Светлозар Игов, Наталина Иванова, Миглена Николчина, Емилия Дворянова, Георги Рупчев, Румен Стоянов, Боян Биолчев, Александър Шурбанов, Златомир Златанов, Йордан Ефтимов – дълъг би могъл да бъде списъкът. (Интересно е да се спомене като куриоз: появяват се един след друг – не само през последните една-две години – поетични или белетристични книги на „зрели" литератори: Чавдар Добрев, Стоян Каролев, Димитър Кирков, Ефрем Каранфилов, Иван Гранитски, а написаните от артисти, художници, политици мемоари и публицистика нямат нито брой, нито чет – качеството им е разнообразно и си струва да се заниваме с тях само при по-панорамен поглед.)

Манифестът на Кьосев (характерен текст –

субреалистичен и хиперболизиран отскок) и между другото два изключителни сборника и няколко авторски книги бележат – не без предистория – очертанията на един процес, и то тъкмо през 1997 г. Помежду сме (кога не сме? ала сега намусени и засмяни), според Никола Георгиев: между анода и катода, имайки предвид българската литература и литературознанието, които могат да се опишат като търсене на равновесие между структурализма и деконструктивизма. Преустановената и вечно възпроизведена хармония.

„*Българска христоматия. Избрани образци от всичките родове съчинения.*" – стои в подзаглавието на излезлия през 1995 г. том. Прекрасна игра на Бойко Пенчев, Георги Господинов, Пламен Дойнов и Йордан Ефтимов на осем ръце, имитирайки дидактичните христоматии те представят един пълнокръвен набор примери от миналото. (Тъй като статията ми е твърде лична, ще си призная: тази отлична приятелска четворка – новите опори, редакторите на седмичника „Литературен вестник" толкова изкусно се превъплъщават, че от една тяхна коледна подборка – без да издават авторството си, естествено, с радост преведох – дори бяха отпечатани – по едно стихотворение на Иван Цанев и Борис Христов. По-късно се разбра, че е дело на четиримата.)

През пролетта на 1997 г. бе премиерата на създадения по идея и подбор на Атанас Натев сборник „На острова на блажените – пет войни след това". Покана за автопародия, резултат: пъстри метаморфози – повтаря издадената през 1910 г. чудесна антология на Пенчо Славейков с парад на десетима поети (и този път авторите от Блага Димитрова – тя е Бора Борина – до Елин Рахнев се крият зад стилизирани имена; всеки превежда самия себе си.) Интерпретация на пъстротата, това е намерението на Натев: „Те допълват представата ми за онова, което си позволявам условно да наричам *боязливото ни духовно противовсекидневие.*" (Неологизмът пише архаизма – анализира Албена Хранова, създаденото в Италия произведение на Славейков. Лапидарното обобщение е валидно и днес.)

„И тази година/ черешата е отрупана с цвят" – започва стихотворението, дало име на неотдавна излязлата и доста нашумяла стихосбирка (*Черешата на един народ*) на Георги Господинов. „Голямо правене на компоти ще пада/ децата ще пукат с черешови листе" – продължава по-нататък, за да завърши така стихотворението: „И тази година дядовото/ няма да има априлско въстание." (Без бележки унгарският читател не би могъл да разбере историческата алюзия.) Симптоматично поведение. Къде е онази здрава приповдигнатост по някогашното? И пак оттам цитирам началото на стихотворението „*Тайните вечери на езика*": „Обичам вечер порция език/от безсловесните/от онзи мускулест и жив/език на крава вол или теле/език на немите/език на тези преди нас/език на дядо Уитман и на дядо ми"... Къде е тук преклонението пред родния език? (Или бихме могли да се върнем към 32-стишието на Пламен Дойнов от предишния брой на „Хемус": класическото 11-12-11-12, женска рима, мъжка рима, женска рима, мъжка рима – това е за „как", ама какво за „какво"-то? Прелестна игра.)

Неологизмът пише архаизми. Всеки си има своята лингвистична съдба. Парадигмата на новата генерация се сблъсква очи с очи с консервативната песенност и напомпеност, това е разбираемо. Това не е непатриотичен жест, само отупване на праха. Познавам тези младежи.

Още преди това (и оттогава насам) се среща, например, при Екатерина Йосифова: само описуемостта на определенията. Заслужава ли си да слагаме ред в постоянното безредие?„ Случайна като името, което са ми дали" – уточнява поетесата. От една страна. От друга страна, също кюстендилецът Биньо Иванов – и той от по-преди, днес вече все по-рядко: трябва ли да се бърза, в главата ми, пред очите ми всичко се обърква – и ме обзема треска, напразно си заповядвам да съм спокоен. (И останалите кюстендилци: Георги Белев, Кирил Кадийски, Стоян Раненски, Методи Джонев, Борис Роканов, Пламен Анакиев, а сега и там живеещия Мурад Мурад!) Ако хората не се разбират един друг в ежедневието, защо е нужно всяка дума на твореца да бъде недвусмислена? Особено днес. **Съ**брано и **раз**пиляно. Ако около нас е разруха и хаос – и езикът е такъв.

От трета страна, Николай Кънчев, който впряга езика в работа. И той него. Ала все повече се усложнява. Чета неговата *Кантата* от 1969 г., започва така: „Този човек не съм аз,/този човек не си ти,/ този човек сме и двамата." И как говори през 1996 г.? (след двайстата си стихосбирка, половината от тях излязоха по щандовете през тези седем години, и в чужбина). „Докъде би стигнала поезията в своето обтекаемо пространство? Ето изпитанието на поета: писането размножава пишещия в думи, който продължава да си мисли, че е центърът на тяхното единство."

И най-вече Константин Павлов. Едноличното училище. За него не може да се кажат две изречения, да се цитират три мисли, да се публикува само откъс от стихотворението му. (Вярвам, че от него и за него ще излезе книга на унгарски още приживе. Някъде, някога.) Ако споменах Георги Рупчев като един вид разграничител през 1989 г., още по-основателно бих могъл да го направя със сензацията около излизането на стихосбирката на Константин Павлов „*Появява-*

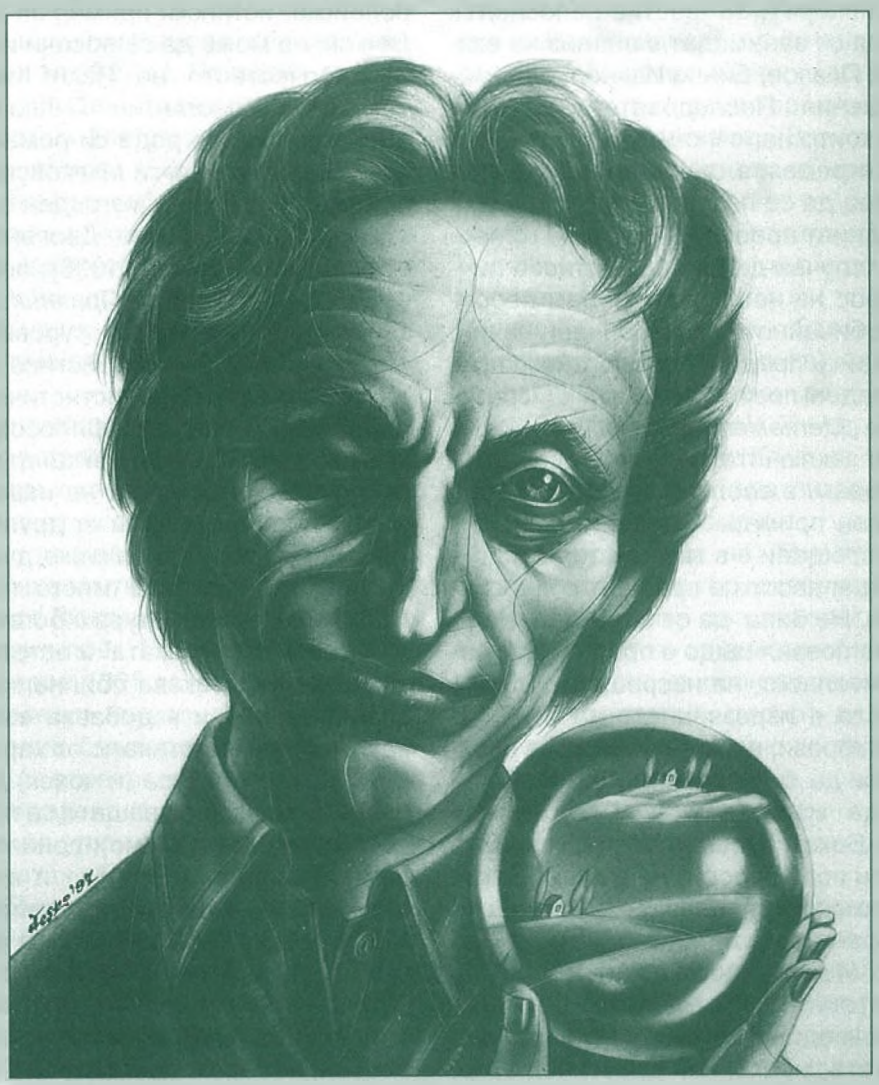

не". Литературен подарък. Така да се каже, най-сетне, след десетилетия – нови стихове от поета, пишещ изречението на живота си. Чийто пуритански стил е нежна бодливост. Който отрича за себе си, че е сатиричен, че е лиричен. Каквото и както казва: реакция в думи. Или антиреакция.

Тези думи, неговите, другите, на споменатите, на мнозина, напират. За щастие напоследък цели изследвания се занимават с анализ на езика на Константин Павлов, Биньо Иванов, с граматическите нарушения. Последователи по дързост са им тези, които нарочно нехаят – отдавна познаваме този стремеж в съвременната унгарска поезия. Трябва да се познава и в българския оригинал. Буквалният превод не може да го предаде. Сега имам случай да разкажа (отново лични редове): въпрос на чест е да предам необичайността на необичайното по необичаен начин. (Старая се, вземайки предвид и цялостното поетично дело на даден поет.) В книгата с изразителното заглавие *„Метаметафизика"* на Йордан Ефтимов, един от заключителните стихове: „Така в йерархията вярвам/ в еволюцията както." Това не е изключителен пример. Читателите на „Хемус" също са се срещали – в тази статия и в други страници – с грапавости в преводите ми, синтактични гърчове. Не бива да се заглажда. Не го казвам аз: самата поезия също е превод. На осакатената действителност, на насрещните стремления. „Изкуството е изразяването на това, че няма какво да се изрази, няма откъде да се изрази, няма желание да се изрази, придружено от задължението да изразяваш." – подчертава някъде Самуел Бекет. Нещо повече: мнозина (предимно) млади поети просто не желаят да пишат хубаво, настръхват от това. Това е и днешно влияние, и бумеранга на стария литературен канон. Разбираемо. И достойно за почит.

Сред тях Златомир Златанов е най-безжалостен, макар да не е единственият, който говори и пише за празнотата, мрака, най-драстичен е, когато заявява, че дори и в най-интелектуалния и модерен български творец, (човек) решаващо присъства кодът на „азиатския деспотичен призрак". „Ние сме маргиналия – тя няма граници, сляпа е и е мястото, което организира наблюдението на великите логоцентрични сили. Българинът е превърнал традицията в метафизика и възприема новото със закостеняла херменевтика, която е обърната към миналото и има силно изразен регионален характер." – е мрачното му заключение. Комплексите на малките народи и литератури (играейки си, разбира се, с двусмислеността на думата комплекс) надълго се разнищват от Пламен Дойнов, между другото и със следните думи: „Литературните комплекси компенсират отдалечеността от основния литературен корпус." Ала край на споменатата от него провинциалност! Българската литература лакомо навксва (ако има какво и защо) – и изпреварва! Впрочем: а/ фалшиво е споделянето и от Иван Славов обезценяване на миналото, разбирай от 1944 в продължение на четирсет и пет години; б/ българската литература е давала и дава повече именно с това, което не е общоевропейско, истински пример за това е Йордан Радичков, но може да се посочи и по-голямата част от творчеството на Иван Кулеков, Станислав Стратиев, Константин Павлов или например единственият по рода си роман *„Разказвачът и Смъртта"* на Георги Марковски, напоследък неповторимият роман, изграден с музикален вкус и структура, на Емилия Дворянова *„Passion или смъртта на Алиса"* (1995), поетическата проза на Екатерина Томова *„Празникът на мъртвите"* за смъртта на смъртта, суровият роман на Христо Запрянов, чието действие се играе в Коми, *„Одраното куче"*, есеистичните изследвания на Никола Георгиев, философският парад на *Кръг „Синтез"* – на Александър Кьосев и другите, особената общност на нава и кратките форми, с независими едни от други елементи – и за това ще спомена с няколко думи... Смело мога да твърдя: има още много прекрасни творби. Българската литература е богата.

Когато „четиримата" и естествено не само те, възприемат с такава обилна наслада миналото, днешният ден и в добавка езика, нека не забравяме какво е останало от характерната за българската литература (и човек) дублирана двойнственост: самобичуващата се примиреност и гордостта, патоса и (само)иронията. Патосът свърши при добрите пера (не и в съществуващата литература). Благороден пример за лечително, кротко и строго самобичуване е, от една страна, малката есеистична книга на Димо Димовски *„Тайни погребения"*(1996), (бисери!, излезли след единствения му и изключителен роман *Вик от рая*, 1990), от друга страна, сатиричните книги на Станислав Стратиев: – все за днешното положение на България (*Българският модел, Упражнения по другост, Стоян* – всичките с равностойните илюстрации на Анри Кулев. Той и Стефан Десподов са неподражаемите сатирици на графиката.)

Болезнени са думите на Димовски: „Дивите нрави, необузданите характери, никаквото възпитание, отсъствието на каквато и да е външна култура, отхвърлянето на морални скрупули, шмекерлъкът, политическото невежество, дебелоочието, партизанщината, чуждопоклонството, биволското равнодушие и много търпеливост, завистта, неотстъпчивостта, омразата към друго мислещите, междуособиците, национализмът... не са препоръчителна характеристика за народ, който настоява да остане в родната Европа. Би

могъл, но сам-самин, ако нямаше други народи." Те го отнесоха в гроба. Думите също.

Публицистиката е жанрът на живата реакция, аналитичната, изведена до есе – могат да се изредят добри примери. Ще отбележа Георги Величков, Блага Димитрова, Пламен Антов, Божидар Кунчев, Вера Мутафчиева, Енчо Мутафов, Александър Томов, Георги Данаилов (съчинението му „За Жан-Жак Русо и други глупости" се оказа най-добро във Франция за 1997 г.). Появяват се вече и романи за днешния ден. Значими са постиженията в тази област на Александър Томов – след успеха на *„Корупция"* през 1996 г. излезе смелата му книга *„Новобогаташи"*, тук отново може да се спомене романът на Любен Петков, прозата на Владо Даверов *„Възторжен и див"*. За трилогията на Христо Калчев един уважаван наблюдател използва определението паралитературно явление. Във всеки случай невероятен книжен и касов успех.

Фантастичната сатира – начело с Любен Дилов, който се представя и с произведения със смесен жанр – продължава да е силен вид. Най-добрите се отличават всяка година от отделна писателска група с наградата „Гравитион". В по-широк аспект тук биха могли да се споменат имена от Алек Попов до Любомир Канов. Евгени Кузманов след излезлия през 1983 г. роман *„Чайки далеч от брега"* през 1995 г. издаде „близначния" роман *„Островът на горилите"*. Мястото на действието е един безлюден остров, където попадат шестима, говорещи различни езици корабокрушенци. Изградената между тях система на взаимоотношения уголемява пред нас алегорично-фантастичната реалност на световната формула. Блага Димитрова също изададе нов роман, поетично-фантастичният *„Урания"*.(Тук езикът е почти главен герой – езиковото ателие на писателката не е новосъздадено. Тазгодишната й стихосбирка е пресен пример: *„Крилописи. Птича оратория"*) Между Димитрова и Кузманов има още две общи черти: и двамата имаха ръкописи в чекмеджето, и на двамата бяха преиздадени – вече в цялостен вид – цензурираните порано произведения, излезлият през 1983 роман на писателя и отпечатаният за пръв път през 1981 – тогава скандален – роман на писателката „Лице". (На заглавната страница през 1997 г. четем: „Роман-арестант, лежал 9 години в затвор за книги".)

Периодът след 1989 г. е време на разчистване: достойни за това ръкописи излязоха на бял свят от тайниците: на Стефан Гечев (направената на пух и прах през 1967 г. стихосбирка *„Бележник"* – следва принудително мълчание няколко десетилетия – е обогатена с втора част и трийсет години по-късно отново е по полиците на книжарниците), Светлозар Игов (изпод земята ли? прочутата литературна история), Константин Павлов – смятаните за изгубени стихотворения за стихосбирка, хубавите исторически романи на починалата през 1974 г. Яна Язова, старите стихове на Георги Мицков – не е незначителен и този списък, ала няма да продължа: мнозина са, които не можеха да публикуват свои стихове (горчива илюстрация са блестящите стихотворения на Иван Радоев), други издават излизалите и по-рано, ала наранени, кастрирани писания. Пълната картина за литературата и творците започва да се прояснява. (Все още има обаче непубликувани произведения, при това отлични!) В същото време а) излизат едно след друго бестселърите от преди войната като се почне от Фани Попова-Мутафова и се стигне до Чавдар Мутафов; документални и мемоарни съчинения (Георги Марков, Стефан Груев, Стефан Попов, Петър Мандзуков, Димитър Бочев); преоценяващи изследвания; юридически реабилитирани писатели, критици: Трифон Кунев, Райко Алексиев, Йордан Бадев, Данаил Крапчев, да не говорим за върнатите в неписаната литературна йерархия. Бих могъл да напиша: и т.н... за имена или факти. Благодарение на Марияна Фъркова като съставител, редактор, автор на бележки и предговор, се появиха два литературни бестселъра: един избран том от дневника на Борис Делчев и пълно издание на произведенията на Иван Пейчев (стихотворения, писма), допълнено със спомени за него. Както и множество сборници: тематични, избрани (пресяти) съчинения на съвременниците, томове с различни по жанр произведения на един писател, експериментални антологии.

Сред тях липсва един отдавна готов сборник с нова. Майсторът, дал философията на нова, Иван Методиев вече е споделил не едно обяснение за същността на този тип творчество. Цитирам: „Колкото повече енергия се ражда между думите, толкова по-малко думи са нужни. Много думи – малко свобода." Продължавам с него. От основното му произведение *„Книга на прашинките (Документите на едно забравено учение)*, 1995; разбираме: „Нава е кръстопътно явление, а ушите на Запада и Изтока са притулени за Кръстопътя... всеки хармоничен факт е действителен факт. Тогава да се намери хармоничен факт в минало време означава примерно *утре* да се породи събитие, което ще се случи *вчера*. От това следва, че миналото и бъдещето са еднакво непредсказуеми и непредсказуемо променяеми. Сега е възможно да се разбере защо Кръстопътя няма традиции, няма приемственост, няма последователност. Ако западното време (и мислене) е линейно, а източното – циклично, на Кръстопътя всяка секунда е само начална точка на нещо различно, без да има значение дали

това нещо трябва непременно да бъде наричано „време".

Нава е „само" една характерна българска кратка форма, ала начините на изразяване са многобройни, арсеналът е оживен. Краткостта и по-рано е била характерна за българската литература – тогава навярно на пук, на инат, безперспективността, противодействието, досадата, прикритието са били причината. Заделяли са думи, редили са ги, спастряйки ги за по-добри дни, само понякога се е попримъквала навън някоя от тях. В противовес на някогашните езикови приливи, панорамност, провлеченост, в днешните забързани времена се раждат други, стремящи се към тишина изречения-мисли или дивоидни самораслящи. Дори такива като на професорстващия от 1970 в Германия Николай Сарафов, своеезичен образо- и словотворец Лукаваго Баго. Ето: „Посредством белите петна в световната история към между другото се създаде същото в алено-черно – гамата на идеята, чиято богата палитреност колорира и безцветния преход от „хомослон" в човекоподобното „Лукаваго-Вагино", на „Лукавия-Багиното", и от пригледна гледна точка то е в опростения речник „примитаризма", ако бъде търсено под съкращението на цялата му биография за намиране." (С 36-ма автори е съставена една небивала досега подборка на кратките български форми на унгарски език.)

Завръща се в родината емигрантската литература. Любомир Канов се втурна в нея с взлом. Двете му книги направиха впечатление на критиката в България. Авторът напуска страната през 1984 г. след седем години, прекарани в затвора. Изборът на темите, изкуството му да напластява гротеската, митологичните елементи и други своеобразни литературни средства правят творчество му самобитното и без паралел в съвременната българска литература. Първият сборник с разкази на петдесет и три годишния нюйоркски психиатер *„Човекът кукувица"* (1991) спечели жанрова наградата за книга на годината. Цветан Марангозов, Атанас Славов са многожанрови, меродавни. Димитър Инкьов живее вече 34 години в Германия, ето фактите: издал е 72 книги на 17 езика в четири милионен тираж – преди всичко детска литература... Иван Станев е жител на Германия от 1988 г. Книгата му *„Поезия, драма, теория. Из тетрадките на един закъснял модернист"* (1995) съдържа текстове, необичайности, важни за възприемане в българската литература. Асен Игнатов, философът, Димитър Бочев, който пише, „за да върне на света поне няколко капки от смъртоносната отрова, с която – без да го пита – го е напълнил." Стефан Попов и Христо Огнянов са членове на т.н. трето поколение след 1878 г. Петър Увалиев. И Георги Марков. И други.

Извън определения обем, трябва да засегна още пет въпроса.

1) Оскъдно място оставих за модерната проза, извън изредените вече. Макар че навярно е прилично да бъдат споменати имената на Деян Енев, Петър Чухов, Александър Секулов, Палми Ранчев: гласът на всеки от тях заслужава анализ (мелодия и тон). Както и Алек Попов, който има паралел и в световната литература (да речем Стефен Кинг), и в българската диаболична проза, който находчиво говори според голямата рецепта: сложи в реалния свят един ирационален миг, после..., ала отвъд модерната суровост, през дивите му (главозамайващи?) идеи и алегорични фантасмагории, ни докосва с човеколюбието си, познаването на действителността, творческата си палитра.

2) Какво правят големите имена днес? Ако става въпрос за нови произведения, те са в общи линии следните: почитателите на Блага Димитрова могат да купят много от нейните книги в различни жанрове; Ивайло Петров – след продължително мълчание – започна публикацията на две свои прозаични творби, Борис Христов, верен на обещанието си, скъса с поезията, макар и след две поетични повести (1990), а в излязлата през 1991 г. прозаична творба е вплел написаните десетилетия по-рано метафорични тристишия; Виктор Пасков издаде най-напред на френски, а след тамошния успех и на български биографичния си роман *„Германия, мръсна приказка"* (1993), който е възпоменание за тинейджърското поколение на 60-те години (източноевропейското). Иван Цанев написа стихотворните си мемоари, рафинира стиховете си в поетична проза (*Стихове и междустишия*, 1995); Константин Павлов издаде нови книги – *„Персифедрон"* е изключителен драматургичен текст, все още само върху хартия (за колективната воля, която застрашава духовната самостоятелност); Николай Кънчев лее една след друга едно – и многоезичните си стихосбирки (и преводи), би се нагърбил и с кандидатурата за Нобелова награда. Позицията на Генчо Стоев е горчив пример (и той не пише): „Аз съм от отмиращия тип, не може да се промени писателят, и не бива. Промени ли се, стане мутант..." (Истински откровените, дори и четирсетгодишни, не отричат, дори и да не го казват: отминалото изгаря в тях.) Йордан Радичков издава колоритни истории в характерния само за него приказен стил, три на брой, фантазията му свежо заглъхва.

3) в същото време направената по публикувания и в „Хемус" разказ *„Добродушните смокове"* радиопиеса миналата година спечели европейската награда, тази година пък пиесата на Христо Бойчев *„Полковникът Птица"* спечели двойната награда на лондонския Британски

съвет за драматургия от Източна Европа и за световна драматургия. (При душевноболните в един изоставен манастир пристига не само лекар, но и – по погрешка, с парашут – пакети с помощи от ООН. Под ръководството на дотогава нямата рожба на българо-съветската дружба, униформеният Фетисов, се въвежда военна дисциплина. Тръгват за Страсбург. В последната сцена на пропитата с поетичен хумор драма героите пристигат в столицата на Европейската общност.) Оставяната винаги, като доведено дете, в края на анализите драма като литературен вид, заслужава повече внимание. Потресаващото произведение на Златомир Златанов също получи признание в Касел през 1994 г. (*„Никой не знае защо"*), философските камерни драми на Стефан Гечев, шоуспектаклите и сценичните постановки на Кулеков, новата пиеса на Стратиев – всички те очакват по-сериозен прочит.

4) За съдбата, характера на литературните периодики – сред тях за петте(!) литературно-културни седмичници – за спрелите да излизат и за сега започващите, въпреки молбата на редакторите, не мога сега да се спра, макар че всяко едно има поучителна биография и история. Би се получила ръбата картина.

5) Сред множеството от думи колко поети останаха неназовани! – нека спомена някои от тях, които уважавам и са признати или сега получават признание, през последните седем години (без ред): Димитър Стефанов, Иван Теофилов, Мирела Иванова, Марияна Фъркова, Владимир Попов, Кирил Мерджански, Бойко Ламбовски, Малина Томова, София Бранц, Рада Панчовска, Кирил Кадийски (на петдесет години, тази година той е първият български поет, член на Френската Маларме академия), защото още в няколко изречения ще кажа и за онези, които Стефан Десподов или един стих извикаха на страниците на този брой. (Накратко: Иван Радоев почина преди три години; Радой Ралин издаде не по-малко от десетина книги едва ли не във всички литературни видове и жанрове, излезе книга и за него; Румен Леонидов и Едвин Сугарев са родени през 1953, Ани Илков и Владимир Левчев през 1957 година. Не признават авторитети, езикът им е богат с игрива образност; скрито-казаното, междуредието, макар и с друг знак, остават в днешната българска литература; вгледаме ли се в поезията им, всеки се е нает да опише Бога. Отношение сред отношенията.)

6) Нека по възможност не напомняме за произведенията на световно ниво в областта на литературната история и на литературознанието! Даже и за тези, които анализират в тънкости класическата българска литература, тази от близкото минало и съвременната.

Твърдият ми оброк е – оставяйки за една година всичко друго – да пресъздам в книга субективните си абзаци за петте десетилетия на българската литература. Дано. И прощавайте.

ПЕТЪР СОТИРОВ

„Дъ бест", „Topli banici" ... или какво става с българския език днес

Промените в България след 1989 година се отразиха и върху езика на българите. Развиха се езикови процеси, които са обект на анализ от страна на специалистите езиковеди, но също и на много коментари от страна на обикновените граждани. Налага се мнението, че българският език **обеднява**, **разваля се**, **изпростява**. За съжаление обаче повечето от авторите на изследванията се ограничават единствено в рамките на констатациите и личните емоционални оценки. Малко са сериозните проучвания на това, което сега става с българския език, на причините, които породиха новите езикови явления. Разбира се, налице са и изключения, каквито са например някои от книгите на известния български социолингвист Михаил Виденов („Езиковата култура на българина", „Езикът и общественото мнение"), изследванията на Маргарита Пешева („Телевизионното махало"), на Любима Йорданова („Езикът на промяната") и др. В тази статия ще представим обобщена картина на новите процеси в съвременния български език, както и коментар, чрез който да предложим нашата гледна точка.

В началото ще вземем примери от заобикалящата ни родна езикова действителност.

1. Езикът на рекламите и надписите на търговските обекти

Една разходка из улиците на днешните български градове и села ще ни покаже неща, които могат да предизвикат у нас различни чувства. На първо място, навсякъде ще видим рекламните надписи на известни в цял свят фирми, изписани на латиница с познатия на всички шрифт: COCA COLA, PEUGEOT, LEE COOPER, PHILIPS, MARLBORO, LUCKY STRIKE и пр. Ще забележим, че повечето от бившите закусвални са се превърнали във FAST FOOD, бакалските магазини в СУПЕРМАРКЕТ-и, а старите квартални кръчми в BAR-ове и NIGHT CLUB-ове. Има и фрапиращи случаи от рода на надписи като ДЪ БЕСТ (от английското the best – 'най-доброто') и още по-фрапиращи от рода на TOPLI BANICI или LOVIME BRIMKI. Разбира се, на всяка крачка има CHANGE бюра и КСЕРОКС (или XEROX). С една дума – в езика на търговската реклама днес шестват изключително много чужди думи, изписвани на латиница или на кирилица, с предимство на латиницата.

2. Ежедневният език на българите

Лесно може да се установи, че езикът на рекламата, главно с помощта на средствата за масова информация, е навлязъл трайно и в делничния живот на хората. Днес българинът още със ставането си от сън се осведомява за ФИКСИНГА на долара, работното си време прекарва в ОФИСА, където сключва ФЮЧЪРСНИ сделки, предлага ОФЕРТИ, търси ПАРТНЬОРИ и СПОНСОРИ, въобще прави БИЗНЕС. Самият той е БИЗНЕСМЕН, жена му БИЗНЕСМЕНКА, наемат си БОДИГАРД. Доброто състояние на нещата българите оценяват с една единствена дума – СУПЕР. Младежите са ТИЙНЕЙДЖЪРИ, които слушат РАП и ХЕВИ МЕТЪЛ. По телевизията се въртят ТРИЛЪРИ и ЕКШЪНИ, в които СУПЕРМЕНИ смайват зрителя. Зададат ли се пък избори, политиците започват да общуват с ЕЛЕКТОРАТА си и то така, че да си поддържат висок РЕЙТИНГА.

3. Езикът на българската преса

Когато говорим за новите явления в българския език, не може да не отделим достатъчно място на езика на днешните български вестници. Това е оправдано от факта, че те са основният фактор за формирането на нов читателски вкус, на нова езикова мода. За съжаление обаче в последните години именно езикът на вестниците се превърна в обект на многобройни критики и обвинения от най-различни посоки. Нещо повече – на езика на посттоталитарната преса се посвещават специални изследвания, обществени дискусии, научни конференции. Това, разбира се, е оправдано с оглед на важната роля на публицистиката в обществения живот.

Какво е най-характерно за езика на съвременните български вестници с масов тираж („Дневен труд", „24 часа", „Дума", „Демокрация", „Стандарт", „Нощен труд" и др.)? Като обща черта за всички може да се отбележи **навлизането на**

елементите на разговорния стил. Заради силното противопоставяне на стария вестникарски стил този процес получи названието „стилистична революция". С разговорния стил са свързани следните най-важни особености на езика на българската преса:

а) използване на думи и изрази от битово-разговорната реч, например:

„Коняк „Наполеон" за 170 *бона изцъкля* софиянци" (в. Нощен труд, 22. 01. 1997);

„Слагаме до 40 грама *мръвка* дневно" (в. Дневен труд, 25. 01. 1997);

„Хиперинфлацията е вече факт, а политиците *шикалкавят*" (в. Дневен труд, 25. 01. 1997);

„Доларът *подгони хилядарката*" (в. 24 часа, 25. 01. 1997);

„Зъболекарка *окраде до шушка* разградската клиника" (в. 24 часа, 25. 01. 1997);

б) използване на жаргонни думи и изрази

„*Маце* с дъх на чесън" (в. Дневен труд, 11. 01. 1997);

„Проверяват джобовете на *ченгетата*" (в. 24 часа, 25.01.1997);

„*Готино* е да си тъп" (в. Нощен труд, 22. 01. 1997);

„*Кофти* човек ли сте?" (в. Нощен труд, 22. 01. 1997);

„Томба с *гадже* австрийка" (в. 24 часа, 25. 01. 1997

в) прояви на фамилиарно отношение към представяното лице

„Обраха бивша резиденция на *Тато* (Тодор Живков – бел. м., П.С.)" (в. 24 часа, 16. 09.1996);

„*Жан* (Виденов – бел. м., П.С.)привика министри и депутати" (в. 24 часа, 16. 09. 1996);

„*Илчо* (Димитров, министър на образованието – бел. м., П.С.) предрича дървени ваканции" (в. 24 часа, 16. 09. 1996);

г) използване на лексика от турски и араб ско-персийски произход

„Изпълкомът реже *мераците* за съдийски такси от 100 DM" (в. Нощен труд, 22. 01. 1997);

„Облекчени такси за *боклук*" (в. 24 часа, 16. 09. 1996);

„Общинарки хванати с белязан *рушвет*" (в. 24 часа, 16. 09. 1996);

„Тотото влуди българи и *комшии*" (в. Дневен труд, 11.01.1997);

д) използване на вулгарни думи и изрази

(по съображения от естетически характер тук примерите ще бъдат спестени).

Друга характерна особеност на езика на съвременните български вестници е използването на **нетипичен за българския език словоред**. Това явно е копиране на чуждоезикови образци и е подчинено на определени журналистически цели (търсене на оригиналност, търговски успех и пр.). Обаче заглавия от типа „Двама с „Пежо" гонят полицаи" или „Френски проститутки спипаха френски митничари" не само водят до неразбиране на смисъла, но и до комичен ефект.

Както за езика на рекламата, така също и за езика на вестниците е характерно **нашествието на думи от английския език**. Прегледът само на заглавията на един-два вестника ни убеждава в това. Ето например някои от заглавията на „Нощен труд" от 22. 01. 1997 г. и „24 часа" от 16. 09. 1996 г.:

„*Хиперинфлацията* изпревари *фиксирането* на лева"

Мениджърите на Роналдо изнудват „Барселона"

„*Гейове* протестират срещу затворените градски тоалетни"

„Пуловерите са *хитът* на зима-пролет '97"

„Депутати тракат зъби на *фолкфест*"

„Делойт и Туш подписват за *одита* днес"

Представянето на съвременната българска езикова действителност не би имало смисъл, ако не се направи опит за обяснение на новите езикови процеси. Убедени сме, че задоволително обяснение, както и убедителен отговор на вълнуващите обществото въпроси може да бъде даден само от позициите на социолингвистиката, т.е. само ако новите езикови явления се разглеждат в тясна връзка с тяхната обществена среда, с основните обществени промени и процеси, които се наблюдават в България в периода след 1989 година.

Сега да се върнем на основния въпрос: Какво става с българския език днес? Разваля ли се, обеднява ли, трябва ли някой да контролира употребата му, какви тенденции се очакват?

Преди всичко трябва да уточним, че тревожните въпроси, които си поставяме, далеч не засягат всички сфери на езикова употреба. Извън нашия коментар ще остане езикът на съвременната българска художествена литература, на националните радио и телевизия, на българската интелигенция, езикът на нашите баби и дядовци, на нашите родители и учители. В този език ние не забелязваме нищо лошо, а той също е българският език днес.

Един от основните поводи за критика към езика, употребяван в някои обществени сфери (търговията, вестниците), е свързан с използването на прекомерно много чуждици. По този въпрос е говорено и писано много, предлагани са различни решения. Тук сега можем да кажем следното.

Сега, в края на XX в. българският език вече

не може да се пребори с чуждиците главно по две причини:

1. Историческа – известно е, че през миналото столетие, по време на българското Възраждане, у нас се е развило езиково течение, наречено „пуризъм", чиито представители (Иван Богоров, Ал. Теодоров – Балан и др.) са застъпвали идеята за пълна езикова чистота. На мястото на чуждите думи са се предлагали български съответствия. Знаем каква е била съдбата на българските пуристи – спечелили са си само много горчивина и дори присмех – както от своите съвременници, така и от много поколения напред. Съвсем друга съдба са имали идеите на пуризма в някои други европейски страни, където и сега степента и начините на заемане на чуждици са различни от тези в българския език. Като типичен пример в това отношение може да се посочи Унгария – сега в унгарския език, въпреки че навлизат и буквално заети чуждици, много силен е процесът на калкирането, т.е. превеждането на чуждите думи на унгарски (напр. üzletember, számítógép).

2. Икономическа – тази причина е свързана с историческата и в голяма степен отразява психологията на българина. Сега много хора с основание се възмущават, когато на определени места (най-често в рекламите, в надписите на търговските обекти, във вестниците) срещат чужди думи и изрази. Добре е обаче да проследим пътя за проникването на чуждиците в най-новия български език. На първо място, те дойдоха заедно с обекта или явлението, което обозначават. Най-често това бяха стоки, които липсваха дотогава на българския пазар. Така се появиха например „уокменът", „мобифонът", „скайбоурда" и др. Заедно с началото на пазарната икономика започнаха да се употребяват и думи като „маркетинг", „лизинг", „ноу-хау" и др., които за българина звучат по-престижно от българските им съответствия.

Не трябва да се забравя също, че в съзнанието на българина, въпреки насажданите идеологеми, качественото, напредничавото беше свързано с чуждото, най-вече със западноевропейското и американското. Много скоро българските търговци се възползваха от тази нагласа на хората и побързаха да придадат европейски вид на търговските си обекти с помощта на английския и на латиницата. В много случаи обаче променена се оказа единствено формата, но не и съдържанието, защото качеството на стоките или на предлаганите услуги си останаха типично български – далеч от европейските стандарти.

Справедливо е да се отбележи, че в последно време в областта на търговията се наблюдават наченки и на един обратен процес – връщане към българския език. Едно от обясненията би могло да се свърже с факта, че опарени от „качеството" на много чужди стоки, търговците започнаха все повече да се връщат към български стоки, рекламирани чрез надпис на български език. Също така виждаме, че много български улици, преситени от табелите на латиница, се връщат отново към позабравените „Бакалия", „Бръснар", „Кръчма" и др. След отстъпление българският език отново настъпва срещу чуждиците и това, разбира се, не става по нечия заповед, а е резултат от естествени, неезикови закономерности (напр. подчинено е на определени търговски стратегии). Пълното надмощие на българския език над чуждиците (друг е въпросът доколко това е нужно) би било възможно само тогава, когато българинът придобие самочувствието, че работи и живее добре, не по-лошо от останалите европейски народи. Тогава и надписите на български ще бъдат един от показателите за национална гордост.

Когато хората казват, че българският език в последните години се разваля, че става все по-груб, просташки и циничен, те имат предвид най-вече езика на днешните български вестници, и то на тези с най-голям тираж в България. Тъй като вестниците ежедневно посещават всеки български дом и атакуват постоянно съзнанието на българина, техният език заслужава специално внимание.

Ако се опитаме да се дистанцираме от емоциите, няма да бъде трудно да разкрием причините, които са в основата на днешния журналистически стандарт, създаван от някои български вестници. В най-обобщен вид според нас тези причини са следните:

1. Езикът на българските вестници от последните години се появи като антипод на предишния журналистически език, характерни за който бяха шаблонът, сковаността, сухотата, едностранчивостта, идеологическото клише и пр. По принципа на махалото като заместител на този език беше потърсен език с коренно противоположни характеристики, а именно: разнообразие на езиковите средства, емоционалност, ярка оценъчност, политическа многостранчивост. Така на страниците на българските вестници се появи разговорният стил, чиито елементи се приеха като най-подходящи за новия журналистически стил. Затова можем да твърдим, че езикът на днешните български вестници съвсем не е някакъв нов стил на българския език, а само пренесен разговорен стил на страниците на печата.

2. Голяма част от новите явления в езика на българските вестници са подчинени на чисто професионални стратегии, по конкретно на стремежа към предизвикване и задържане на читателския интерес. Един от начините за практическа реализация на това е съобразяването със

despot 87

законите на теорията на информацията. Известно е, че основният закон в тази теория гласи, че едно съобщение е толкова по-информативно, колкото по-неочаквано се появява, като под информативност в случая би трябвало да се разбира силата, с която се предизвиква и задържа вниманието на читателя. Какво по-неочаквано за българския читател от това, на фона на предишните вестници да види изразните средства на битовия живот, на улицата, а може би и собствения си език върху страниците на днешните вестници. Това го заинтригува и го удовлетворява. Всичко това, разбира се, е подчинено и на една търговска стратегия на издателите, които се стремят към увеличаване на тиражите, като явно флиртуват с читателите си, поднасяйки им един опростен, лесно „смилаем" език.

Стремежът към неочакваност и опростяване обаче в много случаи, в които мярата се превиши, когато се нарушат някои от законите на българския език, се получават езикови неясноти, двусмислици, дори комични ефекти (напр. при т. нар. „обърнат словоред").

3. Не може да се отмине и фактът, че и българските вестници, подобно на всички вестници по света, наред с чисто информативни изпълняват и определени манипулативни функции. За всеки е ясно, че зад всяко печатно издание стоят определени лични или групови интереси, чийто проводник е изданието. В този смисъл може да се каже, че няма абсолютно независими вестници, защото почти винаги заедно с новината се прокарва и определено внушение от политически или икономически характер. За съжаление някои от днешните т. нар. „частни и независими" български вестници са се заели по един не толкова елегантен начин да прокарват линия на дискредитация на точно определени политически сили, лица и институции, на създаване или поскоро на поддържане на съществуващото у българина нихилистично отношение към държавата и държавността изобщо. Не е трудно да се досетим кой има интерес от всичко това. Жалко е, че за изпълнението на тази си мисия вестниците с най-масов тираж често си служат с език, внушаващ ирония, недоверие, граничещ с цинизъм, нерядко нарушаващ дори и граматическите закони на българския език. За целта се използват жаргонни думи и изрази, вулгаризми, фамилиарни обръщения, преизказни форми на недопустими места в текста и пр.

4. Накрая, има и още една, съвсем простичка, но не маловажна причина за езика на съвременните български вестници такъв, какъвто е. Той отразява манталитета и езиковата култура на хората, които днес могат да бъдат собственици на вестници в България.

Съществува един въпрос, който много често се задава: Не може ли чрез специален закон българският език да се „оправи"? Този въпрос е свързан с възможността за контрол върху речевото поведение на хората и по този повод може да се каже следното:

1. В последните години в българското Народно събрание бяха представени за обсъждане няколко законопроекта за българския език, но нито един от тях не стигна до разглеждане в пленарната зала. Една от причините за това, разбира се, е чисто техническа – през тези години за приоритетни се смятаха единствено икономическите закони. От друга страна обаче стана ясно, че в нито един от законопроектите не намират отговор най-важните въпроси на националната езикова политика, както и много въпроси от чисто практически характер. Всичко това показва и трудността на езиковите проблеми.

2. Въпреки направените в някои страни (напр. във Франция) опити, можем с голяма увереност да твърдим, че речевото поведение на хората не може да се управлява от специално написани правила. Все пак обаче съществуват някакви регулатори в речевото поведение и това са т. нар. социолингвистични норми. Социолингвистичната норма е система от общоприетите в един колектив начини за използване на средствата на езика. Човек говори и пише така, както се очаква от него в дадена ситуация. Най-сигурният коректив на езиковото поведение е общественото мнение. Това е нещо като начина на обличане – така, както преставаме да се обличаме по определен начин пред определени хора, ако разберем, че това ни излага, ние преставаме да говорим или пишем по определен начин, ако получим недвусмислена отрицателна оценка от страна на дадено общество. Засега обществото на българските читатели на вестници все още не е дало ясни сигнали, че не приема новия журналистически стил. Такъв сигнал може да бъде даден например чрез отказ от консумацията на определени печатни издания, но поради монополното им положение на българския вестникарски пазар и липсата на алтернатива за читателите, това засега не е възможно. Твърде абстрактно и далечно звучи, но новият български публичен език ще дойде, когато се появи и новият тип читатели, носители на нов езиков вкус.

3. Трябва да признаем, разбира се, че държавата като цяло има възможност в някаква степен и в определени сфери да регулира употребата на българския език. Така например по отношение на рекламата в големите градове са издадени разпоредби, според които надписите трябва да бъдат и на кирилица. Друг е въпросът, че поради коментираните вече причини търговците предпочитат да платят глоба, но не и да си послужат с „неудобната" за тях азбука. Езиков конт-

рол може да бъде налаган също и по отношение на държавните средства за информация (телевизия, радио, БТА) и може би в резултат на този контрол сега ние сме по-малко критични към техния език.

За промените в българския език през последните години може да се говори още много. Едно нещо е ясно – езикът като цяло не е обеднял, защото фонетичната и граматическата му система са същите, а лексикалната дори е обогатена с нови думи. Има обаче значителна промяна в употребата на българския език в някои обществени сфери (напр. търговията, публицистиката и др.). Най-голямата промяна се състои в разместването на стилистичните пластове, при което предимство получиха разговорният стил и някои чуждоезикови модели. Всичко това е предизвикано от промените, които настъпиха в българското общество. Защото като огледало речевото поведение на българина отразява неговите мисли, настроения и нагласи в новите условия на живот.

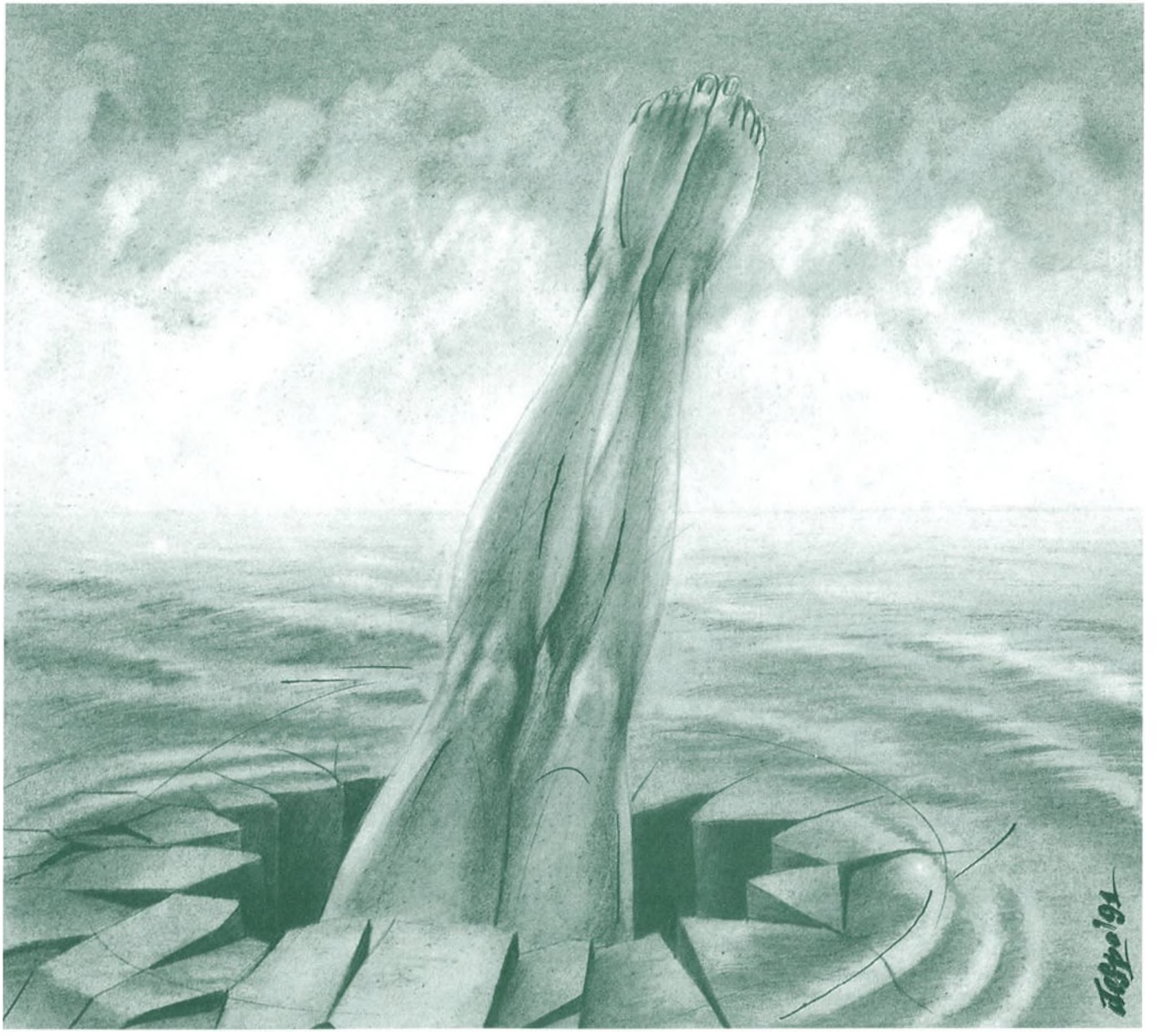

ХЕМУС

1997/3

Списание за обществен живот и култура